

Sisekaitseakadeemia
Sisejulgeoleku Instituut

Diana Kaljula

SÜMBOLITE KASUTAMINE MASSILISTE KORRATUSTE ÕHUTAMISEL
EESTIS 2007. AASTA APRILLIRAHUTUSTE NÄITEL

Magistritöö

Juhendaja: Raine Eenma, mag. iur.

Kaasjuhendaja: Harry Lahtein, MA

Tallinn 2014

ANNOTATSIOON

SISEKAITSEAKADEEMIA

Sisejulgeoleku instituut	Kuu ja aasta: jaanuar 2015
Töö pealkiri eesti keeles: Sümbolite kasutamine massiliste korratuste õhutamisel Eestis 2007. aasta aprillirahutuste näitel	
Töö pealkiri võõrkeeles: The exploitation of symbols in fomenting riots in Estonia based on the example of the April Unrest in 2007	
Töö autor: Diana Kaljula	Olen nõus oma magistritöö kättesaadavaks tegemisega elektroonilises keskkonnas. Allkiri:
<p>Lühikokkuvõte: Magistritöö on kirjutatud eesti keeles, eesti- ja ingliskeelse kokkuvõttega. Töö pikkus on 82 lk, millest põhiosa moodustab 63 lk. Töö kirjutamisel on kasutatud 103s inglise- ja eestikeelset allikat. Töö sisaldab 6 joonist, 3 tabelit ja 3 lisa. Magistritöö eesmärgiks on esitada ettepanekud asjasse puutuvatele valitsusasutustele, tõstmaks nende teadlikkust sümbolite kasutamisest massiliste korratuste õhutamisel, tuginedes 2007. aasta aprillirahutuste näitele. Töö eesmärgi saavutamiseks püstitati kolm uurimisülesannet: analüüsida massiliste korratuste, massikäitumise ja sümbolite teoreetilisi üldkäsitlusi; analüüsida Georgi lindi ja pronksõduri tähendust; analüüsida teooriat ja ekspertide seisukohti sümbolite ning massiliste korratuste omavahelistest seostest 2007. aasta aprillirahutuste näitel, mille põhjal teha ettepanekud asjasse puutuvatele valitsusasutustele. Magistritöö on kvalitatiivne empiiriline uurimus. Eesmärgi saavutamiseks ja püstitatud uurimisülesannete täitmiseks kasutati uurimisstrateegiana juhtumiuuringut. Andmekogumismeetodina kasutati poolstruktureeritud ekspertintervjuusid. Intervjuude analüüsimiseks kasutati NVivo10 andmeanalüüsi programmi. Töö põhiliseks tulemuseks on selle teadvustamine, et sümbolitega manipuleerimisel võib elanikkonda mõjutada ja esile kutsuda riigikorra ohtlikke massilisi korratusi. Töö teoreetiliste seisukohtade ja empiirilise uuringu tulemuste põhjal on tehtud konkreetset ettepanekud olukorra parandamiseks asjasse puutuvatele valitsusasutustele.</p>	
Võtmesõnad: sümbolid, massilised korratused, massikäitumine, propaganda	
Võõrkeelsed võtmesõnad: symbols, riots, crowd behaviour, propaganda	
Säilitamise koht: Sisekaitseakadeemia	
Kaitsmisele lubatud	
Sisejulgeoleku instituudi juhataja: Harry Lahtein	Allkiri:
Vastab magistritöö nõuetele:	
Juhendaja: Raine Eenma	Allkiri: Allkirjastatud digitaalselt
Kaasjuhendaja: Harry Lahtein	Allkiri:

SISUKORD

SISUKORD	3
MÕISTED	4
SISSEJUHATUS	6
1. MASSILISTE KORRATUSTE, MASSIKÄITUMISE JA SÜMBOLITE TEOREETILISED ALUSED	10
1.1. Massilised korratud ja massikäitumine	10
1.2. Sümbolite tajumine läbi propaganda	14
1.3. Mälukollektiivi koondamine pronkssõduri ja Georgi lindi näitel	22
1.4. Vene Föderatsiooni võimalused Eesti massiliste korratuste õhutamisel	29
2. SÜMBOLITE KASUTAMINE EESTI MASSILISTES KORRATUSTES	34
2.1. Uurimistöö metoodika	34
2.2. Ekspertintervjuude analüüs sümbolite kasutamisest massilistes korratustes	37
2.3. Ekspertintervjuude analüüs Eesti inimestele olulistest sümbolitest 2007. aasta aprillirahutuste näitel	48
2.4. Järeldused ja ettepanekud	61
KOKKUVÕTE	65
SUMMARY	68
VIIDATUD ALLIKAD	70
JOONISTE JA TABELITE LOETELU	79
Lisa 1 – Koodipuu	80
Lisa 2 – Pilootintervjuu küsimused	81
Lisa 3 – Ekspertintervjuu küsimused	82

MÕISTED

Kollektiivne mälu – kollektiivne mälu moodustub üksikisikute mälestustest, kuid on siiski neist eraldiseisev tervik, mida ei saa lahti võtta ja taandada üksikisikute mälestustele (tegemist on millegi eraldiseisvaga) (Olick 1999).

Komintern – Kommunistlik Internatsionaal. Kommunistlike ja revolutsiooniliste töölisparteiide rahvusvaheline organisatsioon 1919-1943. (Kommunistlik...14.11.2014)

Massiline korratus – Paljusid inimesi hõlmav avaliku korra raske rikkumine, mis ohustab paljude inimeste elu või tervist või põhjustab suure varalise kahju või põhjustab tõsiseid ja ulatuslikke häireid elutähtsa teenuse toimepidevuses (muu hulgas häired avaliku korra tagamise toimimises, päästetöö toimimises, hädaabiteadete menetlemise toimimises, kiirabi toimimises). (Vabariigi...2013)

Massipsühhoos – Suures inimrühmas tekkiv grupiteadvuse seisund, mida iseloomustab inimeste võimetus olukorda arukalt hinnata ja adekvaatselt tegutseda; ka enesekontrolli kaotus ja paanika. Massipsühhoosi teket soodustavad tegelik või oletatav oht, demagoogiline sisendus ja muu. (Massipsühhoos...14.11.2014)

Mälukollektiiv – Mälukollektiiv on kollektiivse mälu kandja. Mälukollektiivi määratleb erinev ajaloo tõlgendusstrateegia, erinev arusaam sellest, mis on minevikust oluline ja mäletamisväärne (Tamm, Halla 2008:18).

Poliitilised sümbolid – esindavad poliitilisi seisukohti (Harrison 1995).

Propaganda – Ideede, vaadete, õpetuste ja teadmiste sihikindel levitamine (propageerimine), selgitamine ja põhjendamine. Levinuim on poliitiline propaganda, millele on sageli iseloomulik positiivsete aspektide ületähtsustamine ning negatiivsete vähendamine või nende mahavaikimine. (Propaganda...14.11.2014)

Psühholoogilised operatsioonid – planeeritud operatsioonid, mille abil edastatakse valitud informatsioon välisauditooriumini, eesmärgiga mõjutada nende emotsioone, motiive, objektiivset mõtlemist ja läbi selle ka välisriikide valitsuste, organisatsioonide, gruppide ja üksikisikute käitumist. Psühholoogiliste operatsioonide eesmärk on veenda või tugevdada

välismaist suhtumist ja käitumist operatsiooni algatajale soodsas suunas. Lühendina kasutatakse ka definitsiooni PSYOP. Ameerika Ühendriikide Kaitseministeeriumi definitsioon (Definition...17.12.14)

Sotsiaalpsühholoogia – Psühholoogia haru, mis uurib inimühenduste tekkimist, arenemist ja talitlust ning ühiskonnanähtuste ja suhete psühholoogilist külge. Omaette teaduseks kujunes 20. sajandi esimestel kümnenditel. (Sotsiaalpsühholoogia...14.22.2014)

Sotsiaalse identiteedi teooria – massi kuuluv inimene minetab oma individuaalse identiteedi ja võtab omaks massile kuuluva sotsiaalse identiteedi (Stott, Drury 2000).

Strateegiline kommunikatsioon – Riiklike huvide nimel kindlate tegevuste, sõnumite, piltide vms koordineeritud edastamine valitud publikule (Paul 2011:8).

Sümbol – Antud töös on kasutatud sõna „sümbol“ lähtuvalt Charles W. Morrise tõlgendusest. Märkiteooria ühe klassiku, Charles W. Morrise märgitüpoloogia järgi võib eristada kolme liiki märke (Hoppál 2008:23):

- indeks – puutub kokku objektidega, mida ta tähistab (näiteks tule märgiks olev suits, teed tähistav suunda näitav liiklusmärk);
- ikoon – pildilaadne märk, mis sarnaneb mingil moel tähistatava objektiga (sellised on suurem osa liiklusmärke – raudtee ülekäiku või teekitsendust tähistavad märgid);bbbbbbbbbbbbbb
- sümbol – seostub tähistatava objektiga seaduse või traditsiooni kaudu ja mida liidab sellega harjumus, konventsioon. Parim näide on keel või sellised religioossed sümbolid nagu rist või poolkuu. Sellised on ka poliitiliste organisatsioonide tunnusmärkidel leiduvad sümbolid.

Tühi tähistaja – Tühi tähistaja tähendab mingit mõistet või nime, mis kaotab oma spetsiifilisuse ja mida kasutatakse vajaduse korral tähistamiseks midagi, mida nähakse selle mõistega ekvivalentseks (Laclau 2002).

SISSEJUHATUS

Eesti Vabariigi põhiseaduse § 47 kohaselt on rahumeelselt kogunemine üks inimeste põhiõigustest. See on üks viis enda ühiskonnas nähtavaks tegemisel. Osa rahumeelsetest kogunemistest (näiteks – demonstratsioonid, streigid, spordimängud jt) võivad teatud tingimustel siiski üle kasvada massilisteks korratusteks, mis võivad kujutada ohtu riigi sisejulgeolekule. Riigi sisejulgeolek ja väline julgeolek on omavahel väga tihedalt seotud ning mõjutavad teineteist vastastikku, mistõttu nende eristamine on keeruline (Buzan, Wæver, de Wilde 1998:21). Kui erinevate ühiskonnagruppide vahel toimuvad raskesti ohjatavad avaliku korra rikkumised või eri kultuuride kokkupõrked, pingestab see olukorda kogu riigis. Teatud tingimustel võib ohtu sattuda isegi põhiseaduslik kord. Riigile on eksistentsiaalseks ohuks kõik see, mis ähvardab riigi põhiseaduslikke printsiipe: riigi suveräänsust, valitsust ja territooriumi puutumatus (Eenma 2007:65). Põhiseadusliku korra ohustamisel häiritakse nii sise- kui ka rahvusvahelist julgeolekut. Näiteks ilmnas 2007. aasta aprillirahutuste käigus, et rahvustevahelised konfliktid muudavad ärevaks ka Euroopa Liidu liikmesriigid (Kalamees 09.05.2007). Olulisem on siiski, et rahvuslikul või kultuurilisel baasil toimuvad massilised korratused jätavad Eesti ühiskonda pikemaks ajaks pingeid ja vajavad lahendamiseks keerulisi poliitilisi abinõusid. Magistritöös ei vaadelda juhuslikult tekkinud massilisi korratusi, mis võivad tekkida näiteks spordiürituste käigus. Töös keskendutakse planeeritud massilistele korratustele, mille üheks eesmärgiks võib olla riigi põhiseadusliku korra muutmine. Töö kirjutamisel tuginetakse põhiliselt 2007. aasta aprillirahutustele, sest teiste (nii Eesti-siseste kui ka välisriikide) korratuste sissetoomine muudaks töö laialivalguvaks ja raskesti jälgitavaks.

Sotsiaalpsühholoogias on põhjalikult kirjutatud erinevatest massipsühholoogia ilmingutest ning analüüsitud massilisi korratusi. Sotsiaalpsühholoogia raames on välja kujunemas omaette uurimissuund “*Societal psychology*”, mis püüab ühendada sotsiaalpsühholoogilisi ja semiootikauuringuid massipsühholoogiliste fenomenide seletamisel. Antud suuna esindajate töödest võib esile tuua Lakoffi ja Johnsoni käsitluse (Lakoff, Johnson 2011). Lisaks on teada, et paljude riikide riigikaitsega tegelevad instituudid on uurinud sümbolite mõju massilistele korratustele, kuid nende töö tulemused ei ole kahjuks avalikud. Avalikkuseni ei jõua ka käsiraamatud, mis käsitlevad vastutegevuse operatsioonide läbiviimisi juhul kui provokatiivsete tegevuste läbi on üritatud muuta rahulikke kogunemisi massilisteks korratusteks. Kättesaadavad on aga korrakaitsjatele mõeldud erinevad käsiraamatud

(Cappitelli 2012; Crowd...19.03.2014; FM3-19.5). Näiteks Sisekaitseakadeemias on varasemalt küll kirjutatud massilisi korratusi puudutavaid töid, kuid seda valdavalt korrakaitse taktikalisest küljest lähtudes (Otsason 2012; Niinemets 2013). Kuna massilistest korratustest tulenevad segadused võivad ühiskonnale tekitada palju probleeme, ei tohiks korratuste vältimiseks pöörata tähelepanu ainult taktikalisele poolele. Niisama oluline on mõista ka põhjuseid, mis tingivad inimeste osalemise korratustes. Korratustes osalemise põhjuste väljaselgitamine sümbolitega manipuleerimise kontekstis annab võimaluse käesoleva uuringu tulemusi rakendada tulevaste massiliste korratuste ennetamiseks.

Eri sümbolite mõju ja tähtsus massilistes korratustes on riikide kultuurilisest taustast ja ajalooost lähtuvalt erinev. Seetõttu on oluline uurida seda teemat konkreetse riigi kultuurilisest taustast lähtuvalt. Eestis on massiline korratus liigendatud hädaolukordade nimekirja, mille kohta on Siseministeriumis välja töötatud nii riskianalüüs (sh koostab ministerium riskianalüüside aruandeid) kui ka hädaolukorra lahendamise plaan (2013. aasta...2013; Hädaolukorra... 13.11.2013). Lisaks on karistusseadustiku § 238 kohaselt massiliste korratuste organiseerimine süütegu riigivõimu vastu. Riigikaitse arengukava 2013-2022 kohaselt ei ole riigikaitse lai käsitus võimalik selleta, et jäetakse arvestamata tänapäeva infokeskkonna mõjusid elanikkonnale. Kuna Eestis on avatud inforuum, siis riik ja selle elanikkond võivad saada ohustatud vaenulike grupeeringute tegevuse tagajärjel (Riigikaitse...2014). Inforuumi avatust saab vajadusel ära kasutada, mõjutades inimesi kolmandate osapoolte huvides tegutsema. 2013-2014. aasta massilised korratused Ukraina Maidani väljakul ja sellest edasi arenenud Ida-Ukraina kriis tõid selgelt välja, et ka 21. sajandil pole Euroopa riikide territoriaalne terviklikkus kaitstud. Maailmas on piisavalt näiteid massiliste korratuste tõttu langenud poliitilistest võimudest. Ka Eesti lähiajaloo on kogemus massilisest korratusest, mis olid Vene Föderatsiooni¹ poolt provotseeritud (Aastaraamat... 2008). Seetõttu on antud töö sisejulgeoleku seisukohast väga **aktuaalne**.

Inimeste igapäevaelu on täis neid teadvustamatult mõjutavatest sümbolitest. Sümbolite abil on võimalik koondada inimesi meeleavaldustele, mis võivad aga edasi areneda massilisteks korratusteks. Professor Ivar Aimre (2005:173) on öelnud, et arenenud ühiskonnas on turvalisus seotud kõigi inimtegevuse tahkudega. Käesolevat temaatikat on seega oluline uurida nii sotsiaalpsühholoogilisest kui ka semiootilisest perspektiivist lähtuvalt. Küllalt

¹ Töös kasutatud termin „Vene Föderatsioon“ tähistab poliitilist režiimi. Kasutatud on ka terminit „Venemaa“, tähistamaks üldist riiklikku üksust. (*Autori märkus*)

levinud on taktika, kus ühiskonna destabiliseerimise eesmärgiga provotseeritakse massilisi korratusi (Hupé, Possonny 1954:423, ref Häggman 2010:4; Häggman 2010:22; Applegate 1976:386). Juhitud massivägivald on seega palju kasutatud vahend hävitamiseks poliitilist võimu (Applegate 1976:324). Samuti nähtub Eesti lähiajaloo sündmustest, 2007. aasta aprillirahutustest, et ühiskond ei oska teadmatus tõttu end kaitsta ei manipulatsiooni ega ka provokatsioonide eest. Viimaste läbiviimiseks kasutatakse psühholoogilisi operatsioone, mille abil on võimalik inimeste meelsust ja arvamust kujundada või mõjutada. Paljudel riikidel välja töötatud oma süsteem massiliste korratuste lahtimõtestamiseks ja käsitlemiseks, kuid paraku on see info suuremas osas salastatud. Eestil puudub süsteemne ülevaade sümbole osatähtsusest massilistel korratustel, mille teadvustamatus ei võimalda korraaitsejõududel tajuda õigeaegselt masside manipuleerimise tehnikaid ega ka seetõttu ennetavalt reageerida massiliste korratuste tekkimisele. Kuna korratuste osalisteks on põhiliselt riigi enda elanikud, siis on oluline, et ka nemad tunneksid massidega manipuleerimise tehnikaid. Arvestades eelkirjeldatud ja 2013-2014 aasta Ukraina sündmusi, on sümboletega manipuleerimise teadvustamatus Eestile tõsine julgeolekuoht. Eeltulenevast püstitub **uurimisprobleem**: kuidas tõsta asjasse puutuvate valitsusasutuste teadlikkust sümbole kasutamisest massiliste korratuste õhutamisel?

Magistritöö **eesmärk** on esitada ettepanekud asjasse puutuvatele valitsusasutustele, tõstmaks nende teadlikkust sümbole kasutamisest massiliste korratuste õhutamisel, tuginedes 2007. aasta aprillirahutuste näitele.

Antud töös on otsitud vastuseid järgmistele **uurimisküsimustele**:

1. Millistena tajuvad eksperdid inimeste käitumist massilistes korratustes?
2. Millised on sümbole eesmärgid ja kuidas neid kasutatakse massiliste korratuste õhutamisel?
3. Millised on eestlastele ja Eesti venekeelsele elanikkonnale olulised sümبولid?

Magistritöö eesmärgi saavutamiseks püstitati järgmised **uurimisülesanded**:

1. Analüüsida massiliste korratuste, massikäitumise ja sümbole teoreetilisi üldkäsitlusi;
2. Analüüsida Georgi lindi ja pronksõduri tähendust;
3. Analüüsida teooriat ja ekspertide seisukohti sümbole ning massiliste korratuste omavahelistest seostest 2007. aasta aprillirahutuste näitel, mille põhjal teha ettepanekud asjasse puutuvatele valitsusasutustele.

Käesolev töö on **kvalitatiivne empiiriline** uurimus, milles uurimisstrateegiana kasutatakse juhtumiuuringut. Andmekogumismeetodina on kasutatud poolstruktureeritud ekspertintervjuusid. Uurimistöös moodustati kaks valimit. Esimese valimi põhjal viidi läbi pilootintervjuud, mis sobib uurimuse alguses valdkonda sisseelamiseks. Kuna tegemist oli pilootintervjuudega ja küsimustikuga, kus oli vaja semiootika baastadmistele tuginevaid vastuseid, piisas kahest intervjueeritavast. Teise valimi põhjal viidi läbi ekspertintervjuud, kus eksperdid leiti eesmärgistatud valimi meetodiga. Intervjueeritavad leiti juhendaja Raine Eenma abiga ja nende soovi kohaselt on töös tagatud nende anonüümsus. Kuivõrd valitud isikud tegelevad praktikutena ja oma valdkonna spetsialistidena sisejulgeoleku süsteemis, siis oskavad nad põhjalikumalt kajastada sisejulgeoleku ametnike nägemust antud temaatikast. Kõik teise valimi eksperdid on vähemalt kümme aastat töötanud erinevates riigikaitse ja sisejulgeolekuga tegelevates asutustes, nii strateegilise kommunikatsiooni kui ka psühholoogilise kaitse valdkonnas. Kuna töös tuginetakse 2007. aasta aprillirahutuste näidetele, on valitud eksperdid ühel või teisel moel ka nende korratustega kokku puutunud. Vähemalt 10. aastase staažiga eksperdid tegutsevad erinevates riigikaitsevaldkondades ja on seotud nii psühholoogilise kaitse kui ka strateegilise kommunikatsiooniga.

Intervjuude töötlemisel on rakendatud teksti avatud kodeerimist NVivo10 andmeanalüüsi programmiga. Analüüsi tulemusel selgitatakse välja ekspertide seisukohad küsimustes, mis puudutavad massiliste korratuste teoreetilisi aluseid ja inimeste käitumist rahvamassides aprillirahutuste näitel. Arutlusele tulevad ka ekspertide hinnangud Eesti elanikele olulistest sümbolitest.

Magistritöö koosneb kahest peatükist. Esimeses peatükis antakse teoreetiline ülevaade erinevatest põhjustest, mis võivad tingida massiliste korratuste tekke. Antakse ülevaade sümbolite propagandistlikust mõjust ühiskonnas ja käsitletakse sümbolite poliitilist olemust. Lisaks selgitatakse pronkssõduri ja Georgi lindi näitel, kuidas sümbolite abil on võimalik koondada ühiskonnas esinevaid erinevaid mälu kollektiive. Teoreetilises osas antakse lühike ülevaade Vene Föderatsiooni võimalustest õhutada Eestis massilisi korratusi.

Magistritöö teises peatükis käsitletakse empiirilise uuringu meetodikat ja esitatakse ekspertintervjuude analüüsi põhjal selgunud tulemusi, mille põhjal antakse vastused uurimisküsimustele. Analüüsile tuginedes tuuakse välja magistritöö põhilised järeldused, mille põhjal esitab töö autor ettepanekud asjasse puutuvatele valitsusasutustele.

1. MASSILISTE KORRATUSTE, MASSIKÄITUMISE JA SÜMBOLITE TEOREETILISED ALUSED

Esimeses peatükis analüüsitakse massiliste korratuste ja massikäitumise teoreetilisi üldkäsitlusi. Samuti selgitatakse propaganda perspektiivist lähtuvalt ühiskonna poliitilisi sümboleid. Kuna Eesti kaks suurimat rahvusgruppi tuginevad valdavalt erinevatele ajalootunnetustele, tuuakse välja ka sümbole seos mälu kollektiividega. Peatüki lõpus selgitatakse, millised on Vene Föderatsiooni võimalused Eesti massiliste korratuste õhutamisel.

1.1. Massilised korratused ja massikäitumine

Esimeses alapeatükis tuuakse välja põhilised massiliste korratuste põhjused ja jaotusviisid. Lisaks antakse ülevaade massikäitumise peamistest teoreetilistest käsitlustest.

Streigid, demonstratsioonid ja muud meeleavaldused on liberaalse ja demokraatliku valitsemiskorra juures tavapärased nähtused. Nende loomulikkuse juures ei pruugita tihti teadvustada, et rahumeelsete meeleavalduste hõlvamine ja nende massilisteks korratusteks õhutamine pole tänasel päeval enam sugugi harv nähtus. Selleks, et käsitleda massilisi korratusi eestikeskselt, on oluline välja tuua Eesti ametkondlikud seisukohad. Siseministeriumi andmetel ei ole massilise korratuse kui hädaolukorra tekkimise tõenäosus Eestis märkimisväärselt suur. (2013. aasta...2013) Samas ei ole massilise korratuse puhkemine välistatud ja selle tõenäosust ei saa pidada ka väikseks või väga väikseks. 2014. aasta Kaitseministeriumi uuringu „Avalik arvamus ja riigikaitse“ kohaselt peetakse massilisi korratusi väga või küllaltki tõenäoliseks 34% vastanute seas. (Avalik...2014)

Kuigi Eestis pole massilised korratused sagedased, peavad inimesed nende tekkimist siiski täiesti võimalikuks. On riike, kus massilised korratused toimuvad sagedamini, olles tingitud erinevatest põhjustest. Henrik Urdal'i (2004) uuringu kohaselt on vägivaldale altimad just need ühiskonnad, kus on kehvad majanduslikud näitajad ja suur hulk töötuid noori mehi – nii nagu seda võis näiteks näha Araabia kevade sündmustel. Äärmuslikumates tingimustes põhjustab noorte meeste töötus nende ühiskondlikku ja poliitilist võõrandumist, mille

tagajärjeks on sotsiaalne rahulolematuse (LaGraffe 2012). Kuid lisaks majanduslikele näitajatele on massilistel korratustel veel mitmeid teisi põhjusi. Applegate (1976:363) lisab tekkepõhjustena juurde järgmised kategooriad: sotsiaalsed põhjused, poliitilised põhjused, põhiseadusliku korra puudumine või selle läbikukkumine. Mõneti korrates Applegate'i jaotust, on Eesti Siseministerium massiliste korratuste tekkepõhjustena veel lisaks välja toonud, et korratustele võib eeskujuga anda vägivaldaaktide laia kajastamine meediakanalites. Samuti nenditakse välisriikide või välisriikidest tulenevat survet strateegiliste otsuste langetamisele ning erinevate ühiskonnagruppide mõjutamisele. (2013. aasta...2013) Eelkirjeldatu on oluline teoreetiline baas, mõistmaks peamisi põhjusi, miks massilised korratused toimuvad. Nimetatud põhjuste kategooriad on siiski üldised, sest käsitlusest jäävad välja konkreetsed põhjused, miks inimesed tulevad tänavatele ja mis põhjustab nende agressiivset käitumist.

Eelnevalt toodi välja erinevad massiliste korratuste tekkepõhjusted. Lisaks põhjuslikule jaotusele võib korratuse jagada ka nende tekkeviisi järgi planeeritud ja spontaanseteks korratusteks (2013. aasta...2013). Käesolevas uurimuses on tähelepanu pööratud planeeritud massilistele korratustele, mis on teadlikult suunatud riigi põhiseadusliku korra vastu. Üldjuhul on massilised tegevused eelnevalt põhjalikult ette valmistatud: toimuvad esialgsed massimeeleavaldused, jagatakse lendlehti, avaldatakse provokatiivseid karikatuure ja ajaleheartikleid (Applegate 1976:374). Korratustele eelnevate demonstratsioonide eesmärk on julgustada tulevaste korratuste osalejaid. Tänavatel võidakse avalikult demonstreerida nn märtrite surnukehi, näitamaks kas valitsuse või politsei jõhkramist. Kui aga massilisteks korratusteks põhjusi pole, võidakse lavastada sündmus, mille ümber korratust arendada ja ette valmistada. See võib olla planeeritud atentaat või mõne monumendi või ehitise õhkimine. Tulemuste saavutamiseks vahendeid ei valita. (Applegate 1976:387)

Massiliste korratuste käsitlemisel on oluline majanduslike, sotsiaalsete, poliitiliste jms põhjuste kõrval tähelepanu pöörata ka massidesse koondunud inimestele – korratuste põhilistele osalistele. Korratustes osalevatel inimestel pole tänaseni ühtset arusaama, sest suhtumine rahvamassi on aegade jooksul suuresti varieerunud. Erinev suhtumine massidesse saab alguse enamasti uurijate rahvuslikust kogemusest. Näiteks prantsuse traditsioonis käsitleti massi hullusena 18.-19. sajandi kataklüsmide tõttu, saksa traditsioonis aga positiivse nähtusena rahvuse tekke laine mõjul. Tänapäevaks on massikäitumise uurijate seas levinud kaks põhilist käsitlust. Leitakse, et korratuste raames on inimesed täiesti irratsionaalsed,

motiivideta ja ettearvamatud (Borch 2013). Sellele massipsühholoogia käsitlusele on aluse pannud Gabriel Tarde (1843 – 1904), kelle mõtteid arendas olulisel määral edasi Gustave Le Bon (1841 – 1931). Alates 1960ndatest on aga levima hakanud arusaam, et inimesed on korratustes põhjusega ja osalejate endi jaoks on nende tegevus täiesti põhjendatud (Gorringe, Rosie 2011).

Le Bon'i teos „Hulkade psühholoogia“ on massipsühholoogia üks mõjukamaid teoseid, mis on hoidnud autoriteetset positsiooni alates 19. sajandist kuni 20. sajandi 1960. aastateni. Eelnimetatud teos oli hinnatud nii 20. sajandi diktaatorite (nt Hitler, Stalin, Mussolini) kui ka suurmeeste (nt Edward L. Bernays, Theodore Roosevelt) seas (Borch 2013). Nii on uurijate hinnangul Le Bon kinnistanud 20. sajandi alguseks käsitluse rahvamassist kui arulagedast, mõtlemisvõimetust ja emotsioonide poolt juhinduvast inimhulgast (Baker 2012; Borch 2013). Selle teooria kohaselt ei oma tähtsust indiviidi ratsionaalsus ega intelligentsus eraldiseisvalt, kuna massis muutub ta ikka n-ö instinktide poolt juhinduvaks inimeseks. Nimelt omandab individ massis võitmatu tunde, mis lubab tal alluda instinktidele, millele ta üksi olles voli ei annaks. Individuaalsuse kadu tuleneb Le Bon'i sõnul nn nakatumisest – massis on iga tunne ja toiming nakkav ning selle tulemusena ohverdab üksikisik kergesti oma isikliku huvi kollektiivsele huvile. (Le Bon 1991:16) Sarnaselt käsitleb rahvamassi ka Potšeptsov (2009:42), kelle kohaselt on inimesel kollektiivse olendina kergem ühineda kollektiivse arvamusega kui kujundada välja enda oma.

Eelkirjeldatud massistereotüüpi proovis 1960. aastatel murda Couch, püüdes käsitleda rahvamassis olevaid inimesi ratsionaalsetena. Näiteks oli levinud arusaam, et massi on kerge mõjutada sugereerimise läbi. Couch (1968) jõudis järeldusele, et sellisel juhul ei tohiks ju massid võimudele erilisi probleeme tekitada. Ta väitis hoopis vastupidist – masside oluliseks eripäraks on just vähene vastuvõtlikkus välise autoriteedi mõjule. Couch seadis kahtluse alla ka arvamuse, et mass on oma olemuselt alati vägivaldne. Ta selgitas erinevate näidete abil, et hukkunutega tipnevad massilised korratused on pahatihti põhjustatud just jõustruktuuride endi poolt. Alustanud jõuliste meetmetega rahva laialiajamist, hukkab inimesi ka nende oma ridades, mille tõttu leitakse, et just massidesse kuuluvad inimesed on vägivaldsed. Lisaks on Le Bon heitnud massidele ette liigset emotsionaalsust, väites, et massis juhinduvad inimesed ainult emotsioonidest. Couch (1968) väitis, et on ekslik pidada tugevat emotsionaalsust massi eripäraseks ilminguks. Tema sõnul on tundelisus inimeste loomupärane osa ja tugevaid emotsioone esineb ka kahe inimese omavahelistes suhetes. Emotsionaalsus ei erista seega massikäitumist muudest inimekäitumistest ja vaja seetõttu ka eraldi rõhutamist. Analoogetele

järeldusele jõudis aastakümneid hiljem ka neurobioloog Damasio (1995:177) kinnitades, et tegelikult toimib ratsionaalsus emotsioonidega sümbioosis ehk inimeste tajusid ei saa jagada dualistlikult kas emotsionaalseteks või ratsionaalseteks – need kaks seisundit on omavahel liiga tihedalt seotud. Ilma emotsioonita inimesed ei õpi, sest emotsiooni olemasolu tingib ratsionaalse otsuse. Nähtub, et emotsionaalsus on Le Bon'i, Couch'i ja Damasio hinnangul inimeste oluline ja loomulik osa ning massiliste korratuste agitaatorid on sellest teadlikud, rõhudeski just masside emotsioonidele.

Couchi rahvamassi käsitlusest järeldub, et ta vaatlleb massi sugereerimist konkreetselt ühes kindlas ajapunktis ja kindlas kohas. Couchile seostuks massi mõjutamine sugereerimise läbi vaid konkreetse isiku või institutsiooniga. Selle tõttu ta nähtavasti järeldabki, et mass pole välise autoriteedi suhtes vastuvõtlik. Samas jätab ta tähelepanuta inimeste kaudse mõjutamise, näiteks lendlehtede või meedia abil (mis olid juba 1960. aastateks propagandas tuntud tehnikad). Lisaks on küsitav näiteks valitsuse kui välise autoriteedi sugereerimise edukus siis, kui konkreetne rahvamass just valitsuse tegevusele vastandubki. Kuid kui ühel konkreetsel ajahetkel kogunenud rahvamassi pole sellel momendil võimalik mõjutada, ei tähenda see veel, et rahvamassi pole võimalik mõjutada. Pole õigustatud eeldus, et rahvamassi mõjutamine leiab aset alles siis kui inimene on juba osa rahvamassist. Viimase paarikümne aasta massiliste korratuste uuringud on viidanud korratustes osalejate ühtsele sotsiaalsele identiteedile, mis ei ole masside moodustumisel tingimata alati ühtne olnud (Reicher, Stott, Cronin, Adang 2004). Nimelt, massi kuuluv inimene minetab oma personaalse identiteedi ja võtab omaks massile kuuluva sotsiaalse identiteedi (Stott, Drury 2000). Seega tuleb massi suhtuda vastavalt selle sotsiaalsele taustale (Reicher 2003). Ka Le Bon on kirjutanud, et vaid keskkonna ühesugususe loob iseloomude näiliku ühesugususe. (Le Bon 1991:14) Analoogset olukorda kirjeldab ka Potšeptsov (2009:24) – saanud osaks kollektiivist, kaldub inimene objektiivsusest kõrvale. See muutus põhineb psühholoogilisel fenomenil: kui inimene on saanud protsessi osaliseks, tekivad tal teistsugused hinnangud kui siis, kui ta oleks olnud lihtsalt vaatleja. Sarnast nähtust on kirjeldanud ka Hoppál (2008:157), leides et masside käsitlemisel tuleks pöörata tähelepanu eelkõige kollektiivile, mille moodustumisele eelneb indiviidi identiteedi kujunemine. Identiteedi väljakujundamine eeldab pidevat dialoogi – ühelt poolt mina iseendaga (enesesamastamise katkematus protsessis), teisalt (samuti eneseteadvuse määratlemiseks) mina ja kultuuri vahel ehk ühiskonna teiste liikmetega. Selles pidevas interaktsioonis kujuneb välja isiklik identiteet, mis on seetõttu selgelt ühiskondlik-kultuurilist päritolu. (Hoppál 2008:157) Eelkirjeldatud isiksuse identiteedi ühiskondlik areng

moodustabki kollektiivse identiteedi. Nii selgub, et Le Bon'i masside teooria pole tänaseni oma aktuaalsust minetanud. Sotsiaalse identiteedi teooria seostub kollektiivse identiteedi mõistega, sest mõlema puhul toimub üksikisiku individuaalsuse kadu. Samuti on tänapäeva uurijate poolt omaks võetud emotsionaalsus, mis on inimestel loomupäraselt omane, kuid mida ei saa ratsionaalsusest eraldiseisvalt vaadata. Kuid erinevalt Le Bon'i arusaamast, puudub viimati kirjeldatud käsitlustes inimeste arvustamine nende intelligentsuse põhjal. Esiplaanile tõstetakse hoopis inimeste identiteet ja nende sotsiaalne taust.

Esimeses alapeatükis toodi massiliste korratuste jaotusviisidena välja planeeritud ja spontaansed korratused. Massilistel korratustel on enamasti sotsiaalsed, poliitilised, majanduslikud või põhiseadusliku korra puudumisega seonduvad põhjused. Lisaks selgitati erinevaid arusaamu massikäitumise kohta. Enne 1960ndaid on rahvamassi kuuluvaid inimesi peetud irratsionaalseteks. Tänapäeval levinuim rahvamassi käsitlus tugineb sotsiaalse identiteedi teorialle, mille kohaselt rahvamassiga ühineva inimese individuaalne identiteet taandub massi sotsiaalse identiteedi ees.

1.2. Sümbolite tajumine läbi propaganda

Teises alapeatükis antakse ülevaade propaganda seosest sümbolitega. Lisaks selgitatakse müüdi ja retoorika olemust, mis on propaganda koostiselemendid. Kirjeldatakse ka inimese kahe-süsteemset mõtlemist (mis teeb võimalikuks propaganda ja mõjutamise). Sümbolitega seoses tuuakse välja poliitiliste sümbolite olulisus.

Käesolevas uurimuses on käsitlemisel planeeritud massilised korratused, mida on võimalik esile kutsuda propagandaga. Sellepärast on kohane lühidalt peatuda propaganda mehhanismidel. Propaganda on protsess, mille abil idee või seisukoht edastatakse teatud veenmiseesmärgil kellelegi teisele, kuid seda eristab teistest veenmisprotsessidest kavatsus (Taylor 2011:24). Näiteks on Mahatma Gandhit peetud propaganda meistriks, kuna ta teostas propagandat erinevate sümboliliste toimingute kaudu ning tema tegevus jõudis oma haripunkti 1930. aastate kodanikuallumatusega (Cull, Culbert, Welch, 2003). Propaganda kunst tugineb perspektiivide muutmisele. Perspektiivide muutmiseks on vajalik aga tõlgenduste muutmine, et tõlgendada emotsioone tekitavaid situatsioone varasemast erinevalt.

Selleks ongi tarvis, et inimesed muudaksid oma arusaamu mingite nähtuste suhtes. (O'Shaughnessy 2004:44) Sümbolite kontekstis on sobivaks näiteks perspektiivide muutmiseks nii Georgi lint kui ka pronksõdur, mida käsitletakse põhjalikumalt järgmistes peatükkides.

Propaganda kaudu ei soovita hävitada väärtusi, vaid pigem püütakse neid propagandisti kasuks rakendada. Kuna väärtusi on raske kõigutada ja need ei ole faktiliselt muudetavad, ei saa neid ka kinnitada ega ümber lükata. Kuigi üleöö pole väärtusi võimalik muuta, on see aja jooksul siiski tehtav. (O'Shaughnessy 2004:113) Inimesi saab mõjutada nende väärtushinnangute kõigutamise kaudu. Tajudes ohtu endale ja oma väärtustele, näib ilmselge ülekohtu vastu väljaastumine õige ja õiglane. Edasine vägivald tundub juhuslik ainult kõrvaltvaatajale, sest puudub võimalus näha sündmusi n-ö korrarikkuja perspektiivist. (Reicher *et al* 2004)

Käesolevas uurimuses on sümbolite seos massiliste korratustega tugevalt seotud. O'Shaughnessy (2004:7) kohaselt koosneb propaganda kolmest põhilisest osast – retoorika, müüt ja sümbolid. O'Shaughnessy (2004:66) kohaselt tugineb inimeste taju harva ainult loogikale – üldjuhul viib veendumuseni siiski emotsioon. Selle tarvis kasutatakse propagandas sihiteadlikult retoorikat kui emotsionaalset veenmist. Sümbolite kõrval on käesoleva töö kontekstis oluline peatuda lühidalt ka müüdil. Müüdid on narratiivid, ideede kogumid, mis peegeldavad teatud ühiskonna või kogukonna põhilisi väärtusi. (O'Shaughnessy 2004:88) Kattago (2008:63) leiab, et müüdid lihtsustavad ja moonutavad teatud ajaloolise hetke keerukust. Overing'i (1997) kohaselt on müüt näide teadvustamata protsessidest, mis kajastab sellisel viisil ühiskonna sotsiaalset ülesehitust. Sellisena tugevdab see ka sotsiaalset sidusust ja selle toimivat ühtsust, esitledes ja õigustades traditsioonilist korda. O'Shaughnessy (2004:89) kohaselt tuleb müütiline diskursus kogukonnale avalikult meelde selle identiteeti, kaitses ja taaskinnitades nende erilisi sotsiaalseid norme. On ebaoluline, kas inimesed usuvad müüdi irratsionaalset sisu, sest müüdi sümbolitel on metafoorne tähendus, etendades antud sotsiaalsete normide kaitsmisel ülitähtsat rolli. Seega leiab O'Shaughnessy (2004:5), et inimeste ühiskonda integreerimisel on müütidel kriitiline tähtsus. Ühiskonna müütide hävitamisel hävitatakse ka ühiskonda ennast, sest need esindavad ühiskondlikke väärtusi. Seega on müüdid propagandas alatasa esindatud, kas siis varjatult või varjamata. Müüdid pakuvad kultuurile ühist sõnavara, ühendades ja ülendades mõnda argumenti või gruppi. Lisaks väldivad müüdid keerulisi sõnalisi seletusi ja vajavad minimaalselt piltlikke selgitusi. (O'Shaughnessy 2004:5)

Müüte saab esitleda rituaalide kaudu. Kuna müüt on sümbolite najal üles ehitatud, on nende omaksvõtt ja sügav lugupidamine rituaali oluline osa. Nii on müüdid rituaalidesse, liturgiatesse ja sümbolitesse sisse kodeeritud – viide sümbolile võib olla teatud kogukonna esindajale piisav, ilma et peaks müüdi meenutamiseks läbima rituaali (Schöpflin 1997:20). Seega on rituaal etendatud sümbol ja iga rituaal on kindla autoritaarsuse propaganda. Rituaal ise on kui sotsiaalne sidusaine, kinnitades ja keelustades kogukonna põhilised mured ja väärtused. (O'Shaughnessy 2004:103)

Sümbolid on kirjaeelsed sõnumi kandjad. Sümbolitel on kõrge abstraktsuse tase, ometigi on nad mõistetavad ka väiksema intellektiga ja madalama haridustasemega inimestele (Kowalewski 1980). Neid on hea ja mugav kasutada eelkõige seetõttu, et üks konkreetne ilming mahutab eneses suurt infohulka ja ühte lihtsasse sümbolisse annab kokku sobitada palju erinevaid tähendusi. Näiteks Ameerika Ühendriikide mustanahalised võtsid 1960ndatel oma poliitilise meelsuse tähistamiseks kasutusele musta pantri sümboli. Must värv esindas nende rassi, ilu, sõjakust ning panter sümboliseerib raevukust ja jõudu (Kowalewski 1980). Sümbolitel on eri kultuurikeskondades erinev tähendus. Kui riigi valuutamärk on ainult kindlale riigile omane sümbol, siis punane värv tähistab ohtu mitmetes eri kultuurides. Samas võib kindla sümboli tähendus indiviidile olla ka ainulaadne, olles vahendatud sotsiaalsest kontekstist ja isiklikust kogemusest. Kuna sümbolitele on omane teatav plastilisus, on nad mitmeti mõistetavad ja seetõttu vahel ka vasturääkivad (O'Shaughnessy 2004:106)

Mac Ginty (2001) on uurinud sümbolite esinemist ühiskonna konfliktsetes situatsioonides, eriti poliitiliste sümbolite seost vägivallega. Ta leiab, et sümbolid ja nende funktsioonid võivad olla vahendid, mille abil arendada grupi- ja indiviididevahelist identiteeti. Samuti saab nende kaudu edukalt esindada kindlat maailmavaadet ja mobiliseerida inimesi ning nende emotsioone. Näiteks on väga tugevateks sümboliteks just etnilisust või rahvuslikku ühtsust rõhutavad sümbolid (lipp, riigivapp, hümn, riigipühad, sõjaväe vormiriided) (Kaufman 2009). Seega võivad sümboliteks olla ükskõik mis, aga nende funktsiooniks on rõhutada rahvuslikku ühtsust. Rahvustunne on süsteemselt kultuuri vahendusel omandatud identiteedivorm, mida saab kujundada näiteks ühiskonna- või riigikaitseõpetuse kaudu. Ühise mälu ja identiteediga kogukonna koondamine ühtse sümboli alla nõuab regulaarset ja süstemaatilist tööd ühisürituste korraldamise kaudu. (Casquete 2006) Selliseks näiteks on erinevate tähtpäevade tähistamine (nt rahvuspühad ja traditsioonid: jõulud, jaanipäev, võidupäha). Selle tõttu

etendavad rahvuslikud sümbolid olulist tähtsust riikide loomisel ja nende tegevuses hoidmisel (Kolstø 2006).

Omaette sümbolitena võib vaadelda ka linnu – pealinnad on rahvusliku uhkuse tugipunktid, olles paljudes riikides nii poliitilised kui ka militaarsed keskused (Savitch, Ardashev 2001). 2007. aasta aprillirahutused olid ajendatud Tallinnas Tõnismäel asuvast pronkssõdurist (vt joonis 1). Nii on ka Eesti ja aprillirahutuste kontekstis vaja rõhutada seda, et pronkssõdur asus samuti Eesti Vabariigi pealinnas ja linna ühes käidavamas kohas. Enne monumendi teisaldamist olid eestlased häiritud eelkõige 9. mai tähistamisest, millega meenutati Suure Isamaasõja kangelaslikku võitu. Eestlaste jaoks tähendas sama sündmus Eesti taasokupeerimist Nõukogude Liidu poolt. Peale pronkssõduri teisaldamist Kaitseväge kalmistule, ei ole laiem avalikkus enam nii ärritatud 9. mai provokatiivsest massilisest tähistamisest. Olemuslikult pole protsessis palju muutunud, aga reaktsioon toimuvale on teine kui see oli kesklinna käidavas kohas. Nii ilmneb selgesti seos ka asupaiga enda sümbolilisusega.

Joonis 1. – Pronkssõdur (Pronkssõdur...2006).

Lisaks grupi ühtekuuluvustundele suurendavad sümbolid ka kohusetunnet grupi ees, sest individid peab nägema enda ja grupi huve ühtsena (Kowalewski 1980). Sümbolid on näiteks võimelised ühendama mineviku tundmused olevikuga. Poliitiliselt pingsatel aegadel või muudel murrangulistel perioodidel, kus identiteedid võivad rünnaku alla sattuda, pakuvad sümbolid tuge ja ühendust stabiilse minevikuga (Mac Ginty 2001). Samas on ühtse

kogukonna tunnetusel oht kalduda äärmuslikku rahvusšovinismi. Rahvusšovinism ehk marurahvuslus on ideoloogia- ja poliitikaprintsiip, mis avaldub rahvusliku eraldatuse idees ning teiste rahvuste umbusaldamises, mida tihti defineeritakse rahvustevahelise vaenu propageerimisena (Turda 2003). Kui erinevate rahvusgruppide vahel on ühiseid väärtusi, siis on neil alust pidada tulemuslikku dialoogi ja püüelda ühtsete eesmärkide poole. Ühtsete väärtuste puudumine loob aluse pidevateks uute probleemide tekkeks. Eestis toimunud või eos olnud massilised korratused on üldjuhul tingitud rahvuslikest põhjustest, erinevatest arusaamistest põhjus-tagajärg suhetest ning erinevast ajaloosündmuste käsitlesest. Seda tõestas ka monumendi teisaldamise juhtum Tallinnas.

Kuna sümbolid on paljudele kergesti mõistetavad, on nende abil võimalik saavutada erinevaid eesmärgi. Nende abil saab näiteks saata kindlat ettevalmistatud sõnumit massimeediasse. Lisaks sellele, et sõnum jõuab nii teadlikult kui ka teadvustamatult paljude inimesteni, jääb sõnum fotode ja salvestiste kaudu kauaks meediaruumi ringlema. Seega on nende laialdane kasutamine nii poliitikas, propagandas, reklaaminduses kui ka muudes valdkondades igati mõistetav. Semiootika tundmine on oluline ka näiteks turunduses, seda eeskätt erinevate brändide turule toomisel. Selles valdkonnas kasutatakse ära semiootika uuringuid, mõistmaks mil viisil inimesed seostavad erinevaid tähendusi kindlate toodete ja brändidega. See võimaldab paremini kujundada pakendeid ja teha oma toodetele ning brändidele reklaami. (Chernatony, McDonald, Wallace 2011:143) Analoogselt turundusele, saab semiootika tundmist rakendada poliitikas, viies propaganda abil inimeste teadvusesse kindlad poliitilist tähtsust omavad sümbolid.

Mac Ginty (2001) kohaselt töötavad sümbolid kahel tasandil. Esimene tasand on allegooriline, kus on võetud kindlad probleemid või sündmused esindamiseks laiemaid poliitilisi, sotsiaalseid või kultuurilisi olukordi. Teisisõnu on tegu nn mikrokogemusega, kus näiteks ühte vähemuste ahistamise juhtumit vaadeldakse kui laiema tõe peegeldust. Teisel tasandil kasutatakse sümboleid juba tahtlikult poliitilise tehnikana. Nimelt on igal grupil, kogukonnal, poliitilisel parteil või ka riigil oma kindel kogumik sümboleid, värve, ajaloolisi sündmusi ja loosungeid, mis sisaldavad endas kindlat tähendust.

Ühiskonnas muutuvad paljud sündmused sümbolilisteks, kuna neil on poliitiline tähendus. Tegemist ei pea olema iseenesest suurte ega tähtsate sündmustega, aga meedia võimenduse tõttu võetakse need ühiskondlikult omaks. (O'Shaughnessy 2004:104) Poliitilisi sümboleid

kasutatakse teadlikult osalejate ühendamiseks sõjakates massiprotesti taktikates (Juris 2008). Poliitilisi sümboleid saab ära tunda nelja tunnuse järgi (Harrison 1995):

1. neid käsitletakse omandina, mille on omastanud kindel grupeerimine või individid;
2. sümboolid on kui staatuse tähistajad, millele on omistatud mitmeid pühalikke omadusi;
3. sümboolite nn omamine on teatav legitiimsuse allikas, andes näiteks õiguse mingile territooriumile või poliitilisele ametikohale;
4. sümboolid on individile emotsionaalselt siduvad ja nende abil saab isikuid identifitseerida ning selle läbi ka nende lojaalsust hinnata.

Poliitilisteks sümboolideks on näiteks riiklik sümboolika. Eestis on üldine teadlikkus rahvuslikest sümboolidest rahvusgrupiti erinev. 2013. aasta riigitunnetuse uuring näitas, et riigipühadega seonduv on oluline 82% eestlastest ja 58% venelastest (Oma...2013:45). Kui poliitilised sümboolid on inimestele olulised, on nad ka rünnakute suhtes tundlikud. Suur osa poliitilisest vägivaldast (k.a sõda) on suunatud sügavate sümbooliliste väärtuste vastu (O'Shaughnessy 2004:105). Sellistes konfliktides proovivad ühiskonnas konkureerivad grupid oma sümboleid pidevalt teiste omadest rohkem esile tõsta. See hõlmab eneses nn opositsioonis oleva grupi sümboolide kõrvale heitmist või isegi hävitamist. (Mac Ginty 2001) Blain (1988) väidab, et inimeste vägivaldsuse näol ei ole tegemist n-ö loomalikku jõhkruksemisse langemisega, vaid pigem on tegu inimeste sümbool-mõtlemise äärmusliku vormiga.

Nn poliitilises teatris, kus poliitilist kuuluvust demonstreeritakse väljapaistvatel üritustel nagu paraadid, marsid, kogunemised ja demonstratsioonid, saab sümbooliliste väärtuste omavahelises võitluses välja tuua nii negatiivsed kui ka positiivsed taktikad. Poliitiliste grupeerimete positiivne taktika sisaldab endas igat laadi suurustlemist, enese ülendamist ja kollektiivsete sümboolide võidukat esitlemist. Negatiivseks taktikaks peetakse aga näiteks lippude põletamist, hauatähiste ja mälestusmärkide rüvetamist ning muid sõnalisi või kehalisi rünnakuid vastasgrupi sümboolide pühaduse, au või legitiimsuse vastu. (Firth 1973)

Poliitilist kuuluvust määratakse ka väga selgelt eristuva „oma/võõra“ skaalal. Semiootilises mõttes võib „oma“ (meie) ja selle vastandina kaasnevat „võõras“ (nemad) mõistet pidada peamiseks kultuuri karakteristikuks (Ventsel 2009). „Oma/võõra“ identiteediloomes on „võõras“ oma olemuselt üldistus, tähistades kas siis kurja, alamt või alaväärtuslikku

(O'Shaughnessy 2004:129). Sotsiaalse identiteedi teooria kohaselt võib selliste hoiakute kujunemist kirjeldada järgmiselt: sisegrupi ehk „oma“ kõrge enesehinnang saavutatakse reeglina välisgrupi ehk „võõra“ madaldamise ja erisuse rõhutamisega. „Oma/võõra“ puhul võimendatakse rohkem seda, mis neid eristab ja ei püütagi näha eri gruppide kultuurilisi erisusi ülendavaid ühendavaid elemente. (Rüsen 2004)

Eeltulenevast on propagandistidele tavapärane luua vaenlased – nn põlatud teised. Selleks on tarvis luua sisemine või väline hädaoht, sest nii hoitakse kogukonna olemasolu rikkumatuna ja võõras element kultuurilisest taastootmisest eemal. Üleoleku tunne on enamasti atraktiivne just sotsiaalse püramiidi all olevatele inimestele. Nende jaoks „luuakse“ uued inimesed, kellele saab ülevalt alla vaadata, sest vaenlase puudumise korral peaksid inimesed tegelema iseenda probleemidega. Lisaks üleolekule täidab vaenlase kuvandi sotsiaalne ülesehitus veel mitut eesmärki. Inimesed defineerivad end tihti selle peegeldusena kes nad ei ole. Sellest tulenevad nende väärtused ja seisukohad ning iseendaga kooskõlas olev eneseteadlikkus. (O'Shaughnessy 2004:123-125) Müütilise vaenlase konstrueerimise eesmärk on nn demonlikus vandenõus hävitada mingit kindlat kollektiivsust (Schöpflini 1997:26). Vaenlase kuvandi loomisele aitab kaasa ka meedia, sest hea lugu vajab kurikaela või peasüüdlast. Narratiivsed struktuurid tuginevad enamasti polaarsusele, eriti aga n-ö ürgsele vastasseisule hea ja kurja vahel. (O'Shaughnessy 2004:132)

Arvestades inimese mõtlemissüsteemi, pole eelkirjeldatud tegevus iseenesest keeruline. Stanovich ja West (2000) jaotavad inimeste mõtlemise kahe-süsteemseks (Tabel 1).² Süsteem 1 mõtlemine ehk intuitiivne mõtlemine nõuab inimestelt vähest pingutust ja seda iseloomustab automaatsus, kiirus, assotsiatsioonid, raskesti muudetavus ning kontrollitavus. Süsteem 2 mõtlemine ehk mõistuslikkus nõuab pingutust, on aeganõudev ning tahtlikult kontrollitav. Inimeste teadvustamatu mõjutamine käibki läbi intuitiivse tajuviisi. Selliselt toimib ka propaganda, mille abil on võimalik inimeste teadmisesse viia sümbolid ja nende tähendused, ilma et nad seda protsessi ise teadvustaksid.

² Tegemist pole siiski nende endi loodud teooriaga, vaid varasemate edasiarendusega (*Autori märkus*).

Tabel 1. Stanovich'i ja West'i kahe-süsteemne mõtlemine (Stanovich, West 2000)

Tajumisviis	Intuitsioon ehk Süsteem 1	Mõistuslikkus ehk Süsteem 2
Protsess	Kiire Paralleelne Automaatne Vähese vaeva nõudev Assotsiatiivne Aeglaselt õppiv	Aeglane Järjestikune Kontrollitud Pingutust nõudev Reeglitest tulenev Paindlik

Süsteem 1 loob tajutud objektide omadustest muljeid, mis pole vabatahtlikud ja ei pruugi olla selgesõnaliselt kirjeldatavad. Süsteem 2 loob tajutud objektide omadustest hinnanguid, mis on alati selgesõnaliselt kirjeldatavad ja tahtlikult tekitatud. (Kahneman 2002) Seetõttu apelleeribki suurem osa propagandast rohkem emotsioonidele ja muljetele tuginedes inimeste intuiitvsele mõtlemisele, kuna see võimaldab masse liigutada lihtsate sõnumitega, isegi kui neis pole mõistuspärast sisu, sest sõnumid rõhuvad emotsionaalsele ja sotsiaalsele rahuldatusse. (O'Shaughnessy 2004:39)

Valdavalt on inimeste sõnumitöötlus ja käitumisotsuste kujunemine mitteteadvustatud. Nii ongi emotsionaalne eelarvamus võimeline üle kaaluma n-õ ratsionaalse otsuse vastuvõtmise mudelit. Massisituatsioon suurendab veel omakorda tõenäosust, et infot ei töödelda süvenenult läbi (erinevate segajate hulk, ajasurve jne). Näiteks võivad inimesed subjektiivsel tasandil tunnistada mingi fakti valeks, isegi kui objektiivselt on mõistetav, et tegemist on tõega. Pole põhjust arvata, et tänapäeval on ühiskond mõistuslikum kui varasemalt ajaloos. Kui inimesed võtaksid tõepoolest otsuseid vastu mõistuslikult, poleks propaganda järele vajadust. Kuna aga paljud inimesed siiski pelgavad emotsionaalset manipulatsiooni, kasutab propaganda ja reklaamindus seda hirmu ära, väites, et tuginetakse puhtalt mõistusele. (O'Shaughnessy 2004:40-41)

Eelnevalt kirjeldatust võib järeldada, et ettevaatamatuse tõttu võib pea iga inimene sattuda propaganda rünnaku alla (ajendatud kas positiivsetest või negatiivsetest eesmärkidest). See tuleneb pelgalt inimeste taju üldisest ülesehitusest, kus kiirelt tajutud emotsionaalne mulje seostub inimesele varasema mulje või teadmiselega. Elades ühiskonnas, kus inimeste tajude mõjutamine reklaaminduse ja propaganda kaudu on tavapärane, peaks riigi elanike üldine

teadmine nendest mehhanismidest ka põhjalikum olema. On täiesti reaalne, et riigi enda elanikke võidakse (kas riigiväliselt või kohaliku huvigrupi kaudu) oma riigi vastu õhutada. Kuigi Eestis pannakse täna päeval suurt rõhku riigikaitseõpetusele, puudub siiski 2012. aasta riigikaitseõpikus põhjalikum käsitus propagandast ja ka psühholoogilistest operatsioonidest. Ka ühiskonnaõpetuses puudub sisuline käsitus erinevatest mõjutusviisidest, mis arvestades juba näiteks reklaaminduse osakaalu ühiskonnas, võiks olla põhjalikumalt käsitletud. Arvestades lisaks infoühiskonnas levivat infohulka, on ebaselge, kust peavad noored inimesed õppima skeptilist ja kriitilist suhtumist levivasse ja levitatavasse infosse.

Teoreetiliselt pole seega kuigivõrd keeruline planeerida massilisi korratusi. Massid saab koondada mõne riikliku või rahvusliku sümboli taha, kasutades selleks propagandistlikke võtteid. Poliitiliste sümbolitena on need valdavalt inimestele ka emotsionaalselt siduvad, suurendades kohusetunnet grupi ees. Selliste sümbolite ründamise korral asuvad inimesed neid kaitsma. Kui sellist rünnakut meedia vahendusel võimendada, eristades selgelt nn omad ja võõrad, on laiematel massidel oma sümboli kaitseks lihtne koonduda kellegi või millegi vastu.

Teises alapeatükis kirjeldati, mis tähtsus on propagandal inimeste meelsuse kujundamisel, kasutades selleks sümboleid, müüte, retoorikat ja rituaale. Lisaks anti ülevaade inimese kahe-süsteemset mõtlemist, mille tõttu on propaganda kaudu inimeste mõjutamine tõhus. Sümbolitega seoses toodi välja poliitiliste sümbolite olulisus. Lõpuks selgitati eraldi poliitilisi sümboleid, mis on ühiskondlikus elus kollektiivselt olulised.

1.3. Mälukollektiivi koondamine pronkssõduri ja Georgi lindi näitel

Alapeatükis selgitatakse individuaalse ja kollektiivse identiteedi olemust. Lisaks sellele kirjeldatakse mälukollektiivi mõistet. Lühidalt vaadeldakse pronkssõduri ja Georgi lindi ajaloolist tausta ning Eesti nn monumendipoliitikat. Selles peatükis tuuakse välja pronkssõduri seos „püha“ mõistega.

Sümbolite ja sümboliliste toimingute vormidega tegelevad uurijad lähtuvad eeldusest, et ühiskondlik toiming on suuresti reeglipärane, teatud astmeni osavõtjate ja jälgijate poolt koguni ennustatav või mõistetav. Nimelt kindlustab ühiskondliku elu näiliselt ühtse struktuuri

kultuuri haarav sümbolite süsteem. Kollektiivi väljakujunenud normisüsteem ja sümbolitel põhinev väärtussüsteem määrab ära indiviidi käitumise ning mõjutab ta valikuid. Seega üks võimalus ühiskondlikke suhteid tõlgendada ongi lähtumine „meie-nemad“ vastasseisust. (Hoppál 2008:169-170) Nii tuleb masside käsitlemisel pöörata tähelepanu eelkõige kollektiivile, mille moodustumisele eelneb üksindi identiteedi kujunemine. Identiteedi väljakujundamine eeldab pidevat dialoogi – ühelt poolt „mina iseendaga“ (enesesamastamise katkematus protsessis), teisalt (samuti eneseteadvuse määratlemiseks) „mina ja kultuuri“ vahel ehk ühiskonna teiste liikmetega. Selles pidevas interaktsioonis kujuneb välja isiklik identiteet, mis on seetõttu selgelt ühiskondlik-kultuurilist päritolu. Eelkirjeldatud isiksuse identiteedi ühiskondlik areng moodustabki kollektiivse identiteedi. (Hoppál 2009:157)

Eelkirjeldatust järeldub, et individuaalse identiteedi kujunemine sõltub kollektiivsest identiteedist. Eelkirjeldatud teooriat saab seostada sotsiaalse identiteedi teooriaga. Viimase kohaselt taandub individuaalne identiteet kollektiivse ees konkreetselt massisituatsioonis. Hoppál'i kollektiivse identiteedi kirjelduse kohaselt ei ole individuaalne identiteet kollektiivsest eraldiseisev isegi siis, kui ta pole konkreetselt kindlal ajahetkel osa rahvamassist. Individuaalne identiteet on igal juhul teatava määrani kollektiivse identiteediga seotud.

20. sajandi psühholoogia ja sotsiaalpsühholoogia üks olulisemaid saavutusi oli näidata mälu ja mäletamise kollektiivset iseloomu. Kuigi konkreetselt võttes mäletatakse üksi, siis see mida ja kuidas mäletatakse, on paratamatult mõjutatud sotsiaalsest keskkonnast kuhu kuulutakse (Halbwachs 1994; Halbwachs 1997; Olick, Robbins 1998; Erll 2005; ref Tamm, Halla 2008:20). „Kollektiivse mälu“ mõiste (pr. *la mémoire collective*, sks. *das kollektive Gedächtnis*, ingl. *collective memory*) tähistab grupi või kollektiivi liikmete mälus peituvat ühist inforeservuaari. Kollektiivse mälu mõistest on tuletatud *mälukollektiivi* mõiste. Mälukollektiiv on kollektiivse mälu kandja. Mälukollektiivi määratleb erinev ajaloo tõlgendusstrateegia, erinev arusaam sellest, mis on minevikust oluline ja mäletamisväärne. Mälukollektiivi identiteet tugineb enamasti üksikutele minevikusündmustele, millele omistatakse eriline tähendus. Sageli kujunebki mälukollektiiv ümber ühe-kahe alustrajava episoodi, mille meenutamine ja talletamine hoiab kogukonda koos. (Tamm, Halla 2008:18) Eestis esineb kaks suurt mälukollektiivi, mis ei taandu rahvusele. Ühel pool on valdavalt venekeelne mälukollektiiv, kes väärtustab Suure Isamaasõja pärandit, mida kannab narratiivne muster „välisvaenlase väljatõrjumisest“. Teisel pool on valdavalt eestikeelne mälukollektiiv, kes väärtustab Eesti Vabadussõja pärandit, mida kannab narratiivne muster „väikerahva

vabadusvõitlusest.“ (Tamm, Halla 2008:47) Oluline on ka märkida, et enamikul vanema põlvkonna Eesti venelastel puudub ajalooline mälestus Eestist enne 1945. aastat. Nõukogude Balti riikide ajalugu käsitlevas peatükis on vene rahvas kui vabastaja, fašismi purustaja. Käsitlus, et fašistlik okupatsioon asendus nõukogude okupatsiooniga, ohustab venelaste n-ö püha tõe (Brüggemann, Kasekamp 2008:83). Sellest tulenevalt on mõistetav, miks mälu kollektiivi liikmetele on vastumeelne võtta omaks mõne teise mälu kollektiivi ajaloo tõlgendusstrateegia.

Eelnevast alapeatükist selgus, et sümbolite poliitiline kontroll on poliitilise võimu oluline osa. Kui ei suudeta teatud sümboleid poliitiliselt kontrollida, tähendab see poliitilist läbikukkumist (O’Shaughnessy 2004:107). Näiteks toimus Eestis 1920. aastate lõpul aktiivne monumendipoliitika – üha enam hakati monumente püstitama haldushoonete, platside, parkide või asulate sissesõiduteede juurde. See võis tuleneda soovist siduda kogukonna identiteet kindla monumendiga ja ülendada leinatähis kohalikuks ausambaks. (Tamm, Halla 2008:24) Teadlikult püüti siduda mälu kollektiiv kindla sümboliga ja loodeti, et ka tulevikus omab see sümbol koondavat mõju.

Analoogselt toimiti ka Nõukogude Liidu okupatsiooni aastatel. 1947. aastal Tõnismäele püstitatud Tallinna vabastajate monument oli esimene nõukogude mälestusmärk Eestis.³ Kuigi Tõnismäel ei langenud 1944. aasta septembris teadaolevalt ühtegi sõjameest, otsustati 1945. aasta aprillis sinna ümber matta umbes tosin Punaarmee sõdurit, kelle seast mitte kõik polnud hukkunud Tallinna nn vabastamisel peetud lahingutes (Kaasik 2006:1898-1905). 1964. aastal lisati nõukogude tavale vastav nn igavene tuli. Monumendi ees põlenud igavene tuli sümboliseeris elu, mis kunagi ei kustu ega unune. Mälestusmärk nimetati ümber tundmatu sõduri monumendiks ja seal hakati regulaarselt korraldama ritualiseeritud mälestustoiminguid (Tallinna vabastamise aastapäev, võidupüha, Punaarmee aastapäev jne). Nii kujuneski pronksõdurist nõukogude ajal rituaalsete tseremooniate keskpunkt. Seal toimusid omalaadsed initsiatsiooniriitused, kuhu kooliõpilased toodi andma oktoobrilapse ja pioneerivannet ning kust saadeti pidulikult teele õpilasmalevlasi. (Tamm, Halla 2008:36) Tundmatu sõduri hauda võib pidada poliitilise surmakultuse kulminatsiooniks. Haudade juures võib vahetuste kaupa

³ Konkursitööde seast valiti välja arhitekt Arnold Alase ideekavand, mille teaostamine usaldati talle ja skulptor Enn Roosile. Monumendi valmimine nõudis aga planeeritust oluliselt kauem aega, nii et selle avamine toimus alles Tallinna „vabastamise“ kolmandal aastapäeval – 1947. Ametlik nimetus – Tallinna vabastajate monument.

seista noorsõdureist koosnev auvahtkond, mis tundmatuid valvates demonstreerib ühekorraga nii leina kui ka rahvusriigi võimu. Tundmatu ja anonüümne surm muutub transtsendentseks: olematusest ja tundmatusest tõuseb see igaveseks ohvriks rahvuse suurema hüvangu nimel. Kattago (2008:55-57)

Mälukollektiivi koondamiseks ei ole tingimata vaja mõnda staatilist sümbolit. Sage komme on kasutada enda kasuks mõne muu kultuurilise konteksti ideoloogilist sümboolikat (nt svastika, Georgi lint). Juri Lotman (2005:151) on kirjutanud, et selline lahknemine reaalsusest ei häiri üldiselt kedagi, sest ideoloogilisest sümboolikast ei otsigi keegi reaalsust. Kuna sümboli kokkuleppeline loomus võimaldab muuta tähistatavat, jättes muutmata tähistaja, siis annab sümboli kasutus massiliste korratuste kontekstis põhjust rääkida tühjast tähistajast, mis poliitilisel maastikul on oluline vahend „oma/võõra“ identiteedi loomisel ja hoidmisel (Laclau 2002). Näiteks Lääs (Lääs kui sekulaarne kurjuse kants või Lääs kui liberaalsuse ja inimõiguste etalon) kannab endas sõltuvalt inimese kultuurilisest taustast erinevat sisu (tähistatavat), aga vorm (tähistaja), st Lääs, jääb muutumatuks. Georgi lint on tühja tähistaja heaks näiteks (vt joonis 2). Neid linte kasutati palju aprillirahutuste käigus ja neid on Eestis tänaseni näha väga paljude autode raadioantennide või tahavaatepeeglite küljes.

Joonis 2. – Georgi lint (St. George...2014)

Georgi ordenile pani aluse Katariina II 1769. aastal. Ordeni deviisiks oli „Teenistuse ja vaprus eest!“. Ordeni statuudi järgi jagati seda ohvitseridele isikliku vaprus ja reaalsete sõjaliste teenete eest. II maailmasõja ajal oli samade värvidega ordenilint kasutusel kuulsuse ordeni küljes. Stalin soovis kasutada ära vene mälus oma kindla koha kätte võidelnud Georgi

sümbolit, et tõsta võitlejate moraali. Samal ajal ei seganud see asjaolu aga nõukogude võime Georgi ordeni kavalere mõrvamast ja vangi panemast. (Šabanov...17.10.2013) Tänapäeval on Georgi ordeni lint vene diasporaa seas laialdaselt kasutusel. Linte on alates 2005. aastast üle maailma jagatud kümnetes miljonites – need on kasutusel lisaks Ida-Euroopale ka Suurbritannias, Ameerika Ühendriikides, Argentiinas, Hiinas jne (Russia's...2010). Vene Föderatsiooni ametliku retoorika kohaselt on linnid vaid Teises maailmasõjas hukkunute mälestamiseks. Vene Föderatsiooni identiteedi ülesehitamisel on sõdadel ja vallutustel ning eriti Suure Isamaasõja võidu narratiivil olnud eriti oluline koht, sest sellest lähtudes vabastas ta maailma fašismist, liites seeläbi Venemaa ja Euroopa tsivilisatsiooni. Seda teatakse ja nii saabki teadlikult Teise Maailmasõja ajalugu esitleda nii, et just Nõukogude Liit on võidelnud ehtsate euroopalike väärtuste eest barbarite vastu. (Fofanova, Morozov 2009) Samas näib Georgi lint olevat Suure Isamaasõja mälestamisest juba kaugel. Kui algselt võidi linti kanda vaid 9. mai tähistamisel, siis nüüdseks võib seda näha Vene Föderatsiooni juhtivoliitikutel rinnal ka muudel üritustel. Georgi linte kanti ka 2014. aasta Ukraina-Venemaa vastasseisus (World...2014). Krimmi annekteerimise sündmuste käigus võis näha Georgi ordeni värvides lippe koos Vene Föderatsiooni lippudega. Nii positsioneeriti end selgelt „meie/nemad“ kontekstis.

Eesti vabanemisel nõukogude korra alt seati eesmärgiks ennistada kõik väärtuslik okupatsioonieelsest vabariigist, sh monumendid. Niisiis on taasiseseisvumisaegne monumendipoliitika peamiselt restitutiivse iseloomuga, seades eesmärgiks kirjutada topograafiliselt „oma“ märkidega uuesti üle Eesti mälumaastik. (Tamm, Halla 2008:38) Taasiseseisvumisaaja ajal tehti nõukogude aja esindusmonumentidega, nagu ka Tõnismäe pronkssõduriga, n-ö ametlikke kodustamiskatseid. 1993. aastal eemaldati ausambalt endised mälestustahvlid ja kiri tekstiga „Igavene au langenud kangelastele, kes on langenud meie maa vabastamise ja sõltumatus eest“. Kaks aastat hiljem lisati monumendile eesti- ja venekeelsed plaadid kirjaga „Teises maailmasõjas hukkunutele“. Sooviti muuta monument kõigi Teise maailmasõja ohvrite mälestusmärgiks. Kui esialgu paistis, et monument ongi minetanud oma sotsiaalse aktuaalsuse, siis mitmete asjaolude kokkulangemise tõttu (Vene Föderatsiooni mõju, Eesti sisepoliitiline võitlus, nii vene- kui ka eestikeelsete äärmusrühmade tegevus) ärkas Tõnismäel monument 2005. aastal uuele elule. (Tamm, Halla 2008:43) Jätkuvad korratud monumendi juures tingisid valitsuse otsuse selle teisaldamiseks Kaitseväge kalmistule. Otsus viidi täide 27.04.2007 varahommikul.

Potšeptsov (2009:54) on kirjutanud, et vanade, eriti nõukogudeaegsete sümboliliste sündmuste kehtetuks tunnistamine tähendab konflikti sattumist Venemaa jaoks püha ruumiga. Pühade ruumide konflikt võib kergesti edasi eskaleeruda nn füüsilise ruumi konfliktiks. Pronkssõdur asus pühas paigas, mis ühendas maa-alust maailma inimeste maailmaga. Sellest tulenes ka üks põhjus, miks mälestusmärki ei tohtinud teisaldada ega surnuid ümber matta: teises kohas see side ei toimi (Lotman 02.05.2007). 2007. aasta aprillirahutuste üheks põhjuseks oligi püha ruumi rüvetamine. Püha ruum tekib enamasti selliste sündmuste ümber, mis on teatud kogukondlikus mälus väga olulise tähendusega. Ajalugu kinnistatakse kindlate kirjatükkide, müütide ja legendide pideva kordamisega. Püha ruumi saab tekitada ka sümbolite ja rituaalide abil. Pühal ruumil on mitmesuguseid funktsioone, nagu tugipunkti pakkumine muutlikus maailmas või kindlaks määratud sotsiaalsete rollide hajutamise. (Smith, Green 1995) Arvestades Vene Föderatsiooni riiklikku reaktsiooni pronkssõduri teisaldamisele, on tähelepanuväärne, et kõigest mõni kuu enne pronkssõduri teisaldamist hävitati Moskva eeslinnas Himkis üks Suure Isamaasõja monument, tegemaks ruumi uutele ehitistele. (Brüggemann, Kasekamp 2008:86) Sellest võib järeldada, et mõningatel juhtudel on tegemist nn pühaduse politiseerimisega – objektid tabustatakse vastavalt poliitilisele hetkevajadusele. Eelnevalt kirjeldatust saab järeldada, et nõukogudeaegsete sümbolite kehtetuks tunnistamine tähendab konflikti sattumist Vene Föderatsiooni jaoks püha ruumiga. Samas on püha ruum valikuline, st nõukogudeaegsed sümbolid on pühad küll Eesti territooriumil, kuid need ei pruugi ilmtingimata olla pühad Vene Föderatsiooni territooriumil, sõltudes otseselt sealsest poliitilisest hetkeseisust.

Religioonisotsioloogias vastandub pühale ehk sakraalsele argine ehk profaanne. Ajaloolis-poliitilisel tasandil võib profaanse ruumi vaadelda ka geopoliitilise ruumina. Geopoliitika on Vene Föderatsiooni kaasaegsete mentaalsust iseloomustavaid võtmesõnu, seejuures, erinevalt teistest riikidest, on geopoliitiline temaatika oluline (tähenduslik) ühiskonna kõikidele kihtidele. „Venemaa – see on esmajoones maa, kusjuures isegi niivõrd mitte maapind, vaid pigem ruum“ (Lotman 2009a: 435). Vene identiteedi jaoks on etnilised sugulussidemed ja isegi keel vähem tähtsad kui ruum ja territoorium (Lotman 2009b: 1226). Näib, et ka sakraalsed sümbolid markeerivad olulisel määral ruumilis-geopoliitilist identiteeti. Sakraalne kinnitab ja tugevdab ruumilist. Igasugune ruumikaotus on seega vene mentaliteedile raskesti talutav. Ning kui geopoliitilise ruumi kaole järgneb mingi veel säilinud sakraalse ruumi (kui pidepunkti) kadu, võib see agressiivsema osa kogukonnast viia ettearvamatu käitumiseni.

Kui 1990. aastatel domineeris Eestis selgelt restitutiivne monumendipoliitika, siis uuel aastatuhandel on tekkinud uus olukord, mida võiks nimetada monumentaalseks revanšismiks. Monumentide püstitamine seotakse oma eesõiguste kehtestamise või ajaloolise ülekohtu eest tasumisega. Ilmekas näide sellisest lähenemisest on Teises Maailmasõjas sakslaste poolt sõdinud meeste püüd oma mälestusi väärtustada ja põlistada. See andis tulemuseks 2004. aastal tipnenud monumenditüli Lihulas, kus korrakaitsejõud kõrvaldasid valitsuse käsul vast avatud ausamba. Vahetu reaktsioonina sellele soditi punase värviga paljusid Punaarmee mälestusmärke nii Lihula naabruses kui ka mujal Eestis, kaasa arvatud pronksõdurit Tallinnas. (Brüggemann, Kasekamp 2008:76)

Ka Eesti naaberriigil Lätil on olnud vastasseise kohalike kogukondade vahel just pealinnas ja monumentide juures. 2005. aastal Lätis läbiviidud uuring näitab aga, et individuaalsel tasandil saavad rahvusgrupid enamasti hästi läbi. Kuid grupitasandil esinevad juba suuremad vastuolud nii maailmavaateliselt kui ka suhtumises ajaloomälestistesse. (Šnitnikovs 2007) Seda selgitavad hästi sotsiaalpsühholoogid, kes uurivad gruppide radikaliseerumist. Üksikisik radikaliseerub juhul, kui tema ise või tema lähikondlased on pidanud ebaõiglaselt kahju kannatama. Enamustel juhtudel jääb kahju põhjustaja tundmatuks. Sellisel juhul saab radikaliseerunud isiku vaenuliku tegevuse sihtmärgiks objekt või subjekt, mis näib esindavat nn kurjategijat – politsei, sõjavägi, valitsusliikmed ja valitsust toetavad kodanikud. (Protecting...2010)

Analoogne olukord on ka Eesti ühiskonnas. Kui üksikisiku tasandil võidakse hästi läbi saada, siis rahvusliku konflikti õhutamiseks rõhutatakse erinevatele ajalootunnetustele. Konflikti õhutamiseks on samas ka teisi mõjusaid taktikaid. Näiteks on mõjus taktika ähvardada kindla grupi territooriumi hõivamist või nende rahvusliku identiteedi hävitamist. Isegi kui puudub soov midagi radikaalset korda saata, on liialdamine eesmärk omaette. Liialdamine ei erguta enamasti nn kainet analüüsi, vaid soodustab tugevat sisemist reaktsiooni „meie grupp on ohus“. (Kaufman 2009) Kindla ühiskonnagrupi sümbolite ohustamine või nendega lugupidamatult ümberkäimine võib seega esile kutsuda avalikke ülesastumisi. Kui need probleemid omakorda ei saa lepitavat ja korrektset lahendust, on selle ühiskonnagrupi meelepaha väljenduses potentsiaali korratuseks. Tuleb arvestada, et ühiskonnaliikmete sellises käitumises pole midagi eriskummalist, kuna inimeste pahameele väljendamist pole võimalik lõplikult ära hoida. Sisejulgeolekust lähtudes on aga oluline jälgida, et sellised tegevused ei muutuks liialt radikaalseks.

Alapeatükis selgitati individuaalse ja kollektiivse identiteedi ja mälu kollektiivi olemust. Mälu kollektiividel on erinev arusaam sellest, mis on minevikust oluline ja mäletamisväärne, millest tulenevalt võib mõista, kuidas ühe riigi elanikel on erinevad arusaamad samadest sümbolitest. Lisaks anti lühiülevaade pronksõduri ja Georgi lindi ajaloo ning Eesti ajaloo monumendipoliitikast. Viimaks selgitati, et pronksõdur on venelastele ja ka Vene Föderatsioonile püha, kuna see seostus kogukondlikus mälus väga olulise sündmusega – Suure Isamaasõjaga. Kõik mis satub selle narratiiviga konflikti, on püha ruumi rüvetamine.

1.4. Vene Föderatsiooni võimalused Eesti massiliste korratuste õhutamisel

Neljandas alapeatükis kirjeldatakse, kuidas massiliste korratuste esilekutsumise kaudu on võimalik korraldada riigipööre. Selle tarvis tuuakse näide Eestis ajaloo. Lisaks selgitatakse miks on oluline eelkõige siseriiklikult massilisi korratusi ära hoida. Veel kirjeldatakse, kuidas Vene Föderatsioonil on nn pehme jõu kasutamise kaudu võimalik massilisi korratusi esile kutsuda, tuues näiteks vene õigeusu poliitika.

Peale avaliku korra taastamise on massiliste korratuste ohjamine oluline veel mitmel põhjusel. Applegate (1976:363) leiab, et kui laialdaselt levinud avaliku korra rikkumisega koheselt ei tegeleta, võib see saada ohuks seaduslikult moodustatud valitsusele. Samuti hävitavad vägivaldsed ja kontrollimatud massid avalikkuse moraali ning korra kaitse ja sõjaväe enesekindlust. Politsei ja sõjaväe diskrediteerimine ongi korratuste agitaatorite üks peamistest eesmärkidest. Just nende kõrvaldamisega on lihtne haarata poliitilist võimu. (Applegate 1976:372) Luttwak'i (1979:20) sõnul on riigipöörde näol tegemist küllaltki demokraatliku algatusega. Ta leiab, et alalistest ja professionaalsetest riigiametnikest, sõjalistest jõududest ja korra kaitsest koosnev riik on riigipöörde korral kukutatav, kasutades selleks riigisiseseid jõude.

Ka Eesti ajaloo on olemas kogemus riigipöörde katsest, kus kasutati ära oma riigivastaselt meeletatud jõude. Juba Nõukogude Liidu algusaastatel ja ka külma sõja ajal oli teada, et Nõukogude Liidus koolitati inimesi sabotaažiks. Näiteks asutati Peterburis 20. sajandi I poolel Nõukogude Liidu salateenistuse sabotaaži- ja spioonikool, kus kommunistid õppisid võitlema politseiga demonstratsioonide ajal, demonstrantide nn vaimu tõstmist ja mässude, streikide ja

relvastatud ülestõusude organiseerimist (Häggman 2010:22). Selle tarvis õpiti koolitustel ka näiteks sotsiaalpsühholoogiat (Häggman 2010:24). Kommunistlikud agitaatorid viisid ellu Kremli nn punast diplomaatiat, mille eesmärgiks oli väljavalitud valitsustele oma otsuseid peale suruda nii, et võidu saavutamiseks ei peaks laskma ühtegi lasku ega ohverdama ühtegi oma sõdurit (Applegate 1976:371).⁴ Planeeritud korratustes osalesidki enamasti professionaalsed agitaatorid, kelle ülesandeks oli masside emotsioone n-ö üles kütta (Applegate 1976:328). Sellest nähtub, et agitaatorite kaudu masside nn üleskütmine on ajaloos olnud täiesti tavapärane ja sihiteadlik tegevus. Seetõttu on oluline seda mõista ka tänapäeval, milliseid mehhanisme kasutatakse inimeste emotsioonidega manipuleerimiseks.

1920. aastatel oli planeeritud massiliste korratuste korraldamiseks hea rakendada suurearvulist kommunistide hulka, kelle streikimised (nt raudteelaste ja sideasutuste töötajate) oleksid halvanud riigiparaadi toimimist ja loonud ideaalse olukorra riigipöördeks (Rosenthal 2010:469). Eesti ajaloos on tuntud 1924. a 1. detsembri riigipöördekatse, mida rahvakeeli tuntakse detsembrimässuna ja mille eesmärgiks oli liita Eesti riik Nõukogude Liiduga. Relvastatud kommunistid üritasid vallutada valitsushooned ja muud olulised asutused Tallinnas, kuid mäss suruti maha vähem kui nelja tunniga, sest rahvas astus otsekohe mässulistele vastu. Järgnenud kohtuprotsessi käigus selgus, et kaks kolmandikku mässulistest oli tulnud Eestisse Nõukogude Liidust, kus nad olid saanud erikoolituse kodusõjataktilas. Pärast mässu muutus kommunistide tegevus varjatuks ja ettevaatlikumaks, kuid kogu iseseisvuse ajal oli märgata Kominterni kihutus- ja ettevalmistustööd, mille eesmärk oli valmistada riigis ette kodusõda. (Waltari 2008:24) Sellel perioodil oli tegemist küll pigem streikide kui massiliste korratustega. Elutähtsate teenuste halvamine on aga üks massiliste korratuste tunnuseid. Streikidega aga oli plaanis korraldada riigipööre ja kaotada Eesti iseseisvus.

Riigi sisejulgeolekut võivad nõrgendada riigis elavad valitseva korra vastaselt meelestatud vähemusrahvustesse kuuluvad isikud. Nad kujutavad endast riigile tõsist julgeolekuriski, sest taoliste gruppide tasalülitamine võib ajendada teist riiki vähemuste kaitseks humanitaarinterventsiooni alustama. (Magenheimer 2001:103) Näiteks on riigi sisemine nõrgestamine – sisejulgeoleku ja haldussuutlikkuse ülekoormamine – üks ettevalmistavatest etappidest enne aktiivse vaenuliku tegevuse algust (Eenma 2007:66). ÜRO põhikirja artikkel 2 kohaselt ei tohi välisriigid sekkuda teiste riikide siseasjadesse ja selle tagamist peaks täitma

⁴ Kommunistliku Internatsionaali e kominterni eesmärk oli võitlus proletariaadi diktatuuri kehtestamise eest, asendades kapitalistliku ühiskonna kommunistlikuga

ÜRO Julgeolekunõukogu. Samas tõestab Arnold Sinisalu (2012) oma doktoritöös, et Julgeolekunõukogu pole selleks siiski suuteline, kuna ta esindab oma asutajariikide poliitilist tahet. Teiste riikide siseasjadesse sekkumise tagamise suutmatus on tingitud nõukogu viie alalise liikmesriigi vetoõigusest ehk õigusest rakendada oma poliitilist tahet või seda mitte kasutada. Nii ongi riikide siseasjadesse sekkumiseks mitmeid erinevaid võimalusi, millest radikaalsemateks on näiteks humanitaarinterventsioon või ekstreemsemates vormides ka näiteks riigipöörded. 2007. aasta aprillirahutused on Eesti lähiajaloo viimane eredaim sündmus, mida annab seostada Vene Föderatsiooni aktiivse sekkumisega Eesti siseasjadesse (Aastaraamat... 2008). Arvestades eelkirjeldatut, on selge, et esmajoones peaks Eesti olema võimeline oma enda jõududega välistama kõik potentsiaalselt ohtlikud sündmused, mille tagajärjel on Vene Föderatsioonil võimalik alustada vähemuste kaitseks interventsiooni. Sellepärast ongi oluline, et ennetataks kõikvõimalikke olukordi, mis provotseeriks rahvastevahelist vaenu.

Tänapäeval on massiliste korratuste eeltöö üheks võimaluseks toetada väljaspool riiki nn pehme jõuga vene kultuuri. Grigas (2012:9) on oma aruandes Briti rahvusvahelisi suhteid uurivale instituudile Chatham House kirjutanud, et alates 2000. aastatest on Vene Föderatsioon vene kultuuri toetatud nii majanduslikult kui ka administratiivselt. Riiklikult on loodud ja toetatud kremlimeelseid võrgustikke majandus-, kultuuri- ja poliitikasektoris. Neid võrgustikke hallatakse kaasmaalaspoliitika ja suure vene vähemuse kaudu. Balti riikides on vene mõju levitamisel oluline roll vene keelel (Grigas 2012:10). Vene keele olulisus väljendub selgelt ka Karaganovi doktriinis, mille alusel on Vene Föderatsiooni eesmärgiks Balti riigid oma mõju alla saada sealse vene vähemuse abil. (Javoišs 2012)

Märkimisväärne on ka tõik, et Vene Föderatsiooni põhiseadusesse on kavas lisada punkt vene õigeusust kui Vene Föderatsiooni riikliku ja kultuurilise omapära alusest (Aasaru 22.11.2013; MP 22.11.2013). Eesti laiem avalikkus ei pruugi vene õigeusu tähtsusest aru saada, kuna eestlaste seas on 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse järgi 15-aastastest ja vanematest vaid 19% usklikke (REL... 2013). Rahvaloenduse tulemustest selgus, et õigeusku peab omaks 51% valgevenelastest, 50% ukrainlastest, 47% venelastest ning 41% armeenlastest.⁵ Usuleigusest tulenevalt võib eestlastel olla raske mõista, et usk võib inimesi ühendada rahvuslikul tasandil. Nii võib märkamatuks jääda üks tegur, mis suudab vene vähemust

⁵ Statistikaameti korraldatud uuringust jääb selgusetuks, millistesse õigeusu kirikutesse vastanud kuuluvad. Eestis on kaks põhilist õigeusu kirikut – Eesti Apostlik-Õigeusu Kirik ja Moskva Patriarhaadi Eesti Õigeusu Kirik.

ühendada ja koondada. Vene õigeusk ei nõua inimestelt aktiivset kaasalöömist kirikuelus või kiriklike dogmade tundmist. Piisab ristimisest, usu n-ö südame lähedal hoidmisest, kodus olevast Piiblist ja ikoonidest. Niisiis vaimulikkond ja kirik institutsioonina ei oma tavalise õigeusliku usuelus kuigivõrd määravat rolli. Kuid kirik on venelastele ühendav jõud. (Mitrokhin 2009) Venekeelset terminit „sobornost“ on Andres Herkel (2006) kirjeldanud järgnevalt: „*Samas on see ka “kogukondlikkus”, aga suuresti selle sõna kiriklikus, õigeusule tuginevas tähenduses. Sobor ongi tõlkes kirik, aga siin on ka seos sõnadega sobranije (“kogunemine”, ka “koosolek”) ja sobirat (“kokku koguma”). Siiski pole see ennekõike sotsiaalne, vaid pigem metafüüsiline kategooria, mis osutab terviklikkusele, sisemisele tääusele ning kõrgemalseisvale ideaalile.*“ Selle mõistega väljendataksegi vene kogukonna ühtekuuluvust, kogukondlikkust. Taoline kokkukuuluvus on vaimset laadi ja see ei tunnista riigipiire.

Vene õigeusu ohtlikust antud kontekstis tuleb eriti rõhutada kuna see põlistab ideed Moskvast kui kolmandast Roomast. See omakorda aitab kinnitada usuga seonduvat imperialistlikku mentaliteeti ja vene suurriiklike ambitsioone. Vene õigeusu ideoloogia keskmeks on natsionalistlik Lääne-vastane meelestatus. Lääne-vastatus tuleneb nii nõukogude perioodist, 19. sajandist kui ka palju vanemast Ida-Lääne vastasseisust kristluses. Selle tagajärg on ettekujutus Läänest kui hereesiakeskusest, kui ketserite ja moraalse korrupsiooni allikast. (Anderson 2007) Ajalooliselt tähendab vene õigeusu kiriku püstitamine, et see maa pühitsetakse õigeusklikele ja Vene impeeriumile – sellest saab vene õigeusu kiriku kanooniline territoorium. See tähendab, et vene õigeusu kirik ei tunnista sellel territooriumil ühtegi teist usulahku ega isegi nende riikide iseseisvust, sest kiriklikus mõttes on tegemist osaga n-ö kogu Venemaast (Solidaarsusest...2005). Eelnev on oluline just nimelt seetõttu, et kiriku- ja usuelu on rikkalikult sümboliline ning tihti ka inimeste identiteediga tugevalt seotud. See omakorda annab suure sümbolite arsenalid inimestele, kes sooviksid nende abil kindlat sihtgruppi sihilikult provotseerida.

1999. aastal võeti Vene Föderatsioonis vastu kaasmaalaste seadus, mis määratles kaasmaalased ühise keele, religiooni, kultuuripärandi, tavade ja traditsioonide kandjatena (Shevel 2011). Kaasmaalaste seadusest tulenevalt on Vene Föderatsioon riiklikul tasandil rõhutanud riigi õigust sekkuda kas või sõjaliselt teiste riikide riigisisestesse tegevustesse, kui nähakse vajadust kaasmaalaste kaitsmiseks. Kui Vene Föderatsioon peaks põhiseadusesse lisama ka vene õigeusu kui Venemaa riikliku ja kultuurilise omapära aluse, võib seda näha antud religiooni julgeolekustamisena. Julgeolekustamise teooria arendas välja Kopenhaageni

koolkond (Wæver 2004:7). Selle teooria kohaselt on julgeolekustamine tegevus, mis liigutab poliitika oma tavalistest raamidest väljapoole ning defineerib vastava teema kas poliitika erivormiks või millekski tavapoliitikat ületavaks (Buzan *et al* 1998:24). Julgeolekustaja eesmärgiks on aga avaliku arusaama kujundamine sellest, mis teema on käesoleval hetkel ohuks julgeolekule. See tähendab, et on nii politiseerimata probleeme, mille lahendamisega poliitilisel tasemel ei tegeleta kui ka selliseid probleeme, milles nähakse julgeolekuohtu ja mis tingib vajaduse julgeolekumeetmete järele. (Balzack 2011:3) Antud kontekstis võib probleemiks kujuneda näiteks kultuurilise või usulise omapära ohtu sattumine.

Vene õigeusu ja poliitika seotust iseloomustab ka ansambel Pussy Rioti kolme liikme vangistamine 2012. aastal, peale nende esinemist Moskva Lunastaja Kristuse kirikus. Pole tähtsust, kas tegelik põhjus selleks oli usu nn rüvetamine või Vladimir Putini kritiseerimine. Kuna sündmus leidis aset kirikus, leiti sobiv põhjus sellele karmilt reageerida näidates seega usu ja poliitika kindlat seotust Venemaal.

Potšeptsov'i (2009:108) kohaselt on sümbolite jaoks kõige ohtlikumad teised (võõrad) sümbolid kui neid ei märgata, kuna neid ei tunnista. Sümbol elab ainult tänu sellele, et teda ümbritsev keskkond on ta legitimeerinud. Nii võib öelda, et Vene Föderatsioonile on oluline teda huvitavates piirkondades toetada vene õigeusku, mis hoiaks sealsete riikide diasporaad vene kultuuri küljes. Sama tähendus on ka vene keelel kui olulisel vahendil vene kultuuri ja identiteedi säilimisel. Kuna Moskva patriarhaadi esindatavad kirikud seovad usu ja vene kultuuriruumi, toetavad nad sellega varjatult suurriigi šovinistlikku ja imperialistlikku poliitikat neile olulistes lähivälismaa riikides. Eesti sisejulgeolek peaks täie tõsidusega hindama ja nägema õigeusu leviku ja intensiivistunud tegutsemisega seotud ohte riigis.

Neljandas alapeatükis tuginedes Eesti ajaloole, kirjeldati riigipöörde katset massiliste korratuste esilekutsumise kaudu. Lisaks selgitati, et Vene Föderatsiooni poolt provotseeritud massiliste korratuste ärahoidmine peaks toimuma eelkõige oma riigisiseste jõududega. ÜRO Julgeolukunõukogule, kes peaks tagama riikide siseasjadesse mittevahetsekkumise, ei saa loota, kuna Vene Föderatsioonil alalise liikmesriigina on selles nõukogus vetoõigus, mida ta pidevalt ka kasutab. Peatükis kirjeldati ka seda, kuidas Vene Föderatsioon kasutab kaasmaalaspoliitika vahendusel nn pehmet jõudu, eesmärgiga hoida Balti riike oma mõju all. Lõpuks toodi välja vene õigeusu politiseeritus ja seos Vene Föderatsiooni imperialistlike ambitsioonidega.

2. SÜMBOLITE KASUTAMINE EESTI MASSILISTES KORRATUSTES

Magistritöö teises peatükis antakse ülevaade empiirilise uuringu metoodikast ja esitatakse ekspertintervjuudest selgunud tulemused. Tulemuste põhjal antakse vastused uurimisküsimustele ja nende põhjal esitab töö autor uurimusest tulenevad järeldused ning ettepanekud.

2.1. Uurimistöö metoodika

Käesolev magistritöö on kvalitatiivne empiiriline uurimus. Uurimisstrateegiana on kasutatud juhtumiuuringut. Juhtumiuuringu eesmärk on kindla juhtumi täpne kirjeldamine või rekonstrueerimine (Flick 2009:134). Aluseks võeti 2007. aasta aprillisündmused, mille analüüs võimaldab käsitleda sümbolite ja massiliste korratuste omavahelist seost.

Andmekogumise meetodina on kasutatud poolstruktureeritud ekspertintervjuusid. Poolstruktureeritud ekspertintervjuusid kasutatakse uuritavas valdkonnas ekspertide subjektiivsete arvamuste kogumiseks (Hopf 2004:2013). Lisaks erialastele teadmistele on ekspertidel ka põhjalikke praktilisi kogemusi (Flick 2009:166). Selle uurimuse raames tähendab see, et kõik eksperdid olid otseselt ühel või teisel moel seotud 2007. aasta aprillisündmustega. Intervjuud viidi läbi 2013. aasta aprillis ja detsembris. Uurimuse tarvis moodustati kaks valimit. Esimese moodustatud valimi põhjal viidi läbi pilootintervjuu. Kuna tegemist oli küsimustikuga, kus oli vaja semiootika baasteadmistele tuginevaid vastuseid, siis piisas kahest intervjueeritavast (Tabel 2). Tegemist oli mugavusvalimiga, mis sobib uurimuse alguses valdkonda sisseelamiseks (Flick 2009:433). Pilootintervjuu viidi läbi ühe ainetöö raames. Kuna intervjueeritavad ja töö autor asusid intervjuude läbiviimise perioodil erinevates Eesti piirkondades, viidi intervjuud läbi telefoni teel. Intervjueeritavate nõusolekul telefonivestlused salvestati, salvestised transkribeeriti. Pilootintervjuu küsimustik koostati eesmärgiga kaardistada erialaste teadmistega inimeste hinnang sümbolitele kui mõjutusvahenditele (Lisa 2). Intervjueerimiskava intervjueeritavatele ette ei saadetud. Pilootintervjuu vastustele tuginedes sai koostatud teise valimi uurimiskava, seega saadud vastused sobitusid käesolevasse uurimistöösse.

Tabel 2. Pilootintervjuu andmed

Valim 1 – pilootintervjuu				
Eksperdi kood	Intervjuu läbiviimise viis	Toimumise aeg	Valdkond	Kestus minutites
TÜ1	Telefonivestlus	17.04.2013	Tartu Ülikooli semiootika doktorant	14:27
TÜ2	Telefonivestlus	18.04.2013	Semiootika doktor; vanemteadur Tartu Ülikoolis; lektor Tallinna Ülikoolis	21:09

Teise valimi intervjueeritavad leiti juhendaja Raine Eenma abil, lähtuvalt eesmärgistatud valimi meetodist (Teddlie, Yu 2007:80). Teise intervjueeritavate hulka ei valitud teadlikult eraldi semiootikuid ekspertintervjuude tarvis, kuna nende panus töösse põhineks teoreetilistel teadmistel. Ekspertid valiti lähtuvalt töö eesmärgist. Kuivõrd valitud isikud tegelevad praktikute ja oma valdkonna spetsialistidena sisejulgeoleku loomisega, oskavad nad põhjalikumalt kajastada sisejulgeoleku ametnike nägemust antud temaatikast. Küsitleti kaheksat eksperti, selgitamaks välja nende nägemust massiliste korratuste ja sümbolite omavahelistest seostest (Tabel 3). Kõik eksperdid on vähemalt kümme aastat töötanud erinevates riigikaitse ja sisejulgeolekuga tegelevates asutustes, nii strateegilise kommunikatsiooni kui ka psühholoogilise kaitse valdkonnas. Intervjueeritavatele on tagatud nende soovi kohaselt anonüümsus. Kuna vastava valdkonna spetsialiste on Eestis vähe ja mitmed neist on ka avalikkuses tuntud inimesed, ei saaks nende täpsema kirjeldamise tõttu käesoleva töö autor tagada nende anonüümsust. Teise valimi uurimiskava koostati spetsiifilisemalt (Lisa 3). Kava jagunes temaatiliselt kolme etappi: massilised korratused, aprillirahutused, sümbolid. Intervjuu küsimused koostati vastavalt uurimisküsimustele. Kõikidele suuliselt intervjueeritud isikutele saadeti küsimustik eelnevalt meili teel ette. Ekspert E4ga viidi intervjuu läbi kirjalikult, kuna polnud võimalik leida sobivat kohtumisaega. Analoogsel põhjusel viidi eksperdiga E6 intervjuu läbi Skype'i videovestluse vahendusel.

Tabel 3. Ekspertintervjuu andmed

Valim 2				
Eksperdi kood	Intervjuu läbiviimise viis ja koht	Toimumise aeg	Valdkond	Kestus minutites
E1	Suuline. Intervjueeritava töö juures.	12.12.13	Massiliste korratuste taktikaline pool	49:20
E2	Suuline. Intervjueeritava töö juures.	20.12.13	Massiliste korratuste taktikaline pool	45:19
E3	Suuline. Intervjueeritava töö juures.	18.12.13	Massiliste korratuste teooria	59:16
E4	Kirjalik	18.12.13	Sümbolite kasutamine julgeolekus	–
E5	Suuline. Intervjueeritava töö juures.	19.12.13	Propaganda ja massikäitumine	01:03:09
E6	Skype	19.12.13	Propaganda ja kommunikatsioon	33:27
E7	Suuline. Intervjueeritava töö juures.	13.12.13	Propaganda ja luuretegevuse ajalooline käsitus	42:50
E8	Suuline. Kohvikus.	20.12.13	Kommunikatsioon ja avalikud suhted	58:45

Intervjueeritavate nõusolekul vestlused salvestati ja transkribeeriti. Käesolevas uurimuses polnud oluline luua kindlat transkriptsiooni, mistõttu kombineeriti transkriptsiooni märgid erinevatest näidetest (Flick 2009:299-302). Peale transkribeerimist jätkati intervjuude analüüsi, kasutades kvalitatiivset andmeanalüüsi programmi NVivo10. Mõlema valimi

intervjuude analüüsil on rakendatud teksti avatud kodeerimist (Flick 2009:309). NVivo10 programmi sisestati kõik intervjuud, peale mida hakati moodustama teooriast tulenevaid peamisi kategooriaid ja koode. Kategooriate alla loodi omakorda koodid, millest moodustus kooditabel (Lisa 1). Kategooriad ja nendest tulenevad koodid on järgnevad: inimeste käitumine massilistes korratustes (irratsionaalne; ratsionaalne; emotsionaalne); aprillirahutused (eellugu; pronksöödur; oma/võõras; Georgi lint); sümbolid massilistes korratustes (eesmärk; provokatsioon; massiliste korratuste põhjustajad; potentsiaalselt ohtlik monument); sümbolite tõlgendamine (elanike teadlikkus sümbolitest; eestlastele olulised sümbolid; venekeelsele elanikkonnale olulised sümbolid; kõikidele eestimaalastele olulised sümbolid).

Vastavalt kodeerimistabelile analüüsiti kõik transkribeeritud intervjuud. Kodeeritud intervjuude põhjal moodustati käesoleva töö empiiriline osa, mis on üles ehitatud uurimisküsimuste alla koondunud kategooriate kaupa. Sellise analüütilise strateegia põhimõte võimaldab andmeid võrrelda kogutud andmete ja varasemalt kogutud teoreetilise materjali vahel (Schmidt 253:2004).

Kirjalikud intervjuud, helisalvestised ja transkriptsioonid on magistritöö autori käes ning ei ole käesoleva magistritöö osad.

2.2. Ekspertintervjuude analüüs sümbolite kasutamisest massilistes korratustes

Teises alapeatükis kirjeldatakse inimeste käitumist ja sümbolite osatähtsust massilistes korratustes. Alapeatüki kokkuvõtteks selgub vastus esimesele uurimisküsimusele: millistena tajuvad eksperdid inimeste käitumist massilistes korratustes? Uurimisküsimuse alla koondus üks kategooria: **inimeste käitumine massilistes korratustes**. Selle kategooria alla moodustusid kolm koodi: **ratsionaalsed, irratsionaalsed, emotsionaalsed**. Lisaks antakse vastus ka teisele uurimisküsimusele: millised võivad olla sümbolite eesmärgid massilistes korratustes. Uurimisküsimuse alla koondus üks kategooria: **sümbolid massilistes korratustes**. Kategooria alla moodustus neli koodi: **eesmärk, provokatsioon, massiliste korratuste põhjustajad, potentsiaalselt ohtlik monument**. Alapeatüki ülesehitus on

vastavuses uurimisküsimuste alla koondunud kategooriate ja nende alla moodustunud koodidega.

Suurem osa eksperte leidsid, et **inimesed käituvad massilistes korratustes** valdavalt **irratsionaalselt** (E2; E3; E4; E6; E7; E8). Osa ekspertide hinnangul vähendab massikäitumine iseenesest inimeste **ratsionaalsust** (E1; E2; E3). Alates 2005. aastast võis 9. mail märgata pronkssõduri juures suuremaid rahvamasse kui varasematel aastatel, kuid politseil õnnestus monumendi juures tekkinud vastasseise veel vaos hoida. Enne 2007. aastat õnnestus politsei hinnangul neil edukalt pidada dialoogi erinevate rahvusgruppidega (E1). Kuna korratuste üheks põhjuseks on anonüümsus, on dialoogi üks eesmärkidest anonüümsuse eemaldamine.

„Ehk näiteks seal samas Tõnismäel olid nüüd need n-ö sõjaveteranid, tulid oma üritusele ja seal samas vahetus läheduses marssisid Eesti marurahvuslased trummipõrina ja Eesti lipuga sealt mööda ehk nad viskasid nagu härjale punase rätiku. Ja sealt tulid konfliktid ja politsei pidi neid konflikte lahendama. Aga elu õpetaski meid, et me pidime nende liidritega rääkima. Et oli ka see edu, et me palusime eesti inimestel mitte tulla, austada nende inimeste sõnavabadust ja käitumisvabadust. Ja leppisime kokku reeglid ka sõjaveteranidega, et nad ei kasuta seal teatud sümboolikat, et ok võtsid seal kaks pitsi viina onju, laulsid seal mõned laulud, panid oma nelgid sinna, aga nad ei võtnud välja n-ö olematu riigi lippe.“ (E1)

„Massirahutuste üks tekke kõige suuremaid elemente on anonüümsus. Võime jääda anonüümses, mis toob siis välja seal gruppide sees olevad inimeste, osade inimeste, kõige halvemad iseloomujooned. Nad teavad, et nad on anonüümsed.“ (E8)

Teoorias toodi massiliste korratuste põhjused välja küllaltki suures üldistusastmes: sotsiaalsed, majanduslikud, poliitilised põhjused jne (käesolev töö lk 10-11). Neid võib pidada laiemalt ühiskondlikeks põhjusteks. Intervjueeritavad tõid praktikutena omakorda tähtsa elemendina välja anonüümsuse. See võimaldab juba personaalsemal tasandil midagi ette võtta korratuste ärahoidmiseks või vajadusel ka hajutamiseks. Samas, kui politsei hinnangul õnnestus neil dialoogi ja inimeste anonüümsuse äravõtmise kaudu hoida korda, siis sellest veel ei järeldu, nagu massidesse koondumine vähendaks iseenesest inimeste ratsionaalsust. Inimeste ratsionaalsus võib väljenduda just selles, et nad saavad aru, mida nad kaitsma või ründama lähevad (E8).

Inimeste käitumist on võimalik hinnata ka teisiti lähtudes emotsionaalselt tasandilt. Enamikel massiüritustel tekibki emotsionaalne ühistunne. Rahvamassis levib justkui massipsühhoos – järgitakse sõbra või oma grupiliikme käitumist, oma mina unustatakse. (E1) Massikäitumise emotsionaalset mõju suurendavad omakorda kasutatavad sümbolid, helid ja alkohol. Ühe eksperdi hinnangul inimesed korratustes siiski iseennast päris ära ei kaota.

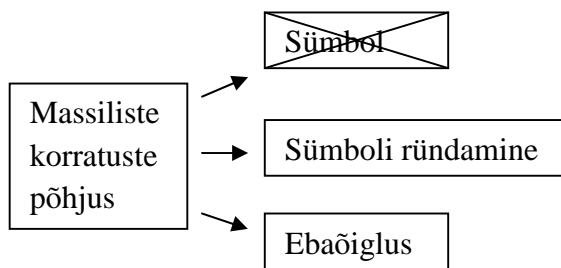
„/---/mingist hetkest alates teatud grupidiinaamika loogikad toimivad nagu intensiivsemalt. See hetk on nii umbes arvatakse 300 inimese piiri kandis. Et miks need inimesed ei ole täiesti ennast kaotanud, et selle tõend on see, et need inimesed kes meeleavalduses või rahvakogunemisel osalevad, ega märatsema ei lähe nad ju kõik. Et kui see peaks olema selline automaatne mehhanism, siis nad peaksid kõik märatsema. Aga et sotsiaalpsühholoogilisest vaatepunktist on leitud kaks asja, et üks asi on vastutuste hajumine, sotsiaalse laiskuse tõttu ehk siis, palju inimesi teeb sarnast asja ja kui mina rohkem või vähem midagi teen, et see ei ole oluline. Aga teistpidi on konformsus-surve grupinormidele, et mis oleks nüüd see õige ja kohane käitumine, kui nii paljud inimesed minu ümber teevad sarnast asja. Et see surve on nagu ka tugev.“ (E5)

Eelkirjeldatut võib seega siduda sotsiaalse identiteedi teooriaga, kus selgitatakse, et kollektiivis loobutakse tavaliselt oma individuaalsest identiteedist ja võetakse omaks massile kuuluv sotsiaalne identiteet (Stott, Drury 2000; käesolev töö lk 14). Eelneva arusaama taustal taandub ratsionaalsuse vs irratsionaalsuse ja emotsionaalsuse vastasseis, sest üks ei pea ilmtingimata teist välistama. Kui ülekohtune tegu tekitab tugevat emotsiooni, võib see olla ka mõjuv põhjus teguviisideks, mis kõrvaltvaatajaile tundub n-ö irratsionaalsena (Reicher *et al* 2004:16). Emotsioonid on inimeste oluline osa ja nendele tugineb ka propagandistlik retoorika. Eelneva põhjal on siiski keeruline teha järeldust inimeste ratsionaalse või irratsionaalse käitumise kohta. Ratsionaalsuse ja irratsionaalsuse moment on oluline sellest aspektist, kuivõrd inimesed teadvustavad planeeritud massilistele korratustele eelneval perioodil sümbolitega manipuleerimist. Küllalt kerge on jõuda Le Bon'i tüüpi nn arulageda massi järeldusele. Nn arulageda massi vastased väidavad, et inimesed on korratustes põhjusega ja osalejate endi jaoks on nende tegevus täiesti põhjendatud (Gorringe, Rosie 2011; käesolev töö lk 12). Aprillirahutuste käigus selgus, et pronkssõdur oli paljudele sel hetkel väga oluline. Kas see on aga alati sama oluline olnud? Nii võibki olla tegu arulageda huligaanitseva massiga, kellel endi hinnangul oli oma tegevus täiesti põhjendatud. Samas tuleb Le Bon'i arulageda massi teoriasse suhtuda tänapäeval teatava reservatsiooniga.

Tegemist on ajastute erinevustega ja omal ajal võis Le Bon'i teooria rohkem paika pidada. Tänapäeval on kordades kergem läheneda massis olevatele inimestele personaalsemalt, võttes neilt ära anonüümsuse. Selle taktika praktikas rakendamise edukus sai kinnitust ka intervjuudes. Siiski võib see olla edukas ainult korratuste kujunemise faasis, aga mitte enam n-õ aktiivses huligaanitsevas faasis.

Eksperdid leidsid, et massiliste korratuste eelduseks on ühtse meelsusega mass, mida omakorda annab koondada läbi sümbolite. Seega on **sümbolid massilistes korratustes** olemuslikult väga olulised, kuid nende kasutamise eesmärk võib olla täiesti erinev (E4). Sümbolite kasutamise efektiivsus sõltub sellest, millises kultuuriruumis neid kasutatakse. Näiteks kas infot on tõhusam edastada verbaalse või pildilise kommunikatsiooni kaudu. (TÜ2) Korratustel kasutatavatest sümbolitest saab näiteks välja lugeda kas tegemist on poliitilise ürituse, hirmu külvamise või mingi tegevusega, mis on suunatud hoopis mõne muu sümboli vastu (E3). Erinevad grupid, rahvused ja riigid ehitavad oma kaitseks välja sümbolite süsteemi nagu lipud, hümn või rahvuskultuuri mõistmist võimaldavad materiaalse või vaimse kultuuri objektid. Kui need satuvad ohtu, hakatakse neid kaitsma. (E8)

Ekspertide käest uuriti, milline sümbol võiks Eestis tulevikus olla **massiliste korratuste põhjustaja** (vt joonis 3).

Joonis 3. Massiliste korratuste põhjused. (Magistritöö autori koostatud)

Valdavalt toonitati, et sümbol ise massilisi korratusi ei põhjusta. Küll aga on need vahendid nende ellukutsumiseks. Sümbolite kasutamise puhul on oluline teada, millises kontekstis neid kasutatakse (E3; E7). Arvestada tuleb ka välismõjusid, eelnevat ajalugu ja kogemust. Mis on see, mida lõpuks tahetakse saavutada? Mis on sümboli kasutamise eesmärk? Korratuste põhjuseks pole mitte sümbol, vaid teadlik tahe sümbolit kasutades saavutada mingit eesmärki

(E8). Seega ei tule jälgida mitte ainult teatud sümboli kasutamist, vaid inimesi, kes sündmuste arengu käigus võivad aktiveerida hoopis ootamatu, uue ja tõhusama sümboli (E8). Sümboli aktiveerimisest huvitatud pooleks võib olla riik, mõni firma, ususelts vms. On täiesti võimalik võtta üks süütu asi ja anda sellele lisatähendus. Ühele poolele võib see olla püha, teisele aga provotseeriv sümbol, mis kutsub esile raevukat reaktsiooni. Olgu selleks mõni isik ja tema väljaütlemised või mingi ajaloolis-kultuuriline objekt, millele on antud kindel väärtus. (E6) Paljude massiliste korratuste tekitajaks on ebaõiglus (E5).

„Kui nüüd vaadata massilisi korratusi, kas siis Euroopa suurlinnade tänavarahutusi või siis näiteks Põhja-Aafrikas Araabia kevadet, siis tundub niimoodi, et selleks käivitavaks jõuks on igakord mingisugune sündmus või objekt, mis esindab ebaõiglust. Et inimestele tundub, et on tehtud ülekohtu või on mingisugune ebaõiglus mille vastu hakatakse protestima ja mis läheb siis käest ära. See objekt või sündmus kätkeb endas mingisugust suuremat süsteemi ja see on lihtsalt selle esindajaks, ehk siis lihtsalt sündmused on siis selle käivitavaks jõuks nende inimeste jaoks.“ (E5)

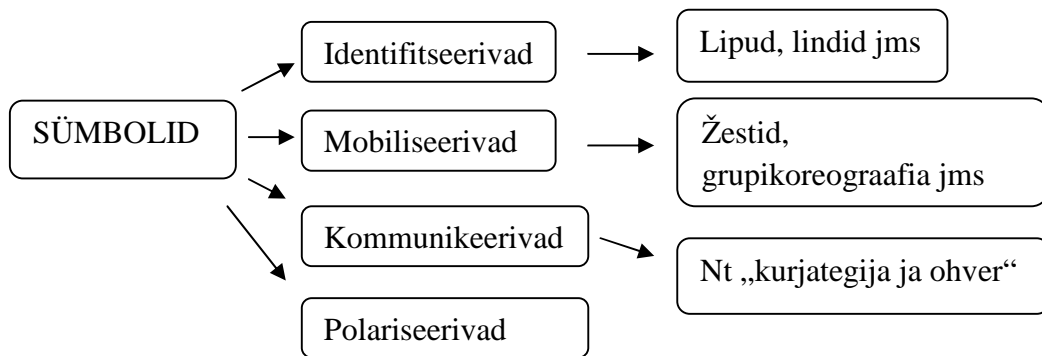
„/--/--sümbol ise ei tee mitte midagi. See peab olema soov, teadlik tahe. Jälgida ei tule mitte sümboleid, vaid tuleb jälgida inimesi. Sümbol saab sel juhul vahendiks, kui keegi inimene või inimeste grupp üritab rahutusi esile kutsuda. Sümbol on sellisel juhul äärmiselt efektiivne vahend.“ (E8)

Niisiis ei saa kindlalt prognoosida mõne sümboli ohtlikkust või ohutust. Teooria kohaselt on võimalik inimesi mõjutada nende väärtushinnangute kõigutamise kaudu (Reicher *et al*; käesolev töö lk 15). Kui aga inimesed tajuvad ohtu endale ja oma väärtustele, näib ilmselge ülekohtu vastu väljaastumine õige ja õiglane. Võidakse vastanduda konkreetset kindlale isikule või situatsioonile, mis ohtu põhjustab. Kuid kui kahju põhjustajani n-ö ei ulatuta, saab vaenuliku tegevuse sihtmärgiks objekt või subjekt, mis näib esindavat nn kurjategijat – politsei, sõjavägi, valitsusliikmed ja valitsust toetavad kodanikud. (Protecting...2010; käesolev töö lk 27) Seega, planeeritud massiliste korratuste kontekstis on laiaulatuslike segaduste tekitamiseks tulemuslik tundmatust allikast tulenevalt rünnata suurele kollektiivile olulist sümbolit.

Konfliktsituatsioonides on sümbolitel väga oluline osa. Kaufmani (2009; käesolev töö lk 18) sõnul on väga tugevateks mõjutajateks just etnilisust või rahvuslikku ühtsust rõhutavad sümbolid. 2007. aasta aprillirahutuste põhjusteks oli rünnak müütilist väärtust omava sümboli

– monumendi vastu. Nii et lisaks rahvuslikult olulisele sümbolile, tuleb tähelepanu pöörata ka selle taustaks olevale narratiivile. Mida tugevama ajaloolise taustaga, seda tähenduslikum see inimesele on. Lisaks individuaalsele hinnangule, tuleb arvestada ka inimeste sotsiaalsed (nii perekondlikku kui ka lähitutvusringkondlikku) tausta.

Sümbolite **eesmärk** massiliste korratuste juures on seega mitmetasandiline. Sümbolitel on kolm funktsiooni: identifitseerivad, mobiliseerivad, kommunikatiivsed (TÜ2; vt joonis 4).

Joonis 4. Sümbolite funktsioonid. (Magistritöö autori koostatud)

Sümbolid on **identifitseerimise** ja mobiliseerimise vahenditeks, mis võimaldavad luua kollektiivset teadvust, solidaarsust ja ühtse sotsiaalse kogukonna tunnet. Sümbol osutab niisiis kollektiivsele identiteedile, olles tema märgiks. Näiteks Eesti laulupeod või riiklikud sümbolid – vapp, hümn, lipp jne. Ühendav jõud on ka sarnaste riietusesemete kandmisel – lisaks sellele, et need on identifitseerivad, näitavad need ka selgelt, et korratusi on eelnevalt planeeritud (E5). Emotsionaalse väärtusega sümboli, nagu seda oli pronkssõdur, ohtu sattumine pani massid liikuma. Seda tõestasid ilmekalt aprillirahutused. Seal massiliselt kasutusel olnud Georgi linnid võimaldasid end samuti samastada kindla grupiga (E3). Kõik eksperdid mainisid, et nii meeleavalduste kui ka massiliste korratuste raames on alati populaarne kasutada visuaalsete sümbolitena eelkõige lippe.

Mobiliseerivate sümbolitena on korratuste ajal kasutusel näiteks käemärgid (E1; E5; E8). Käemärkide ehk žestidena kasutatakse näiteks lahtise või kinnise rusikaga kätt (E5). Omaette sümbol võib olla ka nn grupikoreograafia. Näiteks pannakse käed üksteisele ümber, võetakse kätest kinni, lehvatakse tulega, tehakse nn inimmerd, lehvatakse lippe vms. Sellega tugevdatakse massi ühtsustunnet ja sümboliseeritakse vendlust, „meie“ tunnet. Verbaalsete ja audiovisuaalsete sümbolitena on korratustes tihti kasutusel retsiteeritavad loosungid, mis

võimendavad kohalolijate emotsioone.

„Ja isegi siis, kui need inimesed ei ole füüsiliselt kogu aeg üheskoos eksju, vaatame näiteks mingisuguste aprillirahutuste fotosid või videokaadreid, näeme et aegajalt ikka keegi tuleb ja patsutab õlale, et hästi teed jne eks. Et see asi mis seda ühistegevust ja meie-tunnet aitab ülal hoida, et sihukesed žestid.“ (E5)

„Selle retsiteerimise teine kõrvalmõju, mis on oluline kõrvalmõju ja mida massiürituste korraldajad arvestavad ja teavad, et retsiteerides inimesed hingavad sisse rohkem hapnikku kui neil vaja läheks. Ja hapniku ülekülluse tõttu muutuvad inimesed sugestiivsemateks, kergemini sõnumitele vastuvõetavateks. Et siis nad kordavad ise neid sõnu, milles neid veenda proovitakse ja peale selle järgnev kõne on siis nende poolt kiiremini ja kriitikavabamalt vastuvõetav.“ (E5)

Teooria kohaselt on sümbolitel võime suurendada kollektiivset teadvust ja kohusetunnet grupi ees, sest üksikindiviid peab nägema enda ja grupi huve ühtsena (Kowalewski 1980; käesolev töö lk 18). Aprillirahutused näitasid, kuidas poliitiliste pingete ajal pakuvad sümbolid tuge ja ühendust stabiilse minevikuga (Mac Ginty 2001; käesolev töö lk 19). See võibki tõenäoliselt olla üks põhjus, miks mõni sihtgrupp koondub või koondatakse kindla sümboli alla. Mac Ginty uurimused on samuti kinnitanud, et sümbolite najal saab edukalt esindada kindlat maailmavaadet ja mobiliseerida inimesi ning nende emotsioone (Mac Ginty 2001; käesolev töö lk 18). Stabiilne ühine minevik tuleneb näiteks rahvusmüüdist, mille tõttu ongi oluline müüte regulaarselt erinevate rituaalidega läbi etendada. O'Shaughnessy (2004:103; käesolev töö lk 18) märkis, et rituaal on kui sotsiaalne sidusaine, kinnitades kogukonna põhilised mured ja väärtused. Tähelepanu tuleks pöörata just sellistele rituaalidele, mis tugevalt sisendavad suletud ühtekuuluvustunnet. See polariseerib äärmuslikult rituaali osalisi „oma/võõra“ teljel nendega, kes rituaalist osa ei võta (käesolev töö lk 21).

Kolmandaks – sümbolitel on **kommunikatiivne funktsioon**. See võimaldab anda edasi olulist poliitilist informatsiooni. Näiteks sümbol **kurjategijast ja ohvr**ist toob selgelt esile duaalse vastandumise. Aprillirahutuste ajal näidati Venemaa telekanalite meediapildis inimesi, kes olid maha paisatud või kelle käed olid kinni seotud. Jäeti aga näitamata nende samade „tsiviilisikutest ohvrite“ poolt sissepekkstud aknad ja rüüstatud kauplused. Teleülekanded täitsid aga oma rolli, luues Eesti korrakaitsjatest kuvandi jõhkardidest, kes vägivallatsesid nn

õnnetute ohvrite kallal.⁶ Kommunikatiivse funktsiooniga seostub arusaam ka ideoloogiast, kus seda seostatakse sotsiaalsete praktikate sümboliliste struktuuridega. Sotsiaalpsühholoogia tasandil hõlmabki ideoloogia teatud poliitilisi käitumisi, andes neile sidusa tähenduse. Retoorika tasandil aga loob ideoloogia sümboleid ja müüte, mis ergutavad kujutlusvõimet ja ärgitavad kollektiivsele tegevusele. Aprillirahutuste käigus prooviti luua aga näiteks märtri kuvandit (E5; E8). Märter pidi kehastama kõiki neid õilsaid väärtusi, mida pronkssõdurile omistati ja kes siis langes neid väärtusi kaitstes. Sellist märtrit püüti teha Dmitri Ganinist, kes aprillirahutuste ajal marodööritsemise käigus surma sai (E5; E8). Lisaks on märtri sümboli abil võimalik ühiskonda ka **polariseerida**. Polariseerivate sümbolitega on võimalik tekitada ühiskonnas tugevat vastasseisu, ilma et inimesed peaksid omavahel üldse kohtuma (E6).

„Kurjategija ja ohver, et kui me vaatame seda, milline oli see meediapilt nii tolle sündmuste ajal kui ka hiljem tehtud dokumentaalfilmides Venemaal või siis vene telekanalite poolt teistele kanalitele pakutud materjalides, siis alati kui seal näitas Eesti politseinikku, siis seal näitas abitus olekus olevat tsiviilisikut. Ja kui politseinikku niisama näidata heas varustuses, siis ta on võib olla nagu kangelane. Aga kui ta kõrval on keegi, kes on nõrgem ja abitu, siis ta muutub kurjategijaks. Ja need pidid alati olema samas kaadris sees ja tegelikult taheti sellega paika panna selle loo põhirollid, et mis siis siin Tallinnas üldse toimus.“ (E5)

Kurjategija ja ohvri sümboli loomine vene meedia poolt vastab teoorias esitatud vaenlase kuvandi loomise võttele (käesolev töö lk 21). See viitab selgelt propagandistlikule tegevusele, kuna see võimaldab hädaohtu pidevalt foonil hoida. Lisaks võib marodööritsevate isikute pidev telepildis näitamine viia fookuse korratuste nn põhipõhjusele kõrvale. Vene meedias oli aga oluline näidata, kuidas riik väärkohtleb isikuid, kes seisavad millegi tähtsa eest.

Kuna Eesti viimane massiline korratus oli tingitud eri rahvusgruppide vastandlikest arusaamadest ajalookäsitlustes, uuriti ekspertidelt kas Eestis on veel mõni **potentsiaalselt ohtlik monument**, mis võiks käivitada aprillirahutuste taolise sündmuste jada. Suurem osa neist leidis, et monument iseenesest ei kutsunud midagi esile (E3; E4; E5; E7; E8). Erineva maailmavaatelse hoiaku tõttu võivad teatud tingimustel massilisi korratusi tõesti esile kutsuda riiklikud sümbolid nagu riigilipp, vapp, svastika, hauatähised või erinevate ajastute

⁶ Tegemist on nn flash-mob tehnikaga, eesmärgiga kallutada avalikku arvamust. Meeleavaldajad võivad korraldada korrakaitsetele üllatusrünnaku, et siis filmida viimaste tõenäoliselt ebaproportsionaalselt suurt jõukasutust meeleavaldajate vastu. Filmitu läheb uudistekanalisse keerlema kui korrakaitsete brutaalne vägivald. (Autori märkus)

personid (riigijuhid, kangelased/antikangelased, kultuuritegelased (E5; E4). Siiski toonitati, et sümbol iseenesest on neutraalne – välja tuleks selgitada hoopis korratustele orienteeritud huvigrupp, kes mingit sümbolit kasutab (E3; E2; E6; E8). Aprillirahutused kutsus esile hoopis pronkssõduri ümber loodud tähendusväli. Eestis on praegu alles ca 300 nõukogude ajast pärit või seda aega sümboliseerivat mälestist, mis võiksid olla korratuse esilekutsuvaks objektiks (E3; E4). Seega on küsimus pigem selles, millele see sümbol peab viitama. Mistahes asi, mis mingil ajahetkel sümboliseerib suurele rahvahulgale ebaõiglust, võib põhjustada korratuse. See võib olla näiteks üks isik või mingisugune kultuuriline objekt. Mida hägusam on sümboli kontseptsioon, seda suuremat massi ta ka suudab endaga kaasa tõmmata, sest seda rohkem inimesi suudab ennast sellega samastada. (E5) Siiski toonitati, et on täiesti võimalik sihiteadliku tööga luua mõni sümbol, mis võib saada korratuste n-ö põhjuseks.

„Andke mulle monument, andke mulle sihtgrupp ja andke mulle aasta aega ja ta on olemas.“
(E6)

„Aga ei ole võimalik öelda, et üks konkreetne asi. Vaid on täpselt see, et kes peaks olema need, kes mässavad. Järgmiseks vaadatakse mis on neile tähtis, mis on nende identiteedi üks nurgakividest. Ja siis, kas olemuslikult ma saan näidata, et mingisugune asi millest nad saavad aru, kannab nende identiteeti. Ja juhul, kui on vastus, et jah, siis sellisel juhul ma üritan sellest asjast teha tähelepanukeskmes oleva sümboli ja järgmiseks lähen sellele kallale.“ (E6)

Mõned eksperdid jõudsid järeldusele, et tuleks **tõsta inimeste teadlikkust** propagandast arusaamiseks (E2; E5; E7). Muidugi ei tasu loota, et inimolemus muutuks seeläbi väga ratsionaalseks ja mitte-manipuleeritavaks (E5). Kuid siiski võiks juba koolipingis inimestele jagada õpetusi sümbolitest ja nendega manipuleerimise võtetest (E7). Mida adekvaatsem on inimeste ohutaju neid ümbritsevast, seda turvalisem on kogu ühiskond. Mingis osas sõltubki ühiskonna turvalisus inimeste teadlikkusest, mis omakorda vähendab manipulatsiooni ohvriks sattumise ohtu.

„/--/eks see sõltub võib-olla ka natuke inimeste harjumusest selliste asjade peale mõelda. Küllap see on ka asi, mida kuskil koolipingis peaks ka seletama mingil määral, et sümbolitega on võimalik teadlikult manipuleerida.“ (E7)

„Kuna ma teen hästi palju koolitusi ja kuna mul on igal aastal ka kümneid tudengeid, siis ma võin öelda et ega nende suurte narratiivide, stereotüüpse mõtlemise ja sümbolite kombinatsioonide mõjust ja ohtlikkusest ja nende pakutud võimalustest tegelikult aru ei saada. Sest tänapäeva inimesele meeldib mõelda, et ta on ratsionaalne inimene. Mida ta tegelikult ei ole.“ (E6)

Stanovich'i ja West'i teooria inimeste kaheüsteemsest mõtlemisest on antud temaatikas väga teemakohane (käesolev töö lk 15). Ei ole nii, et mõned inimesed mõtlevad esimeses ja mõned teises süsteemis. Kõikidel töötavad need funktsioonid samamoodi. Küsimus on selles, kas ollakse teadvustatud esimese süsteemi ehk intuitiivse mõtlemise olemasolust. Üldiselt eelistatakse mõelda enestest kui väga mõistuslikest ja kaalutlevatest isikutest. Süsteem 1 mõtlemine tuginebki nn teadmistele, mis tulenevad kiiretest muljetest. Kui need muljed siduda kindlate emotsioonidega, kujunevadki inimestel välja kindlad reaktsioonid kindlatele stiimulitele. Seetõttu apelleeribki suurem osa propagandast rohkem inimeste emotsioonidele kui mõistusele, ehk proovib luua arvamusi tuginedes pigem muljetele. O'Shaughnessy (2004:39; käesolev töö lk 16) kohaselt ongi sellepärast võimalik liigutada masse lihtsate sõnumitega, isegi kui neil on vajaka mõistuspärasest sisust, sest lihtsad sõnumid rahuldavad paljude emotsionaalseid ja sotsiaalseid vajadusi. Sama kehtib ka sümbolite kohta, sest ka need kutsuvad esile inimeste emotsionaalseid muljeid ja tekitavad seetõttu nn kiire reaktiivse teadmise. Sellise teadmise olemasolu jätab vähe võimalust n-ö ratsionaalseks, pikaldaselt kaalutlevaks aruteluks, mis oleks abivahend juhul, kui inimesi proovitakse nende teadmata mõjutada.

Lähtudes Stanovich'i ja West'i kaheüsteemsest mõtlemisest, on selge, et lisaks kindlatele erialainimestele on ka huvitatud osapooltele akadeemilistest ringkondadest teada inimeste mõjutamise võimalikkus emotsioonide läbi. Sellist teadmist ei peaks käsitlema iseenesestmõistetavana, vaid seda peaks riiklikul tasandil kodanike harituse huvides inimestele korduvalt ja süstemaatiliselt selgitama. Kuna riigi elanikke saab ära kasutada riigi enda julgeoleku õnnestamiseks, on riigi huvides tegeleda oma elanike laiema harimise ja teavitamisega.

Eelnevat kokku võttes saab anda **vastuse esimesele uurimisküsimusele**: millistena tajuvad eksperdid inimeste käitumist massilistes korratustes? Eelnimetatud küsimuse püstitamise eesmärk oli teada saada sisejulgeoleku ekspertide arusaam, kas inimeste käitumine on tingitud

nende endi otsustest või pigem välistest mõjutajatest. Argiteadvuses peetakse massi valdavalt rumalaks, kuid see võib olla teadmine, mis taastoodab end ise. Töö teoreetilises osas anti ülevaade 20. sajandi enim levinud massikäitumiste käsitlustest, mis kattus valdavalt ekspertide seisukohaga, et massis olevad inimesed ei anna üldjuhul enesele oma tegevustest aru. Lisaks selgus, et tõenäoliselt on inimesed sümbolitega manipuleeritavad selle tõttu, et neil puudub harjumus ja oskus selliste asjade peale mõelda. Ekspertid tõid ka näiteid, mis kattusid teooria osas välja toodud sotsiaalse identiteedi teooriaga. Selle teooria puhul taandub küsimus inimeste ratsionaalsusest ja irratsionaalsusest, kuna olulisem on hoopis individuaalse identiteedi taandumine sotsiaalse identiteedi ees. Kollektiivne identiteet on aga ühiskondlik-kultuurilist päritolu, mis kannab endas ka kollektiivset arusaama neile olulistest sümbolitest. Sellest hetkest tuleb sisse propaganda, muundades mõned kollektiivile olulised sümbolid nn poliitilisteks sümboliteks. Sellise muutumise üheks näiteks on ka pronksõdur.

Ratsionaalsuse ja irratsionaalsuse moment pole selles kontekstis seega niivõrd oluline. Käesoleva töö autori hinnangul ei saa massilistes korratustes osalejaid pidada irratsionaalseteks pelgalt sellepärast, et nad on korratuste sündmuste sees. Irratsionaalse vandaalitseamise ühe põhjusena toodi näiteks välja osalejate anonüümsuse tunnetamise. Sellisel juhul võiks ka väita, et ratsionaalsus on tingitud näiteks argusest. Anonüümsus ei tingi koheselt massides tehtud tegude irratsionaalsust. Anonüümselt üksi olles tehakse palju asju, mida seltsis ei tehta. Irratsionaalne käitumine saab alguse siis, kui inimene on üksi kindla info mõjuväljas, hoomamata ise toimuvaid mõjutusprotsesse. Nii pole inimeste irratsionaalsus otseselt seotud ka massides olemisega.

Eelkirjeldatust lähtuvalt saab anda **vastuse teisele uurimisküsimusele**: millised on sümbolite eesmärgid ja kuidas neid kasutatakse massiliste korratuste õhutamisel? Töö autor lähtus uuringu alguses eeldusest, et sümbolid võivad olla massiliste korratuste põhjustajateks. Ekspertidega suheldes selgus, et pole korrektne eeldada, nagu oleksid sümbolid otseselt korratuste põhjusteks. Sümbolite abil on võimalik inimesi polariseerida, korratustesse koondada ja seal neid identifitseerida ning lisaks osalejate jaoks nende endi tegevust legitimeerida. On ka sümboleid, mis viitavad korratuste põhjustele – nendest annab välja lugeda korratuste allteksti. Nendeks on näiteks sotsiaalsest rahulolematust tingitud korratused, mis viitavad laiematele sotsiaalsetele probleemidele. Sümbolitel on massiliste korratustega seoses mitmeid kasutusvõimalusi, seda nii korratuste ajal kui ka sellele eelnevas faasis. Põhilise näitena tugineti käesolevas uurimuses 2007. aasta aprillirahutustele, kus enim

tähelepanu pälvisid nii pronkssõdur kui ka Georgi lint. Kaudselt andsid need oma panuse korratuste kulgemisele, aga neil oli ka palju pikaajalisem mõju. Ekspertide hinnangul olid mõlemal sümbolil sarnased eesmärgid:

- 1) konsolideerimine,
- 2) diasporaa koondamine,
- 3) integratsiooni takistamine.

2.3. Ekspertintervjuude analüüs Eesti inimestele olulistest sümbolitest 2007. aasta aprillirahutuste näitel

Kolmanda alapeatüki eesmärgiks on anda vastus uurimistöö kolmandale uurimisküsimusele: millised on eestlastele ja Eesti venekeelsele elanikkonnale olulised sümbolid? Seda küsimust näitlikustatakse 2007. a aprillirahutustega. Küsimuse alla koondus kaks kategooriat: **sümbolite tõlgendamine** ja **aprillirahutused**. **Sümbolite tõlgendamise** alla moodustus neli koodi: **elanike teadlikkus sümbolitest, eestlastele olulised sümbolid, venelastele olulised sümbolid, kõikidele eestimaalastele ühendavalt olulised sümbolid**. **Aprillirahutuste** alla moodustusid neli koodi: **eellugu, pronkssõdur, Georgi lint, oma/võõras**. Alapeatüki ülesehitus on vastavuses kategooriate ja nende alla moodustunud koodidega.

Argikogemus kinnitab, et inimeste **sümbolite tõlgendamise** oskus on erinev – on inimesi, kes pööravad sümbolitele rohkem tähelepanu ja on ka neid, kes teadlikult ei omista neile kuigi suurt tähtsust. Ekspertidelt uuriti Eesti inimeste **teadlikkust sümbolite tõlgendamisel**. Kuna intervjuudes jäi täpsustamata, keda „Eesti inimeste“ all täpsemalt mõeldakse, lähtusid kõik eksperdid eeldusest, et tegemist on eestlastega. Vastati, et eestlastele on üldjuhul riiklikud sümbolid hästi teada ja neid hinnatakse. Edasi uuriti ekspertidelt, mis on nende hinnangul **eestlastele olulised sümbolid**. Jõuti taas järeldusele, et eestlastele on olulised riiklikud sümbolid (vt joonis 5). Nende sümbolite olulisus seisneb selles, et need tekitavad automaatselt ühistunde (E8). Valdavalt on sellisteks sümboliteks suure tähendusega objektid, tekstid ja inimesed, mille ümber on nn pühaduse oreool. Rahvusliku- ja riigisümboli kõrval on Eestis isikute seas täiesti ebatavalise sümboltähenduse saavutanud näiteks Edgar Savisaar – seda nii eesti- kui ka venekeelse elanikkonna seas (E3; E8). Tähtsateks objektideks on Tallinna vanalinnas kirikud ja laulukaar. Olulised on ka sümbolilised sündmused nagu Laulupidu, mis

näitab rahva ühtekuuluvustunnet. Samas, kui küsiti vähem tuntud sümbolite kohta (nt Georgi lint), oli vahe sümboli tundmise ja sellele hinnangu andmisel küllaltki erinev. Ilmselt toimib loogika – kui see sümbol ei kõneta, siis ka ei tajuta selle rolli ega osata seda kuidagi mõtestada (E4). Tuleb pidada meeles, et inimesed mõistavad samu sümboleid sageli erinevalt (E7). Oluline on aga, et korratuste ajal inimesed mõistaksid sümbolite hetkel kasutusel olevat tähendust (E2).

Eestlastele olulised sümbolid	Venekeelsetele olulised sümbolid	Eestimaalastele ühendavalt olulised sümbolid
<ul style="list-style-type: none"> • Riiklikud • Rahvuslikud • Kultuuriobjektid 	<ul style="list-style-type: none"> • Venemaaga seotud? • Eestiga seotud? • Nõukogude liiduga seotud? • Vene õigeusuga seotud 	<ul style="list-style-type: none"> • Spordiga seotud? • Kultuuriga seotud? • Meelelahutusega seotud?

Joonis 5. Eesti elanikele olulised sümbolid. (Magistritöö autori koostatud)

Venekeelsele elanikkonnale olulistest sümbolitest rääkides läksid ekspertide hinnangud lahku. Mõned ei osanud venekeelsele elanikkonnale olulisi ja ühendavaid sümboleid välja tuua (E1; E7). Mõlema eksperdi sõnul ei oleks siiski õiglane arvata, et neid ühendaks nõukogudeaegne sümboolika. Kuid oli ka arvamusi, et ühendavateks sümboliteks on just Nõukogude Liidu punalipp, pronkssõdur, Suur Isamaasõda ja muu Nõukogude Liiduga seonduv (E2; E4; E6). Olulisteks peeti ka lihtsalt n-ö venemeelseid sümboleid nagu Putin, Georgi lint, Vene Föderatsiooni lipp, Savisaar ja Tallinna puhul ka linnavalitsus (E2; E3; E4). Mõni leidis, et väga paljudele venekeelsetele elanikele olulised sümbolid ei ole täna Eestiga üldsegi seotud. Infovälja arvestades on tänased baassümbolid ikkagi seotud Venemaa identiteediga, eriti rahvusidentiteediga. (E8) Põhiliselt oldi seisukohal, et oluliseks peetakse Suure Isamaasõja võitu fašismi üle ja suurt vene kultuuri (E2; E4; E5; E8). Huvitava olulise sümbolina toodi esile ka Estonia teater, kuna seal esines paljudele sümptatiseerinud Nõukogude Liidu rahvamuusik Georg Ots (E5). Olulisel kohal on ka pulmakombed. Tallinnas käiakse läbi Russalka juurest (E5; E8). Narva pulmades käiakse sealse tankimonumendi juures (E8).

Üks kindel erinevus eesti- ja venekeelse elanikkonna vahel on usk. Venekeelse elanikkonna puhul on tegemist küllaltki religioosse rahvagrupidga, siis neile on oluline ka kiriklik sümbolika (E5; E6; E8). Tallinna tänavatel võib tõenäoliselt venekeelsete isikute autodel näha peeglil kas Georgi linti, mõnda roosikrantsi või ikooni (E6). Ühes oldi siiski enam-vähem samal arvamusel – kui mujal maailmas on usuga seotud sümbolid ohtlikud, siis meil usulistest põhjustest tingitud korratusi ei prognoositud. Eesti kontekstis nähakse ohtu pigem praegustes või endistes riiklikes sümbolites, millega inimesed suhestuvad.

„Aga me peame teadma näiteks seda, et niinimetatud sümbolne positsioneerimine toimub igapäevaselt. Näiteks Lasnamäe kiriku ehitamine sisuliselt Tallinna kõige nähtavamasse kohta, täpselt samuti nagu Nevski katedraali ehitamine Eesti kõige nähtavamasse kohta on sümbolne positsioneerimine. Ja on selge see, et sellega lepatakse. Põhimõtteliselt noh n-ö lahe pealt tülles näeme me kahte suurt vene kirikut Eestis. See kindlasti tekitab teatud mõtteid. Teiselt poolt on selge see, et meie kirik [luterlik] on kõige tähtsam. Ja ma näen, et see on probleem. See ei tekita mingeid rahunusi, see jääb sinna kauaks ajaks. Kui mitte kauaks ajaks, siis igavesti. Aga laias laastus on selles sees mingeid elemente, mis võib-olla ei peaks sellisel kujul olema. Just see nähtaval kohal olemine, positsioneerimine.“ (E8)

Teoorias on välja toodud Vene Föderatsiooni kavatsus lisada põhiseadusesse punkt õigusest kui Vene Föderatsiooni riikliku ja kultuurilise omapära alusest (Aasaru 2013; käesolev töö lk 29). Niisiis pole vene õigusk seotud pelgalt usuga, vaid on politiseeritud ühes vene kultuuri ja identiteediga. Sellega võidakse võtta endale riiklikult õigus sekkuda teistes riikides usulistes asjadesse, kuna ajalooliselt on vene õiguse kiriku territooriumi näol tegemist ka Venemaa kanoonilise territooriumiga. Taolisest vaatenurgast lähtuvalt polegi enam tegemist ühe riigi siseasjaga. Eksperdid olid siiski enamasti ühel nõul, et Eestis usulisi korratusi ei prognoosita. Tuleb märkida, et ekspertidelt ei küsitud intervjuudes eraldi hinnangut vene õiguse kiriku kohta. Kuna lähiaastatel on meedias palju kajastatud islamiusuliste massilisi korratusi, võidi mõelda usuliste korratuste all just islamiga seonduvatele. Lisaks pole lähiaastatel meediapildis leidnud kajastust massilised korratused, mis oleksid olnud ajendatud vene õigusklike tegevusest.

Kõikidele eestimaalastele ühendavalt oluliste sümbolite leidmisega tekkis enamustel ekspertidel raskusi. Oldi seisukohal, et ühiskonnas sümbolite tasandil ühisosa leidmine on oluline, kuid näiteks rahvast ühendavaid poliitilisi sümboleid leida on väga keeruline (E5; E6;

E8). Probleem seisneb selles, et Eesti kahel suuremal rahvusgrupil on puudu jagatud jutustus sellest, kust nad tulevad. Puudu on ühine nn kuldaeg millega suhestuda. Kokkukuuluvustunde ja enda tervikliku rahvana tundmise jaoks on ühise põlvnemise müüt aga vägagi oluline (E6; E8). See võib varieeruda, aga selles mütoloogilises loos peavad olema mingisugused ühised jooned. Seetõttu on eesti- ja venekeelsel elanikkonnal ka keeruline ühtseid sümboleid leida, sest nende rahvusmüüdid on erinevad. Ühisosa puudumisel peab rahvas ise sümboleid ehitama – eeskätt kunsti- ja kirjandustegevusega (E5). Pakuti ka välja, et kuna riiklikul tasandil on keeruline leida sümboleid ühisosa, tuleb ühendavaid tegureid otsida pigem meelelahutusest, kultuurist ja spordist (E4; E8). Sümboliline ühisosa tekib kindlasti ka inimestel, kes kuuluvad mingitesse organisatsioonidesse (E1). Siiski, olenemata rahvusest, ühendab kõiki Eesti riigi pooldajaid riigi sümboolika (E3).

„/--/ aga et kas võib olla mingit ühendavat sümbolit siinsel vene ja eesti kogukonnal... Hästi keeruline, sellepärast, et rahvusmüüdid on erinevad. Sümbolid peavad resoneerima rahvusmüüdiga, eestlane on paganlik metsarahvas kellel on puudu ikoonikultuur ja uskumine heategijasse või lunastajasse. Venelastel on see olemas. Eestlastel on pigem see, et parem ära sekku ja lase mingisugusel suuremal enda eest võidelda, on meie rahvuse alateadlik ellujäämisstrateegia. Ehk selles mõttes mingisuguse ühise sümboli leidmine, seda ei saa võtta minevikust, see tuleb võtta olevikust või tulevikust, sellepärast, et kogemus, arusaamine ja vastastikune usaldamatus on liiga suured., (E6)

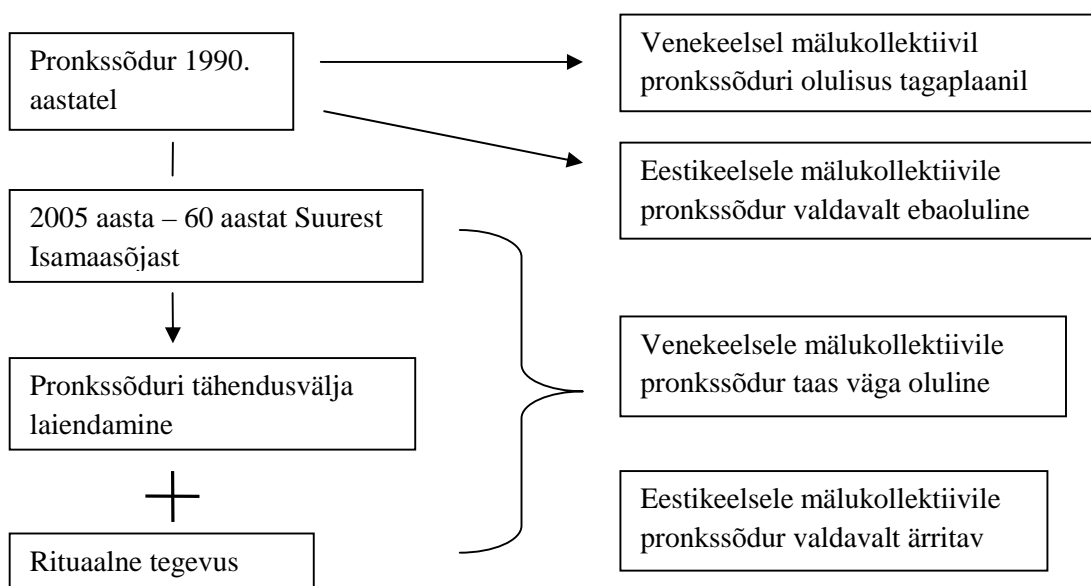
„Ja seesama usk, et kui meie eestlastena defineerime end eestlastena läbi keele, siis me õpetame venelastele eesti keele sundkorras selgeks ja neist saavad ka eestlased. Ei saa, see on naiivne, rumal ja lapsik. Ja pealegi, see on ka see, et suur rahvas ei defineeri end kunagi läbi väikse rahva sümboli.“ (E6)

Ekspertide hinnangud venekeelsele elanikkonnale olulistest sümbolitest läksid lahku. Kuid kuna tegemist on selliste sisejulgeoleku valdkonna inimestega, kes erialaselt puutuvad ühel või teisel viisil venekeelse elanikkonnaga kokku, on tähelepanuväärne, et neil pole ühtset arusaama venekeelsele elanikkonnale olulistest sümbolitest. Arvestades seda, et erialaselt venekeelse elanikkonnaga kokkupuutuvatel inimestel puudub kokkulangev arusaam venekeelsetele olulistest sümbolitest, tekib küsimus – kui hästi tuntakse Eestis venekeelset kogukonda? Eksperdid tõdesid, et oluline on omada sümboleid, mis koondavad kõiki ühes riigis elavaid rahvusi, sest mida rohkem on rahvustevahelist ühisosa, seda keerulisem on nendevahelistes suhetes tekitada identiteedipõhiseid vastasseise massiliste korratuste

õhutamise näol. Samas on küsitav, kui tõenäoline selliste tugevalt identiteediga seonduvate sümbolite tekitamine on. Nagu toodi välja, siis tugevalt inimeste identiteediga seonduvad sümbolid peavad resoneerima rahvusmüüdiga. Kuna Eesti kahel suuremal rahvusgrupil puudub ühine põlvnemise müüt, saab sellel tasandil ühiste sümbolite loomise tõenäosuses kahelda. Siiski näitab Venemaa propaganda, et on võimalik kollektiivset identiteeti esindavaid sümboleid inimesteni viia ja panna neid end nende sümbolitega suhestuma. Kuna taolist teguviisi saab kasutada Eesti riigi julgeoleku vastu, oleks võimalik taolist tegutsemist tasalülitada elanikkonna informeerimise läbi.

Hoppál'i (2008:169-170; käesolev töö lk 21) sõnul kindlustab ühiskondliku elu näiliselt ühtse struktuuri kultuuri haarav sümbolite süsteem. Kuigi leiti, et ühtseid poliitilisi sümboleid on keeruline leida, on Mac Ginty (2001; käesolev töö lk 18) seisukohal, et sümbolid võivad olla vahendid, mille abil saab just arendada grupi- ja indiviididevahelist identiteeti. Hoppál (2009:157; käesolev töö lk 22) kirjeldab identiteedi väljakujunemise protsessi kahetasandilise dialoogina – ühelt poolt mina iseendaga (enesesamastamise katkematus protsessis), teisalt (samuti eneseteadvuse määratlemiseks) mina ja kultuuri vahel ehk ühiskonna teiste liikmetega. Selles pidevas interaktsioonis kujuneb välja isiklik identiteet, mis on seetõttu silmanähtavalt ühiskondlik-kultuurilist päritolu. Eelkirjeldatud isiksuse identiteedi ühiskondlik areng moodustabki kollektiivse identiteedi. Identiteedi kujunemise protsessis on küsimus selles, millise kultuuriga see nn mina dialoogi astub. Kultuurist tulevad sümbolid, aga kui end kindla kultuuriga ei samasta, ei omistata sealsetele sümbolitele ka väärtust.

Aprillirahutuste eellugu sai ekspertide hinnangul alguse mõned aastad enne 2007. aastat. 2005. aastal võeti Venemaal pärast Nõukogude Liidu kokkuvarisemist esimest korda suurejooneliselt käsile Suure Isamaasõja võidu tähistamine – möödus 60 aastat Teise maailmasõja lõpust. Kui ajaliselt on **pronkssõduri** tähendusvälja laienemist seostatud 2005. aastaga ja 60 aasta möödumisega Teisest maailmasõjast, siis võib asjale läheneda ka teisiti. Mõne eksperdi hinnangul algas aprillirahutuste eellugu mõnes mõttes siis, kui pronkssõdurit hakati kujutama Eestis venelaseks olemise sümbolina (E6). Kuna see pole nähtavasti alati nii olnud, uuriti ekspertidelt, kuidas nemad mäletavad nii eesti- kui ka venekeelsete inimeste suhtumist pronkssõdurisse 1990. ja 2000. aastatel (vt joonis 6).

Joonis 6. Pronkssõduri tähenduse muutumine. (Autori koostatud)

Valdavalt leiti, et kuni 2007. aastani tähendas pronkssõdur enamike inimeste jaoks lihtsalt ühte monumenti paljude analoogsete monumentide seas (E1; E2; E5; E6; E7; E8). Vene propaganda hoogustumise tõttu muutus pronkssõdur suurele osale eestlastest ja tõenäoliselt ka osale muu emakeelega Eesti kodanikele Vene Föderatsiooni katseks otseselt sekkuda Eesti sisepoliitikasse (E5). Varasemalt ei tähistanud Pronkssõdur otseselt eestlastele konkreetseid sõjakuritegusid ja küüditamisi. Küll aga tunnetati seda, et see skulptuur on võõras ja jõuga oma kohale pandud, tähistamaks Eesti vägivaldset liitmist Nõukogude Liiduga. Äärmuslastele ja rahvuslastele ei saanudki see kuju meeldida, kuid Tallinna elanikkond oli sellega siiski harjunud. Samas, kui eestlastele oli pronkssõdur enne aprillisündmusi suuresti tähtsusetu, siis vene elanikkonnale tähendas see ikka ja alati Tallinna vabastajat, olles Suure Isamaasõja võidu sümbol. (E1; E4; E6; E7; E8). Pronkssõdur kehastas seega Eestis ühele grupile objekti, mis vajab ranget kaitset – see oli rahvusliku identiteedi küsimus (Suur Isamaasõda, võit, kangelane). Selle tõttu tuli seda objekti ka lõpuni kaitsta.

„Ma arvan, et seda 90ndate alguses ei pandud [eestlased pronkssõdurit] tähelegi. Sest neid sümboleid oli palju ju.“ (E2)

„90ndatel või 2000ndate alguses ei olnud mingit probleemi selle pronkssõduriga. Tõepoolest, 9. mail käisid mõned inimesed seal natukene lilli panemas, aga no seoses sellise väga jõulise

ajaloo populariseerimisega, Teise maailmasõja populariseerimisega õigemini (Venemaal ja vene telekanalites mida siin vaadake), et siis hakkas seal käima aina rohkem rahvast.“ (E7)

Teoorias sai eelnevalt välja toodud, et nõukogude ajal kujunes pronkssõdur rituaalsete tseremoniate keskpunktiks, kus toimusid noorte teatud laadi initsiatsiooniriitused (Tamm, Halla 2008:36; käesolev töö lk 23). Siiski oli ekspertide mäletamist mööda rahvuspõhiselt suhtumine pronkssõdurisse erinev – eestlaste jaoks valdavalt ebaoluline ja venekeelsetele enamasti oluline. Nähtavasti oli rahvuspõhiselt erilaadne suhtumine monumenti ka nõukogude ajal. Erinevus tulenes tõenäoliselt tolle aja tähtpäevade tähistamisest – kes käis lihtsalt tseremoniaalsetel riitustel ja kes käis riitustel konkreetsetl pronkssõduri juures, mis tuletas meelde ja kinnitas noorte mälusse ühe rahva kohutavaid kannatusi ja samas ka suursugust võitu.

Nõukogude ajal tseremoniaalsete riituste läbiviimisega kinnistati inimeste kollektiivsesse mällu pronkssõdur kui oluline sümbol. 1990ndatel, peale okupatsiooni lõppu, lõppes ka organiseeritud riituste läbiviimine. Kuna 9. mail ei käinud seal suurel hulgal inimesi, saab järeldada, et monumendi olulisus inimeste teadvuses oli taandunud. Pronkssõduri juures hakati massiliselt käima vahetult pärast seda, kui hakati meedia kaudu inimestele selle tähenduslikkust meelde tuletama.

2005. aastal hakati tegelema monumendi nn laadimisega, st jõulise tähendusvälja loomisega. Inimesi kutsuti meedia vahendusel massiliselt pronkssõduri juurde lilli viima. Monumendi juurde toodi ka kooliõpilasi bussidega. Lisaks hakati pronkssõduri juures kasutama Nõukogude Liidu sümbolikat, mis aktiveeris omakorda teatud osa eestlastest. Võib väita, et käimas oli suunatud tegevus ühiskonna lõhestamiseks (E5; E7). 2007. aastaks tähendas pronkssõdur eestlastele juba 1939. ja 1940. aasta küüditamisi, tapmisi, okupatsiooni. Selle tõttu hakkas ka pronkssõdur tähistama eestlastele kohta, kus okupandid koos käivad ja seeläbi muutus kuju mingil määral okupatsiooni sümboliks. Sellisel viisil oligi konflikt pronkssõdurisse sisse kodeeritud. Pronkssõdur muutus väga suurtele gruppidele ääretult tähendusrikkaks sümboliks, mille tõttu kujunes välja suur konflikt. See oli kollektiivse identiteedi aspekt. Kui inimeste põhiväärtusi ja identiteeti rünnati, tuli neid kaitsta, mis viis omakorda aprillirahutusteni (E8).

„Ja sisse kodeeritud selles mõttes, et see kodeeriti sinna meelega sisse, andes ühele kujule sümbolväärtuse tähenduse.“ (E6)

„See tõmbas juba siis käremeelsemaid eestlasi käima aastal 2006, kus siis hakkas see plakatite, okastraatpärjade ja sodimiste ja kõige muu sõda. See sodimistemaatika on iseenesest huvitav. /---/ kas antud juhul oli nii või mitte, aga tegemist on täiesti välja töötatud taktikaga, kuidas radikaliseerida mingit ühiskonda.“ (E5)

„Aga pronkssõdur, kuna ta oli väga suurtele gruppidele ääretult oluline sümbol, siis tema kaitse kutsus esile ülisuure konflikti. Kusjuures enamik inimesi ei teadnud, mida nad kaitsesid. Aga nad teadsid vaid ühte asja, et Teise maailmasõja mälestus, mis on vene rahvale ääretult oluline, kollektiivse identiteedi aspekt, seda tuleb kaitsta. Ja neile tundus, et sellele tehakse liiga. Ja sealt see sündis. Ja sümbol-rünnaku tulemus on see, et inimesed unustavad faktid, kuupäevad, ajad.“ (E8)

See mida peeti silmas „konflikti sissekodeerimise“ all, võib lahti seletada ka pronkssõdurile tähendusvälja loomisena, mis on teooriaga vastavuses (Mac Ginty 2001; käesolev töö lk 18):

1. pronkssõdur muutus sümboliks, millega arendati grupi- ja individidevahelist identiteeti;
2. pronkssõdur esindas kindlat maailmavaadet ja mobiliseeris inimesi ja nende emotsioone nii selle pooldajate kui ka vastaste seas;
3. pronkssõdur suurendas ühtekuuluvus- ja kohusetunnet grupi ees, pakkudes poliitiliste pingete ajal tuge ja ühendust stabiilse minevikuga.

Teoriast tulenevalt on seletatav pronkssõduri muutumine poliitiliseks sümboliks, mis on üheks eelduseks sõjakatele massiprotestidele (Juris 2008; käesolev töö lk 20). Selgelt oli märgata, et massiline pronkssõduri juures käimine algas pärast 2005. aasta Venemaa-poolset Suure Isamaasõja populariseerimist. Selle üheks vahendajaks oli aga meedia, mis aitas n-ö uut poliitilist sümbolit ühiskondlikult omaks võtta (O’Shaughnessy 2004:104; käesolev töö lk 20). Pronkssõdur vastab kõigis neljas punktis Harrisoni (1995; käesolev töö lk 20) poliitilise sümboli tundemärgile:

1. pronkssõdurit käsitleti vene rahva omandina, mille saatust ei oleks tohtinud otsustada selle riigi valitsus, mille pinnal ta asus;
2. pronkssõdur oli kui staatuse tähistaja, millele omistati pühalikke omadusi;
3. pronkssõdur oli teatav legitiimsuse allikas, andes teatud inimeste hinnangul õiguse mingile territooriumile – antud juhul platsile Tõnismäel Rahvusraamatukogu ees;
4. pronkssõdur oli inimestele emotsionaalselt siduv.

Ekspertid tõid iseseisvalt välja pronkssõduri ümber toimuva kui „**oma/võõra**“ vastandumise, ilma et intervjuude käigus oleks nende kohta eraldi küsitud. Ekspertid kirjeldasid, et nendele inimestele, kes pronkssõduri ümber koondusid ja hiljem märatsesid, oli kuju kindlasti midagi väga oma ja valdavale osale eestlastele kindlasti midagi väga võõrast. Samas võib pronkssõduri tähendus erinevate inimgruppide vahel ka varieeruda – näiteks „meie/teie“, „omad/vaenlased“, „lein/võõras võim“, „Ansip/Savisaar“ jne (E4). Samas leiti, et pronkssõduri pinnal tekitatud vastasseis pole alati „oma/võõra“ tasandil olnud ja tänaseks on terav vastasseis hajunud (E7).

Teooria kohaselt on „oma/võõra“ näol tegemist ühe põhilise kultuurikarakteristikuga (Ventsel 2009; käesolev töö lk 21). Kui duaalne vastandumine on toimunud, teavad inimesed juba, kuidas kindlatele stiimulitele reageerida. Nii määrabki indiviidi käitumise valdavalt kollektiivi väärtus- ja normisüsteem. See on ka põhjus, miks on efektiivne luua teisest poolest vaenlase kuvand. Aprillirahutustele eelnenud ajal oli tegu sümbolilise konfliktiga, mis lõpuks taandus identiteetide ja ajaloonarratiivide vastandumisele. Nagu tõdesid ekspertid, ei tekita pronkssõdur oma uues asukohas Kaitseväe kalmistul enam eestlastele palju pingeid, sest ta eemaldati olulisest paigast, pealinna südamest. Olukord pronkssõduri ümber on suuresti rahunenud kuna puudub teadlik pingete tekitamine. Pingeid ei teki n-ö tühjale kohale. Võib küsida, kas pronkssõduri pinnalt saaks uut vaenulikku õhkkonda tekitada? Teooria kohaselt vajab meedia aga vaenlase kuvandi loomiseks kurjategijat, sest narratiivsed struktuurid tuginevad enamasti polaarsusele, eriti aga n-ö ürgsele vastasseisule hea ja kurja vahel. (O’Shaughnessy 2004:132, käesolev töö lk 21) Tänaasel päeval on pronkssõdur Kaitseväe kalmistul, kus riiklikul tasemel keegi sellesse ei puutu. Samuti pole eestikeelne elanikkond selle suunas märkimisväärset agressiivset suhtumist üles näidanud. Nii puudub võimalus leida tõsiseltvõetav vastase või kurjategija sümbol, millega võitlemiseks saaks hakata inimesi taas monumendi kaitseks üles ässitama.

Eeldusel, et korratused pole ühtse ja suletud seltskonna poolt läbi viidud, vaid sinna kuuluvad üksikest mittetundvad isikud, siis kuidas tekib neil ühtne arusaam seal kasutusel olevatest sümbolitest? Selleks on vaja vahendajat, mille abil selgitada korratustes osalevatele inimestele neid ümbritsevate sümbolite tähendust. Selleks on mediavahendid ja ühtne inforuum. Sellest tulenevalt võib mõista ka **Georgi lindi** kasutamist aprillirahutuste ajal. Tänapäeval kantakse Georgi linte tihti kõrvuti Nõukogude Liidu märkide, punalippude ja muu selle valdkonna sümboolikaga. Ekspertid toovad välja, et Georgi lindi ja Nõukogude sümboolika ühine tarvitamine on juba oma olemuselt vastuoluline (E2; E5; E7; E8). Paljud Georgi lindi kandjad

ei tea selle lindi algset tähendust, selle ajalugu ega sisu (E3; E7). Ka aprillirahutuste käigus küsiti inimestelt Georgi lindi tähendust ja seda ei teatud. Arvati vaid, et see tähendab seda, kuhu poole nad kuuluvad. (E2) On muidugi küsitav, kas inimene peabki teadma mõne sümboli üldist tähendust või piisab sellest, kui teada selle tähendust ühes kindlas endale olulises kontekstis. Samas ei sõltu sümbolite mõistmine ainult sellest, kui seotud sellega ollakse. Elanikkond peab lihtsalt kaitsma neile olulisi väärtushinnanguid ja teadma seda, mis on nende jaoks n-ö õige (E8).

Aprillirahutuste aegu sai seega selgeks, et kuigi inimesed Georgi lindi algset tähendust ei teadnud, mõistsid nad siiski, et sellega väljendavad nad oma ühtsust (E7). Lindi sõnumina mõistetakse tänasel päeval oma ühtsuse näitamist ja Vene Föderatsiooni poliitika toetamist (E3; E8). Lindi kandmisega tehakse teatavaks, et kuulatakse Teise maailmasõja võidu ja fašismi-vastase võitluse gruppi ja kuuluvust selle rahvusliku kultuuri keskkonda (E5; E8). Georgi lindi näetakse seega suurvene šovinismi, igikestvat võitu ning meie tunnetust ja kangelaslikkust (E4; E5). Lisaks näitab see, et konfliktsituatsioonis on toetus Venemaale alati tagatud (E8). Samas tuleb tõdeda, et kui ka lindi algset tähendust teadvad isikud seda linnapildis näevad, ei suhtu nad sellesse kui tsaariaegsesse sümbolisse. Seega on sümboli algne tähendus teisenenud pea kõikide teadvusesse. Järelikult on ebaoluline, kas ja kui paljud sümboli algset tähendust teavad, sest joondutakse ikkagi selle käesoleva tähenduse järgi.

Ekspertid leidsid ka, et Georgi lindil oli lisaks Suure Isamaasõja meenutamisele veel muidki eesmärgid. Üheks nendest oli aprillirahutuste aegu vene diasporaa koondamine ühtseks poliitiliseks grupiks, mida nad tavaelus sageli ei ole (E5; E7). Identiteet, mille ümber konsolideeruti vastandus Eesti riigile ja selle poliitikale. Vastandumisega loodi vaenlase kuvand – massi mobiliseerimiseks ei ole aga miski nii hea kui ühine vaenlane. Aprillirahutustes prooviti venelasi Eesti võimude vastu üles ässitada ja seejärel üritada seda diasporaad Venemaaga liita. (E7) Lisaks konsolideerimisele oli eesmärgiks takistada ka kohapealset integratsiooni ja üritada hoida kohalikke inimesi võimalikult venemeelsetena (E5; E4; E7). Samas, kui mõnele on Georgi lint konsolideeriv, siis teine osa Eesti elanikkonnast tajub seda suurvene šovinismi sümbolina ja 2007. aasta korratuste tõttu ka riigivaenuliku tegevusena (E4; E5; E6). Mõned eksperdid aga lindi Eesti riigi vastasust ei taju (E2; E5; E8). Siiski on selge, et Eesti venelased pole hakanud Georgi linti iseseisvalt kandma, vaid see on oma tähendusega sisse toodud Venemaalt (E3).

„Ega eestlased, kui nad näevad mingisuguse auto, selle tahavaatepeegli küljes Georgi linti, et nad ei hakka mõtlema, et vohh näed, vaata kui lahe! Näed et Laidoneril on ka Georgi rist ja et Mannerheimil oli niisugune, et nüüd on tore, et näed on ka pandud sihukene ilus sümbol! Või ka vastupidi, et see inimene kes paneb selle sinna tahavaatepeegli külge ka kindlasti ei võta seda niimoodi. Vaid see seostatakse ikka Teise maailmasõjaga ja selle laienemisega mida siis Nõukogude Liit läbi tegi.“ (E7)

„ /---/ et siis mitte kõik venelased, kes kasutavad Georgi linti, ei käsitle seda sellisel viisil nagu seda selle märgi väljatöötajate ja levitajate poolt soovitakse. Ja noh, mõnel maal kus Venemaa on neid levitanud, ei ole see üldse mingit kandepinda saanud. /---/ Näiteks Armeenias. Enne kui see Georgi lindi kampaaniat tegema hakati, oli Armeenia mobiiltelefonifirmad seda sama värvikombinatsiooni ja seda sama riba juba aastaid kasutanud. Ehk siis see sümbol nagu lahjenes ära ja seda poliitilist sümbolit ei saanudki sinna tekitada.“ (E5)

„Seal [24. veebruari paraadil Narvas 2009. a] oli päris palju inimesi, kes tulid Georgi lindiga ja küsisid endale Eesti lippu. Ja nad päriselt tahtsidki endale Eesti lippu, sest see oli Eesti riigi pidupäev.“ (E5)

Sellepärast tulebki sümbolitesse ettevaatlikult suhtuda. Need võivad küll olla inimeste identiteediga tugevalt seotud, aga hoopis teisel viisil kui esmapilgul tunduda võib. Sest kui juba algselt puudub sümbolil staatiline tähendus, on kergeusklik loota, et staatilisus tekib peale mõningast tähenduslikku kohendamist. Analoogselt pronksõdurile vastab Georgi lint poliitilise sümboli kõigile neljale tunnusele (Harrison 1995; käesoleval töö lk 20). Samuti on see hea näide tühjast tähistajast (Laclau 2002; käesolev töö lk 24). See sümbol on kasutusel olnud kõigi Venemaa riigikordade ajal, olles algselt jagatud väga valitud ning teenekatele isikutele kuni tänapäeval valimatult kõigile huvilistele. Samas leidis ka Juri Lotman (2005:151; käesolev töö lk 23), et sümbolite tähenduse lahknemine reaalsusest ei häiri üldiselt kedagi, sest ideoloogilisest sümboolikast ei otsitagi reaalsust. Selle tõttu ongi oluline meeles pidada, et sümboli tähendusjõud on alati suurem tema käesolevast realisatsioonist: seosed, millesse sümbol oma väljenduse kaudu ühe või teise semiootilise keskkonnaga astub, ei ammenda kõiki tema tähendusvõimalusi.

Georgi lindil ja pronkssõduril oli aprillirahutuste ajal mitmeid sarnaseid omadusi:

- 1) need suurendasid kohusetunnet grupi ees;
- 2) ühendasid mineviku tundmusi olevikuga, pakkudes lineaarse ajalootunnetuse läbi ühendust suursuguse minevikuga;
- 3) võimaldasid äärmuslikku rahvusšovinismi, millest on kasu Vene Föderatsiooni imperialistlikul poliitikal;
- 4) võimaldasid lindi kandjad ja mittekandjad dualistliku maailmakäsitluse abil jagada „omadeks/võõrasteks“;
- 5) võimaldasid kandjate kaudu laiendada Venemaa püha ruumi ajaloo tõlgendamise kontekstis, kus Venemaa on oma elanike ohverdamise läbi vabastanud Euroopa fašismist;
- 6) hoiavad pidevalt meeles vaenlase kuvandit – kunagisi ja tänaseid nn fašiste;
- 7) hoiti elus müüti Suure Isamaasõja ja selle kaudu ka Nõukogude Liidu kangelaslikkusest.

Ekspertide vastustest Georgi lindi kohta selgus, et neil puudub ühtne arusaam, mida see sümbol nende kandjatele endile täpselt tähendab. Oma seisukohtades oldi küll kindlad, kuid nende seisukohtade omavaheline vastandumine väljendus just arusaamas, kas Georgi lindiga väljendatakse mingil määral ka Eesti riigi vastasust. Selle tõttu jäävad käesolevas töös lindiga seoses lahtiseks mõned küsimused: kas lindi kandmisega väljendatakse poolehoidu või lojaalsust vene kultuurile, ajaloole, rahvusele või käesoleval ajal Vene Föderatsioonis rakendatavale poliitikale? Võib spekuloida, et arvestades seda, kui massiliselt linte jagatud on, ei saagi kandjate seas olla sellest sümbolist ühtset arusaama.

Eelneva kokkuvõtteks saab anda **vastuse kolmandale uurimisküsimusele**: millised on eestlastele ja Eesti venekeelsele elanikkonnale olulised sümbolid? Ootuspäraselt peetakse eestlastele olulisteks sümboliteks valdavalt riigi ja iseseisvusega seonduvat. Kuid venekeelsele elanikkonnale olulisi sümboleid oli ekspertidel keerulisem välja tuua. Ühed ei osanud öelda, teistel läksid arvamused lahku – kes pidas neile olulisteks sümboliteks Nõukogude Liiduga seonduvat, kes toonitas aga, et venekeelsele elanikkonnale pole nõukogudeaegne sümbolika kindlasti oluline. Üldine seisukoht oli, et neile olulised sümbolid ei pärine siiski Eesti kultuuriruumist. Ekspertide arvamus ei pretendeeri kindlasti kogu tõele venekeelsele elanikkonnale olulistest sümbolitest, küll aga kattub nende hinnang eestlastele olulistest sümbolitest TNS Emori uuringuga „Oma riigi tunnetus“.

Kolmanda uurimisküsimuse eesmärgiks oli välja selgitada Eesti ühiskonnas massiliste korratuste kontekstis potentsiaalsed ohuallikad. 2004. aasta Lihula sündmused ja 2007. aasta aprillisündmused keerlesid näiteks ümber monumentide, mille tagamaad tulenesid valdavalt rahvuslikest ja ajalootunnetuslikest erisustest. Antud töö kontekstis oli seega põhjust uurida just selliste sümbolite olemasolu, kuna nende ümber puhkevaid massilisi korratusi on võimalik poliitikas ära kasutada. Valdavalt leiti, et potentsiaalselt ohtlikku monumenti ei ole. Sümboli tähenduses on aga riigi pealinn ise ja eriti selle keskus. Nii võib ka olla, kuna teooria kohaselt on olulise sümbolilise tähendusega riigi pealinn. Tallinna kesklinnas pole aga peale Vabadusristi enam nii tugeva ajaloolise narratiiviga monumenti. Korratuste ohtu vähendab ka Vene Föderatsioonile soodsat ajaloolist narratiivi kinnitava monumendi puudumine Tallinna käidavamates kohtades. Ida-Virumaal võiks küll mõne nõukoguliku monumendi juures rituaalseid koosviibimisi ja mälestamisi korraldada, aga seal puudub arvestatav nn vastaspoole hulk. Seega jääb nii tugev rahvuspõhine vastasseis tekkimata. Kuid nagu eksperdid ütlesid, on täiesti võimalik lihtsalt võtta midagi ja anda sellele lisatähendus juurde nii, et see muutub ühele poolele pühaks ja teisele poolele provotseerivaks ning sinna peale midagi ehitada, kusjuures see ei pea tingimata olema monument. Eksperdid leidsid, et erineva maailmavaatelse hoiaku tõttu võib Eestis ohtu näha praegustes või endistes riiklikes sümbolites, millega inimesed suhestuvad.

Selgus, et pronkssõduri sidumine valdavalt venekeelse elanikkonna identiteediga kestis tegelikult aastaid, olles otseselt seotud Suure Isamaasõja populariseerimisega. Näidetest selgus, et 1990ndate alguses ei omanud pronkssõdur valdavale osale eestlastest kuigi suurt tähtsust. Samamoodi polnud 9. mai tähistamine monumendi juures sellistes mõõtmetes, nagu see oli juba alates 2005. aastast. Kuigi nõukogude ajal oli pronkssõduri juures viidud läbi nn tseremoniaalseid riitusi, oli see tava vaibunud Eesti taasiseseisvumisega. Alates 2005. aastast hakkasid pronkssõduri ümber toimuma taas rituaalsed tegevused, mille läbi seoti monument tugevasti enamasti venekeelsete inimeste identiteedi ja ajaloolise tunnetusega. Selle tegevuse tõttu kinnistus ühiskonnas tugevamalt „oma/võõra“ tunnetus, mis oma dualistlikus käsitluses paratamatult tingib vastaspoolde vaenulikku suhtumist. Analoogselt tekib ka tugevam seos mõne sümboliga, mis pannakse nn oma poolt esindama.

Oluline on religiooni osa toimuvates protsessides. Selgus, et kiriklik sümboolika on venekeelsele elanikkonnale väga oluline. Kui tänasel päeval pole usulistest põhjustest tingitud korratused tõenäolised, siis tulevikus võib asi olla juba teisiti. Erinevalt luterlusest ja katoliiklusest, on vene õigeusk valdavalt rahvuskeskne. Kui 2011. a rahvaloenduse

tulemustest selgub, et eestlastest tunnistas kindlat usku vaid 19% (REL... 2013; käesolev töö lk 29), võib spekuloida, et eestlastele jääb võõraks usulises mõttes mõiste „püha“. Veel enam, on võimalik, et mõni soovib oma inimõigust väljendada mõne teise kultuuri sümboli rüvetamise kaudu. Kuna Vene Föderatsioon peab vene õigeusu kirikut Venemaa riikliku ja kultuurilise omapära üheks alustest, siis kiriklike sümbolite rüvetamisest tingitud massiliste korratuste tagajärjed on Eestile ettearvamatud.

2.4. Järeldused ja ettepanekud

Sümbolitega manipuleerimine on poliitiline reaalsus. Selliste manipulatsioonide suhtes on tundlikumad mitmerahvuselised ühiskonnad. Kuna Vene Föderatsioon peab Eestit oma mõjusfääri kuuluvaks, tuleneb sellest ka soov võimaluse korral manipuleerida Eesti ühiskonda endale meelepärases suunas. Ei ole välistatud võimalus, et ka tulevikus provotseeritakse rahvastevahelist vaenu, eesmärgiga massiliste korratuste kaudu tekitada poliitilist ebastabiilsust. Siiski on selge, et taoliste massiliste korratuste korraldamine nõuab eeltööd, sest nagu töös selgus, vajab sümbolite kollektiivne teadvustamine aega.

Empiirilise uuringu kohaselt peavad eksperdid massides olevaid inimesi irratsionaalseteks. Samas selgus, et enne 2007. aastat õnnestus politseil pronksõduri juurde kogunenud inimestega pidada edukat dialoogi (käesolev töö lk 36). Dialoogi tulemusena suudeti enne 2007. aastat hoida ära suuremad korrarikkumised. Selle põhjal jõudis magistr töö autor **järeldusele**, et kui suhtuda inimestesse sotsiaalse identiteedi teooriast lähtuvalt (selle asemel, et pidada neid juba eelarvamuslikult lihtsalt irratsionaalseteks), on nendega dialoogi astumine tulemuslikum kui seda mitte teha. Suhtlemine kindla kollektiiviga peaks toimima pikema perioodi jooksul, sest maailmavaatelisi ja ajalootunnetuslikke küsimusi on keerulisem lahendada siis, kui inimesed on juba tänavatele kogunenud. Kuid eri maailmavaatelistest küsimustes saab konsensusele lähedale jõuda vaid läbi pideva suhtlemise.

Ekspertide sõnul ei saa kindlalt prognoosida mõne sümboli ohtlikkust või ohutust, vaid tuleb jälgida inimesi (käesolev töö lk 39). Magistr töö autor jõudis **järeldusele**, et kuigi potentsiaalselt ohtlikke sümboleid on keeruline tuvastada, võib siiski lähtuda sellest, et poliitiliselt tugevateks ja seega riskantsemateks peetakse etnilisust või rahvuslikku ühtsust

rõhutavaid sümboleid. Agressiivseid ülesastumisi võivad põhjustada just selliste sümboleid ründamine, mis esindab tugevalt inimeste väärtusi või kuuluvust. Näiteks on töös välja toodud, et potentsiaalselt riskantsed sümboolid võivad olla seotud vene õigeusuga, sest ühes vene kultuuri ja identiteediga on Vene Föderatsioonis politiseeritud ka religioon. Kui käsitleda ettevaatamatult vene õigeusu sümboolikat, võivad sellel olla etteennustamatud tagajärjed. Järeldusest tulenevalt on magistritöö autoril **ettepanek** Siseministeeriumi ja Siseturvalisuse arengukava 2015-2020 koostamise koordinaatorile lisada arengukava eelnõusse täiendav meede. Meetme sisuks oleks jälgida sümboolitega manipuleerimist, eesmärgiga õhutada massilisi korratusi. Arengukavast lähtuvalt tulevad seonduvad ülesanded ka teistele ministeeriumidele. Selle ettepaneku tulemusena on võimalik laiemalt viia riigiasutustesse teadmine, et sümboolitega on võimalik manipuleerida.

Empiirilises uuringus selgus, et massiliste korratuste käigus on võimalik luua sümboleid, mis füüsiliselt polegi korratustega otseselt seotud. 2007. aasta aprillirahutuste käigus loodi vene meedia poolt Eesti riigist vaenlase kuvand, näidates politseiga alati ühes kaadris korratustel osalenud nn abitud tsivilisti (käesolev töö lk 57). Magistritöö autor jõudis **järeldusele**, et sümboolitega pole otstarbekas võidelda. Kui inimeste meelsust tahetakse teadlikult mõjutada, tuleks ennetavalt tegeleda ühiskonnaliikmete teavitamisega. Tuleb avalikult rääkida, et sümboolitega on võimalik manipuleerida inimesi tegutsema ja mõtlema kolmandate osapoolte huvidest lähtuvalt. Selliste tegevuste sihtgrupiks on kas laiem avalikkus üldiselt või konkreetne sihtgrupp ja just sellepärast peaksid nad olema võimelised ise end selliste tegevuste eest kaitsma. Massiliste korratuste ennetamine ja tagajärgede likvideerimine on peaaegjalikult korrakaitseametnike ülesanne, kuid kuna nende osalised on ühiskonnaliikmed laiemalt, tuleb tähelepanu pöörata ka nende teavitamisele. Samas jääb väheseks nende protsesside teadvustamine mõistelistel tasandil. Vajalik oleks selgitada nende tegevuste tehnilisi külgi, sest näitlikustatud sündmuste põhjal on analoogseid tegevusi tulevikus parem ära tunda ja sellest tulenevalt võimaldada massilisi korratusi ennetada. Eelnevast järeldusest tuleneb neljane **ettepanekute** blokk:

1. Magistritöö autor teeb **ettepaneku** Sisekaitseakadeemia Politsei- ja Piirivalvekolledži direktori asetäitjale õppetöö alal, täiendada Politseiteenistuse õppekava ainet „Masside mõjutamine ja läbirääkimine“ teemaga, mille sisuks on inimeste meelsuse manipuleerimine sümboolite kaudu. Selle kaudu on korrakaitseametnikel võimalik tegeleda tõhusamalt massiliste korratuste ennetava tegevusega. Eelnimetatud aine on sellisel juhul oluline ka teistele sisejulgeolekus töötavatel isikutele (k.a

magistrantidele). Lisaks tuleb arvestada, et korrakaitseametnike meelsust on samamoodi võimalik sümbolite kaudu manipuleerida. Kui neid sellest eraldi teavitada, on nad võimelised neid protsesse nii era- kui ka tööeluliselt paremini tuvastama.

2. Magistritöö autor teeb **ettepaneku** Sisekaitseakadeemia Sisejulgeoleku instituudi teadurile, uurida edaspidi massiliste korratuste esilekutsumise kaasaegseid tehnilisi külgi. Kui 20. sajandi põhiliseks inimesteni jõudmise viisiks oli läbi raadio, televisiooni, jaotuslehtede jms, siis 21. sajandil on eelnimetatud suuresti taandunud interneti ja nutiseadmete ees. Seega oleks oluline uurida näiteks nii interneti, nutiseadmete kui ka nende rakenduste ja sotsiaalmeedia rolli massiliste korratuste õhutamisel või ka arengus.
3. Vastavalt teoreetilises osas välja toodud riigikaitseõpetuse puuduvale temaatikale ja ekspertide soovitudele on magistritöö autoril **ettepanek** Kaitseministeeriumi riigikaitseõpetuse koordinaatoritele viia aineprogrammi sisse põhjalikum teadmine infosõjast ja propagandast (käesolev töö lk 17; käesolev töö lk 43). 21. sajandit on nimetatud infoajastuks, kus propaganda saavutab aina suuremaid mõõtmeid ja kavalamaid teid inimesteni jõudmiseks. Pole põhjust loota, et lähitulevikus psühholoogilised operatsioonid ära lõppeksid, vastupidi – pigem areneb see valdkond aina peenemaks. Kuna massiliste korratuste osalisteks on valdavalt noored, oleks mõistlik esmajoones just neile taolisi tegevusi põhjalikumalt tutvustada. Kuna noored (eriti mehed) on ühed põhilised massilistes korratustes osalejad, võib tulemuslik olla nende informeerimine koolides propaganda võimekusest. Propaganda eesmärgiks võib olla kolmandate osapoolte huvides ja teatud eesmärkide elluviimiseks mõne sihtgrupi ära kasutamine. Kui inimesed seda teadvustavad, ei pruugi nad enam nii lihtsalt propaganda manipulatsioonile alluda. Kui inimestele juba koolis selgitada, et näiteks sümbolite kaudu saab inimesi mõjutada, on tõenäolisem, et inimesed oskaksid end ka selliste võtete eest paremini kaitsta.
4. Magistritöö autor teeb ettepaneku Haridusministeeriumi kantslerile viia sisse Ühiskonnaõpetuse aineprogrammi põhjalikum teadmine inimeste mõjutamisest sümbolite kaudu näiteks reklaaminduses või läbi demagoogiavõtete. Võrreldes eelnevate ettepanekutega, on tegemist küll kaudsemalt töö temaatikaga seonduva ettepanekuga, aga sellel on ka kaudsem eesmärk. Kuna ühiskonnaõpetus on koolides kohustuslik, samas kui riigikaitseõpetus on koolidele vabatahtlik, siis on seeläbi suurem võimalus viia noortele edasi teadmine ühiskondlikest manipulatsioonidest. Nii

on võimalik suunata noori kriitilisemale mõtlemisele, mille tulemusel on neil võimalik skeptiliselt suhtuda erilaadsetesse meediasõnumitesse.

Teise peatüki esimeses alapeatükis tutvustati empiirilise uuringu metoodikat, uurimisstrateegiat, andmekogumise meetodit ja valimit. Teises alapeatükis anti ülevaade andmeanalüüsi tulemusest, kus käsitleti inimeste käitumist ja sümbolite osatähtsust massilistes korratustes. Alapeatüki lõpus anti vastus esimesele ja teisele uurimisküsimusele. Kolmandas alapeatükis anti ülevaade andmeanalüüsi tulemusest, kus käsitleti Eesti inimestele olulisi sümboleid ja toodi välja 2007. aasta aprillirahutustel kasutusel olnud sümbolite olulisus, tähendus ja nende sihiteadlikult loodud omadused. Neljandas alapeatükis toodi analüüsitulemustele tuginedes välja tööst tulenevad põhilised järeldused ja nende põhjal tehtud ettepanekud.

KOKKUVÕTE

Eestis puudub süsteemne ülevaade sümbolite mõjust massilistele korratustele. Eeltulenevast püstitus uurimisprobleem: kuidas tõsta asjasse puutuvate valitsusasutuste teadlikkust sümbolite kasutamisest massiliste korratuste õhutamisel? Uurimisprobleemi lahendamiseks püstitati magistritöös eesmärk esitada ettepanekud asjasse puutuvatele valitsusasutustele, tõstmaks nende teadlikkust sümbolite kasutamisest massiliste korratuste õhutamisel, tuginedes 2007. aasta aprillirahutuste näitele. Töös on käsitletud ette kavatsetud massilisi korratusi.

Käesolev magistritöö on kvalitatiivne empiirilise uurimuse, kus uurimisstrateegiana rakendati juhtumiuuringut ja andmekogumismeetodina poolstruktureeritud ekspertintervjuusid. Moodustati kaks valimit, millest esimese põhjal viidi läbi pilootintervjuu. Intervjuud transkribeeriti ja analüüsiti andmeanalüüsi programmi NVivo10 abil.

Töö teoreetilises osas analüüsiti vastavalt esimesele uurimisülesandele massiliste korratuste, massikäitumise ja sümbolite teoreetilisi üldkäsitlusi, millele tuginedes viidi läbi empiirilise osa analüüs. Teoorias olid massiliste korratuste põhjused esitatud enamasti suure üldistusastmes, olles valdavalt tingitud sotsiaalsetest, majanduslikest, poliitilistest põhjustest või põhiseadusliku korra puudumisest. Välja olid toodud ka mõned tehnilised näpunäiteid, kuid selgusetuks jäi, mis täpselt ajendab inimesi massilistes korratustes osalema.

Töö empiirilises osas täideti teine ja kolmas uurimisülesanne ja anti vastused uurimisküsimustele. Teise uurimisülesande sisuks oli analüüsida Georgi lindi ja pronksõduri tähendust, kuna aprillirahutuste ajal olid need poliitiliste sümbolitena propaganda abil edukalt inimeste teadvusesse juurutatud. Selle tulemusel oli võimalik välja tuua, kuidas aja jooksul on sihiteadliku tegevusega võimalik sümbolite tähendusi teisendada või ka võimendada. Kolmanda uurimisülesande eesmärk oli teooria ja empiirilise osa analüüsi tulemusena teha ettepanekud valitsusasutustele.

Empiirilises osas lahendati ka püstitatud kolm uurimisküsimust, millele anti vastused tuginedes teooria ja intervjuude analüüsile. Kuna töös tugineti esmajoones 2007. aasta aprillirahutuste kogemustele, on käesoleva töö tulemused valdavalt eestikesksed. Esimese uurimisküsimuse abil otsiti vastust küsimusele, millistena tajuvad eksperdid inimeste käitumist massilistes korratustes. Selgus, et valdavalt peetakse rahvamassidesse kuuluvaid

inimesi irratsionaalseteks ja arvatakse, et nende emotsioone annab sümbolite abil manipuleerida, mille tulemusena võivad algselt rahumeelsed meeleavaldused või rahvakogunemised eskaleeruda massilisteks korratusteks. Siiski on võimalik rahvamassidesse kuuluvate inimestega pidada dialoogi, mille tulemusena vähendatakse võimalikku rahvakogunemise korratusteks eskaleerumise ohtu. Selgus ka, et tõenäoliselt on inimesed sümbolitega manipuleeritavad selle tõttu, et neil puudub harjumus ja oskus selliste asjade peale mõelda. Lisaks leidis intervjuudes kinnitust teooria osas välja toodud sotsiaalse identiteedi teooria, mille puhul massi kuuluv inimene minetab oma personaalse identiteedi ja võtab omaks massile kuuluva sotsiaalse identiteedi. Selle teooria puhul taandub küsimus inimeste ratsionaalsusest ja irratsionaalsusest, kuna olulisem on hoopis individuaalse identiteedi taandumine kollektiivse identiteedi ees. Kuna kollektiivne identiteet on ühiskondlik-kultuurilist päritolu, kandes endas kollektiivset arusaama olulistest sümbolitest, on see ka propaganda poolt mõjutatav. Propaganda vahendusel on võimalik inimestele tutvustada näiteks poliitiliselt olulisi sümboleid, nagu seda olid pronksõdur ja Georgi lint.

Teise uurimisküsimuse vastusena selgus, millised on sümbolite eesmärgid ja kuidas neid kasutatakse massiliste korratuste õhutamisel. Selgus, et sümbolid massilisi korratusi ei põhjusta, kuid neil on teisi eesmärke. Aprillirahutuste näitel leiti, et sümbolitel on nii korratuste ajal kui ka sellele eelnevas faasis mitmeid kasutusvõimalusi. Sümbolite abil on võimalik inimesi polariseerida, korratustesse koondada ja seal neid identifitseerida ning lisaks osalejate jaoks nende endi tegevust legitimeerida. Korratustele eelneval ja järgsel perioodil on võimalik nende samade sümbolite abil takistada integratsiooni või üldiselt koondada ühiskonnas diasporaad.

Kolmanda uurimisküsimuse vastusena selgus eestlaste ja Eesti venekeelsele elanikkonnale olulised sümbolid. Kinnitust leidis, et eestlastele olulisteks sümboliteks peetakse valdavalt riigi ja Eesti iseseisvusega seonduvat. Kuid venekeelsele elanikkonnale oluliste sümbolite esiletoomine tekitas raskusi. Enim leidis kinnitust hinnang, et venekeelsele elanikkonnale olulised sümbolid on seotud Venemaa ja nõukogudeajaga. Lisaks toodi välja, et eesti- ja venekeelse elanikkonna üheks suuremaks erinevuseks on religioon. Vene õigeusu näol on religioon oluline just venekeelsele elanikkonnale, sellest tulenevalt on olulised ka vene õigeusust tulenevad sümbolid ja kombes. Olles teadlik sümbolite konsolideerivast võimest, otsiti vastust küsimusele – kas on olemas kõikidele eestimaalastele ühendavalt olulisi

sümboleid? Paraku selliseid sümboleid ekspertide vastustest ei selgunud, millest järeldus et neid sümboleid tuleb ise luua näiteks läbi kultuuri- või sporditegevuse. Kolmanda uurimisküsimuse eesmärgiks oli välja selgitada Eesti ühiskonnas massiliste korratuste kontekstis potentsiaalsed ohuallikad või neid maandavad ühendavad sümbolid. Kuna töös käsitleti Georgi linti ja pronksõdurit, mis on olemuslikult olulisemad venekeelsele elanikkonnale, on oluline välja tuua, et kõik inimesed ei käsitle teatud sümboleid just sellistena, nagu nende väljatöötajad ja levitajad algselt plaaninud on. Sellest tulenevalt tuleb vältida ühetaolist suhtumist isikutesse, kes end mõnda kindlat konnotatsiooni omava sümboliga esindavad.

Tuginedes teoreetilistele seisukohtadele ja empiirilise analüüsi uuringu tulemustele, selgusid peamised järeldused ja ettepanekud. Nende põhiliseks sisuks oli, et sümbolitega manipuleerimise võimalikkusest tuleks nii korrakaitseametnikke kui ka ühiskonnaliikmeid süstemaatiliselt teavitada põhiliselt haridusasutuste kaudu. Läbi propaganda ja psühholoogiliste operatsioonide on võimalik inimeste teadlikkust tõsta teatud hetkel olulistest sümbolitest, mille ümber saab inimesi koondada. Kuna sellised mõjutused on mõeldud kas konkreetsele sihtgrupile või laiemale avalikkusele üldiselt, tuleb rõhuda just nende teadlikkuse tõstmisele, mille abil on neil võimalik end selliste manipulatsioonide eest kaitsta. Töö kokkuvõtteks sai püstitatud eesmärk ja uurimisülesanded täidetud ning uurimisküsimustele vastatud.

SUMMARY

The subject of the Master's thesis is „The exploitation of symbols in fomenting riots in Estonia based on the example of the April Unrest in 2007“.

The main research problem is to find out how could government agencies recognize the usage of symbols in fomenting riots. The objective of the thesis is to give recommendations to government agencies for enhancing their knowledge on the usage of symbols in fomenting a riot. Through the knowledge people are better prepared to forestall riots.

In order to achieve the objective, there were set up three research tasks:

- 1) to analyze theories on riots, crowds and symbols;
- 2) to analyze the meaning of St. George's Ribbon and the Bronze Soldier;
- 3) to analyze the standpoints of the experts about the connections with riots and symbols based on the example of the April Unrest in 2007.

The Master's thesis is qualitative empirical research which is comprised of two parts: a theoretical and an empirical one. The empirical research design used in the thesis is a case study. The data collection method is semi-structured interviews. The empirical study includes the analysis of the expert interviews and based on the theoretical and empirical analyses, there have been drawn conclusions and from the latter recommendations are put forward.

As for the main study results, it was established that symbols alone do not cause riots, but they can be used for many other purposes. The time before the riot, during and after it, the symbols can be used to hinder integration, consolidate and assemble the diaspora.

Symbols can also enhance the sense of obligation on the group, connect past sentiments with the present ones, hold a vivid enemy image in one's mind, etc.

An important conclusion is, that although it is difficult to predict which symbols can be used to incite riots, there are still some that are more probable ones. More riskier symbols are politically powerful ones, those that emphasize national and ethnic unity.

The main conclusion the author makes is that as it is difficult to fight potentially harmful symbols, the solution is to inform as many people as possible that manipulation of people with symbols is very likely. People should be able to protect themselves and not let a third party manipulate them into actions that are beneficial for someone else.

As a result of the thesis, the author has offers recommendations to the Estonian Ministry of Defence, Ministry of the Interior, the Police and Border Guard Board, the Estonian Ministry of Education and Research and to the Estonian Academy of Security Sciences. All the recommendations aim to forestall unrest and give people a better understanding how symbols can be used to manipulate them into participating in disturbances.

VIIDATUD ALLIKAD

2013. aasta hädaolukordade riskianalüüside kokkuvõte. Siseministeeriumi kodulehelt https://www.siseministeerium.ee/public/Riskianalyys_kokkuvote_2013.pdf välja otsitud 13.11.2013.

Aasaru, H. 22.11.2013. Vene riigiduumas tehti ettepanek õigeusk põhiseadusesse tuua. Eesti Rahvusringhäälingu kodulehelt <http://uudised.err.ee/v/valismaa/b74440ea-f4db-424e-a521-fceaf9369b11> välja otsitud 28.11.2013

Aastaraamat 2007. Kaitsepolitseiameti kodulehelt <https://www.kapo.ee/est/aastaraamatud> välja otsitud 04.07.2014

Aimre, I. 2005. Riik, ohuallikad ja inimeste hirmud. Raamatus „Eesti edu hind. Eesti sotsiaalne julgeolek ja rahva turvalisus” (Koostanud E. Raska T. Raitviir). (lk 170-178). Eesti Entsüklopeedia kirjastus, Tallinn

Anderson, J. 2007. Putin and the Russian Orthodox Church: Asymmetric Symphonia. Journal of International Affairs, 61 (1), 185-201. Välja otsitud SAGE andmebaasist 17.11.2013

Applegate, R. 1976. Kill or get killed: Riot control techniques, manhandling, and close combat, for police and the military. Paladin press

Avalik arvamus ja riigikaitse 2014. Kaitseministeeriumi kodulehelt http://www.kaitseministeerium.ee/files/kmin/nodes/14166_Avalik_arvamus_ja_riigikaitse_2014_marts.pdf välja otsitud 3.09.2014

Baker, S. A. 2012. „From the Criminal Crowd to the „Mediated Crowd“: The Impact of Social Media on the 2011 English Riots.“ Safer Communities, 11 (1), 40-49. Välja otsitud Emerald andmebaasist 20.03.2014

Balzack, T. 2011. A Theory of Securitization: origins, core assumptions, and variants. Securitization theory : how security problems emerge and dissolve. Balzack, T. (Eds.). 1-31. Routledge

Blain, M. 1988. Fighting Words: What We Can Learn From Hitler’s Hyperbole. Symbolic Interaction, 11 (2), 257-276. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 20.03.2014

Borch, C. 2013. Crowd theory and the management of crowds: A controversial relationship. *Current Sociology*, 61 (5-6), 584-601. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 20.03.2014

Brüggemann, K., Kasekamp, A. 2008. Ajaloo poliitika ja „monumentide sõda“ Eestis. Raamatus „Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis“ (Koostanud P. Petersoo, M. Tamm) (lk 70-91). Tallinn, Varrak

Buzan, B., Wæver, O., de Wilde, J. 1998. *Security : a new framework for analysis*. Lynne Rienner, Boulder, Colo.

Cappitelli, P. 2012. POST Guidelines. Crowd Management, Intervention, and Control. California Commission on Peace Officer Standard and Training

Casquete, J. 2006. The Power of Demonstrations. *Social Movement Studies: Journal of Social, Cultural and Political Protest*, 5 (1), 45-60. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 25.11.2013

Chernatony, L., McDonald, M., Wallace, E. 2011. *Creating Powerful Brands*. (4th edition). Elsevier

Couch, C. J. 1968. Collective Behavior: An Examination of Some Stereotypes. *Social Problems*, 15 (3), 310-322. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 10.12.2013

Crowd Management Measures: FA Good Practice Guide for Football Clubs. The Fa kodulehelt <http://www.thefa.com/~media/files/thefaportal/governance-docs/stadium-safety/stadium-safety-good-practice-guide.ashx> välja otsitud 19.03.2014

Cull, N. J., Culbert, D., Welch, D. (Ed). 2003. *Propaganda and mass persuasion : a historical encyclopedia, 1500 to the present*. (pp 174). ABC Clío

Damasio, A. R. 1995. *Descartes' error: emotion, reason and the human brain*. New York, Avon Books

Definition of Psychological Operations. The Information Warfare Site kodulehelt <http://www.iwar.org.uk/psyops/> välja otsitud 17.12.14

Eenma, R. 2007. Sisejulgeoleku tähtsus uues julgeolekukeskkonas. *Toimetised*. 2007 (6), 60-83

* Erll, A. 2005. Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen. Stuttgart, Weimar: J. B. Metzler.

Fenstermacher, L., Kuznar, L. Rieger, T., Speckhard, A. 2010 (Ed). Protecting Homeland from International and Domestic Terrorism Threats: Current Multi-Disciplinary Perspectives on Root Causes, the Role of Ideology, and Programs for Counter-radicalization and Disengagement. <http://www.brynmawr.edu/psychology/documents/McCauleyMoskalenko.pdf> välja otsitud 18.09.2014

Firth, R. 1973. Symbols: Public and Private. Cornell University Press

Flick, U. 2009. An Introduction To Qualitative Research. SAGE Publications

FM3-19.5 Civil Disturbance Operations. Public Disorders. Army Field Manual. US

Fofanova, E., Morozov, V. 2009. Imperial Legacy and the Russian-Baltic Relations: From Conflicting Historical Narratives to a Foreign Policy Confrontation? In E. Berg & P. Ehin (eds), Identity and Foreign Policy. (pp 15-32), London: Ashgate Publishing

Gorringe, H., Rosie, M. 2011. [King mob: perceptions, prescriptions and presumptions about the policing of England's riots](http://socresonline.org.uk/16/4/17.html). Sociological Research Online kodulehelt <http://socresonline.org.uk/16/4/17.html> välja otsitud 08.07.2014

Grigas, A. 2012. Legacies, Coercion and Soft Power: Russian Influence in the Baltic States. Aruane Chatham House instituudile. Chatham House koduleheküljelt <http://www.chathamhouse.org/publications/papers/view/185321#sthash.MX3AqYa9.dpuf> välja otsitud 09.07.2014

* Halbwachs, M. 1994. Les cadres sociaux de la mémoire. Paris Albin Michel.

* Halbwachs, M. 1997. La mémoire collective. Edition critique établie par Gérard Namer. Paris Albin

Harrison, S. 1995. Four Types of Symbolic Conflict. The Journal of the Royal Anthropological Institute. 2 (1), 255-272. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 20.11.2013

Herkel, A. 2006 Vene idee. Diplomaatia, 38. Diplomaatia kodulehelt <http://www.diplomaatia.ee/arhiiv/diplomaatia-nr-38-oktoober-2006/> välja otsitud 17.11.2013

Hopf, C. 2004. Qualitative Interviews: An Overview. A Companion To Qualitative Research. SAGE Publications

Hoppál, M. 2008. Etnosemiotika. Eesti Kirjandusmuuseum

*Hupé, R. S., Possonny, S. T. 1954. International relations. 2nd ed, McGraw-Hill, New York

Hädaolukorra lahendamise plaanid. Siseministeeriumi kodulehelt <https://www.siseministeerium.ee/hadaolukordade-lahendamise-plaanid> välja otsitud 13.11.2013.

Häggmann, B. 2010. Poliitiline sõda: Lääne kaitse puuduv lüli. Tartu

Javoišs, B. 2012. Karaganov Doctrine. Latvian History kodulehelt <http://latvianhistory.com/tag/karaganov-doctrine/> välja otsitud 14.11.2014

Juris, J. S. 2008. Performing politics: Image, Embodiment, and Affective Solidarity During Anti-Globalization Protests. Ethnography, 9 (1), 61-97. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 17.11.2013

Kaasik, P. 2006. Tallinnas Tõnismäel asuv punaarmeeelaste ühishaud ja mälestumärk. Akadeemia, 9, 1891-1918.

Kahneman, D. 2002. Maps of Bounded Rationality: A Perspective of Intuitive Judgment and Choice. http://www.nobelprize.org/nobel_prizes/economic-sciences/laureates/2002/kahnemann-lecture.pdf välja otsitud 05.09.2014

Kattago, S. 2008. Sõjamälestusmärgid ja tsiviliseerumisprotsess. Raamatus „Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis” (Koostanud P. Petersoo, M. Tamm) (51-70). Tallinn, Varrak

Kaufman, S. J. 2009. Narratives and Symbols in Violent Mobilization: The Palestinian-Israeli Case. Security Studies, 400-434. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 17.11.2013

Kolstø, P. 2006. National Symbols as Signs of Unity and Division. Ethnic and Racial Studies, 29 (4), 676-701. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 03.12.2013

Komintern. Eesti nõukogude entsüklopeedia. Eesti Entsüklopeedia kodulehelt http://entsyklopeedia.ee/artikkel/kommunistlik_internatsionaal2 välja otsitud 14.11.2014

Kowalewski, D. 1980. The Protest Uses of Symbolic Politics: The Mobilization Functions of Protester Symbolic Resources. *Social Science Quarterly*, 61 (1), 95-113. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 20.11.2013

Laclau, E. 2002. Miks on tühjad tähistajad poliitikas olulised? *Akadeemia* 6, lk 1180-2002.

LaGraffe, D. 2012. The Youth Bulge in Egypt: An Intersection of Demographics, Security, and the Arab Spring. *The Journal of Strategic Studies* 5 (2), 65-80. <http://scholarcommons.usf.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1156&context=jss> välja otsitud 18.09.2014.

Lakoff, G., Johnson, M. 2011. Metafoorid, mille järgi me elame. Tallinn: Tallinna ülikooli kirjastus

Le Bon, G. 1991. Hulkade psühholoogia. Tallinn Perioodika

Lotman, J. 2005. Kultuur ja plahvatus. Varrak

Lotman, M. 02.05.2007. Märulisemiootika. *Postimees*, lk 16.

Lotman, M. 2009a. Hirmusemiootika ja vene kultuuri tüpologia II. *Akadeemia* 2, lk 431-453.

Lotman, M. 2009b. Hirmusemiootika ja vene kultuuri tüpologia V. *Akadeemia* 6, lk 1219-1248.

Luttwak, E. 1979. *Coup d'etat: a practical handbook*. Cambridge (Mass.) : Harvard University Press

Mac Ginty, R. 2001. The Political Use of Symbols of Accord and Discord: Northern Ireland and South Africa. *Civil Wars*, 4 (1), pp 1-21. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 02.12.2013

Magenheimer, H. 2001. *Comprehensive security: Zum erweiterten Verständnis von Sicherheit*. Wien

Massipsühhoos. Eesti Entsüklopeedia. Eesti Entsüklopeedia kodulehelt <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/massips%C3%BChhoos2> välja otsitud 14.11.2014

Mitrokhin, N. 2009. The Russian Orthodox Church in Contemporary Russia: Structural Problems and Contradictory Relations with the Government, 2000-2008. Social Research, 76 (1). Välja otsitud SAGE andmebaasist 24.11.2013

MP seeks to establish Orthodox Christianity as national Constitution basis. Russia Today online koduleheküljelt <http://rt.com/politics/russian-orthodox-constitution-religion-150/> välja otsitud 05.11.2014

Nende hädaolukordade nimekiri, mille kohta koostatakse riskianalüüs ja lahendamise plaan, ning hädaolukorra riskianalüüsi ja hädaolukorra lahendamise plaani koostamiseks pädevad täidesaatva riigivõimu asutused. Riigi Teataja kodulehelt https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/3300/4201/3016/VV_25042013_208k_lisa.pdf välja otsitud 13.11.2013.

Niinemets, M. Politseiüksuste ettevalmistus ja juhtimine massirahutustel. Publitseerimata magistritöö. Sisekaitseakadeemia, Tallinn

* Olick, J. K., Robbins, J. 1998. Social memory studies. From „collective memory“ to the historical sociology of mnemonic practice. Annual Review of Sociology, 24, 105-140.

Olick, J. K. 1999. Collective Memory: The Two Cultures. Sociological Theory, 17 (3), 333-348.

Oma riigi tunnetus. 2013. TNS Emor uuring

O'Shaughnessy, N. J. 2004. Politics and Propaganda: Weapons of Mass Seduction. Manchester University Press

Otsason, J. 2012. Massirahutuste tekkepõhjused ja Kaitseväge kasutamine massirahutuste haldamisel. Publitseerimata lõputöö. Sisekaitseakadeemia, Tallinn

Paul, C. 2011. Strategic communication: Origins, Concepts, and Current Debates. Praeger

Potšeptsov, G. 2009. Propaganda trummipõrin: Uus külm sõda ja infokonfliktid postsovetlikus ruumis. Olion

Propaganda. Eesti Entsüklopeedia. Eesti Entsüklopeedia kodulehelt <http://entsyklopeedia.ee/artikkel/propaganda1> välja otsitud 14.11.2014

Protecting the Homeland from International and Domestic Terrorism Threats: Current Multi-Disciplinary Perspectives on Root Causes, the Role of Ideology, and Programs for Counter-radicalization and Disengagement. 2010. (Eds. L. Fenstermacher, L. Kuznar, T. Rieger, A. Speckhard)

http://www.start.umd.edu/sites/default/files/files/publications/U_Counter_Terrorism_White_Paper_Final_January_2010.pdf välja otsitud 05.09.2014

Reicher, S. 2003. The Psychology of Crowd Dynamics. In Hogg, M. A., Tindale, R. S. (eds), Blackwell Handbook of Social Psychology: Group Processes. (pp 182-208), Malden: Blackwell Publishing

Reicher, S., Stott, C., Cronin, P., Adang, O. 2004. An Integrated Approach To Crowd Psychology and Public Order Policing. An International Journal of Police Strategies and Management, 27 (4), 558-570. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 10.03.2014

REL 2011: kindlat usku tunnistab üle neljandiku elanikkonnast. Statistikaameti kodulehelt <http://www.stat.ee/65351?highlight=religioon> välja otsitud 24.03.2014

“Riigikaitse arengukava 2013-2022 mittesõjalised osad” avalik kokkuvõte. Kaitseministeeriumi kodulehelt välja otsitud 16.11.2014

Riigikaitse strateegia. 2010. Vabariigi Valitsuse kodulehelt https://valitsus.ee/sites/default/files/content-editors/arengukavad/riigikaitse_strateegia.pdf välja otsitud 16.11.2014

Rosenthal, R. Tamming, M. Sõda pärast rahu: Eesti eriteenistuste vastasseis Nõukogude luure ja põrandaaluste kommunistidega 1920-1924. Tallinn SE&JS

Russia's George Ribbons to be Distributed Across World Ahead of Victory Day. RIA Novosti kodulehelt <http://en.ria.ru/russia/20100422/158692056.html> välja otsitud 26.03.2014

Rüsen, J. 2004. How to overcome ethnocentrism: approaches to a culture of recognition by history in the twenty-first century. History and Theory, 43, p 118-129.

Savitch, H. V., Ardashev, G. 2001. Does Terror Have and Urban Future? Urban Studies 38 (13), 2515-2533. Välja otsitud SAGE andmebaasist 10.11.2013

Schmidt, C. 2004. The Analysis of Semi-structured Interviews. A Companion to Qualitative Research. SAGE Publications

Schöpflin, G. 1997. The function of myths and a taxonomy of myths. In „Myths and Nationhood” (Eds. G. Hosking, G. Schöpflin). (p 19-36). London, Hurst & Company

Shevel, O. 2011. Russian Nation-building from Yeltsin to Medvedev: Ethnic, Civic or Purposefully Ambiguous. *Europe-Asia Studies*, 63 (2), 179-202. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 07.11.2014

Smith, J. Z., Green, S. W. 1995. Sacred space and sacred time. *The Harper Colling Dictionary of Religion*. Harper San Francisco

Sinialu, A. 2012. Mõjutustegevuse piirid rahvusvahelises õiguses. Tartu Ülikooli kirjastus

Solidaarsusest ja õiglusest Baltimaade suhtes. 2005. Eesti Apostlik-Õigeusu kiriku kodulehelt <http://www.orthodoxa.org/EE/OrthodoxieEE/theologieEE/baltic.htm> välja otsitud 03.09.2014

Sotsiaalpsühholoogia. Eesti Entsüklopeedia. u http://www.eha.ee/georgi/html/georgi_ordeni_ajalugu.html#ajalugu välja otsitud 17.10.2013

Stanovich, K. E., West, R. F. 2000. Individual differences in reasoning: Implications for the rationality debate? *Behavioral and Brain Sciences*, 23, 645-726. http://www.keithstanovich.com/Site/Research_on_Reasoning_files/bbs2000_1.pdf välja otsitud 05.09.2014

Stott, C., Drury, J., 2000. Crowds, Context and Identity: Dynamic Categorization Processes in the Poll Tax Riot. *Human Relations*, 53 (2), 247-273. Välja otsitud EBSCOhost andmebaasist 19.02.2014

Tamm, M., Halla, S. 2008. Ajalugu, poliitika ja identiit: Eesti monumentaalsest mälumaastikust. Raamatus „Monumentaalne konflikt: mälu, poliitika ja identiteet tänapäeva Eestis” (Koostanud P. Petersoo, M. Tamm) (18-50). Tallinn, Varrak

Taylor, P. M. Mõttereelv: propaganda ajalugu vanaajast tänapäevani. Tallinn, Eesti Ajalehed

Teddlie, C., Yu, F. 2007. Mixed Methods Sampling A Typology With Examples. *Journal*

of Mixed Methods Research, 1 (1), 77-100. Välja otsitud SAGE andmebaasist välja otsitud 06.11.2014

Turda, M. 2003. The idea of national Legitimacy in Fin-De-Siécle Hungary. The Central European University

Urdal, H. 2004. The Devil in the Demographics: The Effect of Youth Bulges on Domestic Armed Conflict, 1950-2000. Social Development Papers – Conflict Prevention and Reconstruction. http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/2004/07/28/000012009_20040728162225/Rendered/PDF/29740.pdf välja otsitud 18.09.2014

Vabariigi Valitsuse 25. aprilli 2013.a. korraldus nr. 208. Riigiteataja kodulehelt https://www.riigiteataja.ee/aktilisa/3300/4201/3016/VV_25042013_208k_lisa.pdf välja otsitud 24.03.2014

Ventsel, A. 2009. The Role of Political Rhetoric in the Development of Soviet Totalitarian Language. Russian Journal of Communication, 2 (1-2). Saadud autori käest

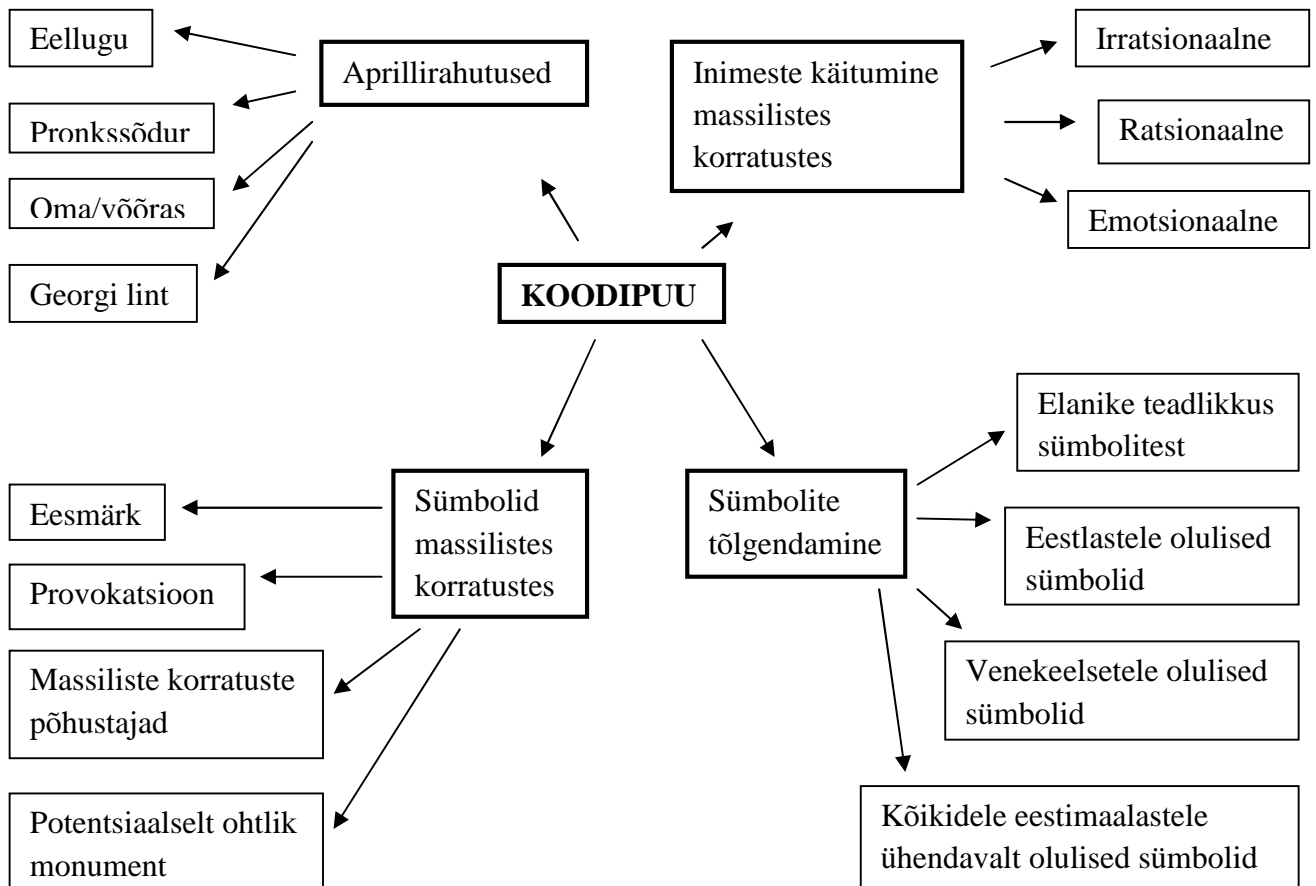
Waltari, M. 2008. Tõde Eestist, Lätist ja Leedust. Varrak

World War II Symbolism Runs Deep in Ukraine-Russia Standoff. The Conversation koduleheküljelt <https://theconversation.com/world-war-ii-symbolism-runs-deep-in-ukraine-russia-standoff-24234> välja otsitud 26.03.2014

Wæver, O. 2004. Copenhagen New 'Schools' in Security Theory and their Origins between Core and Periphery. Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, Montreal, March 17-20, 2004

JOONISTE JA TABELITE LOETELU

Joonis 1. Pronkssõdur	17
Joonis 2. Georgi lint	25
Joonis 3. Massiliste korratuste põhjused	40
Joonis 4. Sümbolite funktsioonid	42
Joonis 5. Eesti elanikele olulised sümbolid	49
Joonis 6. Pronkssõduri tähenduse muutumine	53
Tabel 1. Stanovich'i ja West'i kahe-süsteemne mõtlemine	21
Tabel 2. Pilootintervjuu andmed	35
Tabel 3. Ekspertintervjuu andmed	36

Lisa 2 – Pilootintervjuu küsimused

- 1) Kui rääkida sümbolitest kui mõjutusvahenditest, siis millistel alustel võib neid liigendada või grupeerida?
- 2) Kui sümboleid annab liigendada, siis mis liiki sümboleid annab massimanipulatsiooniks kõige paremini kasutada? Miks?
- 3) Millised on kaasaja inimeste seas kõige vähem tajutud, aga poliitikute seas kõige enam rakendatavad sümبولid?
- 4) Milliseid sümboleid kasutatakse, et muuta rahvamassi leplikuks valitseva ühiskonnakorralduse suhtes? Miks?
- 5) Täna sel päeval on laialt levinud nutitelefonide ja pidev sotsiaalmeedia kasutamine, seega on inimesed suurema osa ajast pidevalt muutavas infoväljas (mõnes mõttes pidevas infomüras). Kas selline pidev pinnapealne info saatmine ja vastuvõtmine mõjutab sümبولite mõju inimestele? St kas sümبولite tähendamisväli on selle tõttu püsivam või paindlikum? Palun selgitage.

Lisa 3 – Ekspertintervjuu küsimused

Massilised korratused

1. Kui oluline on Teie hinnangul, et massilistes korratustes osalevad isikud (mitte korrakaitsjad, vaid n-ö aktiivsed kaasalööjad) mõistaksid korratuste raames kasutatavaid sümboleid?
2. Millistena näete massilistes korratustes osalevaid isikuid – on nad võimelised tegema iseseisvaid ja ratsionaalseid otsuseid (nt kas nad võtaksid mõnes muus situatsioonis ise eraldiseisvalt samalaadseid otsuseid vastu)?
3. Millised sümbrid on üldjuhul massilistes korratustes kõige enam kasutusel? Nii visuaalsed kui ka verbaalsed.

Aprillirahutused

4. Milliste sümbrilitega mõjutati inimesi (kas üldse) aprillirahutuste perioodil? Milline võis olla eesmärk?
5. Mida sümbriliseerib pronkssõdur eestlastele ja mida mitte-eestlastele?
6. Kas Eestis on veel mõni taoline monument, mis võib esile kutsuda aprillirahutuste sarnase väljaastumise?

Sümbrid

7. Nimetage palun sümbrilid, mis on olulised eestlastele?
8. Nimetage palun sümbrilid, mis on olulised mitte-eestlastele?
9. Kas oskate nimetada sümbrilid, mis mõjuvad ühte moodi positiivselt kõikidele Eesti elanikele? Kui jah, siis millised need on?
10. Kuivõrd tajuvad sisejulgeoleku eksperdid sümbrilid julgeolekuohuna? Madalalt, keskmiselt, kõrgelt?
11. Kuidas Te hindate inimeste teadlikkust sümbrilite tajumisel ja mõtestamisel? Madalalt, keskmiselt, kõrgelt?
12. Kuidas Te mõistate tänasel päeval Georgi lindi tähendust?
 - Kas eestlased ja mitte-eestlased mõistavad seda sümbrilit ühte moodi?
 - Mis võiks olla selle sümbrili kasutamise tegelik eesmärk ja mõju?
13. Milliste sümbrilite kasutamine võib Teie hinnangul põhjustada Eestis massilisi korratusi?